

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

**ΣΧΟΛΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ «ΧΩΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ»

Έθνος και εθνικές μειονότητες: Η μελέτη της γενοκτονίας των Αρμενίων

Διπλωματική Εργασία

Πηγαδάς Αθανάσιος – Αλέξανδρος

Αθήνα, 2020

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

**ΣΧΟΛΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ «ΧΩΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ»

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Κρητικός Γεώργιος

Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Παπαδόπουλος Απόστολος

Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Μαυρομμάτης Γεώργιος

Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Ο φοιτητής Πηγαδάς Αθανάσιος – Αλέξανδρος, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

- 1) Είμαι ο κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.
- 2) Αποδέχομαι ότι η ΒΚΠ μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από τη ψηφιακή Βιβλιοθήκη της, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

Στην αγαπημένη μου Νικολέτα

*Μπορεί να απογοητευθείς αν αποτύχεις,
αλλά είσαι χαμένος αν δεν προσπαθήσεις.*

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να μεταφέρω τις ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου, κ. Γιώργο Κρητικό για τις συμβουλές του και την υποστήριξή του σε ακαδημαϊκό επίπεδο, το κίνητρο και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε ως καθηγητής και ως άνθρωπος σε όλη μου τη φοιτητική διαδρομή. Είμαι περήφανος που συνεργάστηκα μαζί του, τόσο σε προπτυχιακό, όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Αρμενική Εθνική Επιτροπή Ελλάδας, για την πολύτιμη βοήθειά της στη διανομή και συμπλήρωση των ερωτηματολογίων και ιδιαίτερα τον γενικό γραμματέα της Επιτροπής, κ. Οβίκ Μπομπογλιάν, ο οποίος αφιέρωσε μεγάλο μέρος του χρόνου του, στο να συμπληρωθούν όσο το δυνατόν περισσότερα ερωτηματολόγια για την έρευνά μου.

Τέλος, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου, αλλά και όλους τους δικούς μου ανθρώπους που στάθηκαν δίπλα μου όλο αυτό το διάστημα, με ενθάρρυναν και μου έδωσαν κίνητρο να γίνομαι καθημερινά καλύτερος.

Περιεχόμενα

Περίληψη	7
Abstract	8
Εισαγωγή	9
Κεφάλαιο 1: Έθνος, εθνικισμός και εθνικές μειονότητες	11
Κεφάλαιο 1.1: Η έννοια του έθνους	11
Κεφάλαιο 1.2: Έθνος και εθνικισμός.....	18
Κεφάλαιο 1.3: Έθνος και εθνικές μειονότητες.....	28
Κεφάλαιο 2: Η γενοκτονία των Αρμενίων.....	41
Κεφάλαιο 2.1: Οι Αρμένιοι ως έθνος και εισαγωγή στην γενοκτονία τους.....	41
Κεφάλαιο 2.2: Πώς φτάσαμε στη γενοκτονία των Αρμενίων	43
Κεφάλαιο 2.3: Οι συνθήκες που καθόρισαν το μέλλον της Αρμενίας.....	63
Κεφάλαιο 2.4: Η συγκυρία του "ολοκληρωτικού πολέμου"	69
Κεφάλαιο 2.5: Το πρότυπο της εξόντωσης και ο τούρκικος εθνικισμός	74
Κεφάλαιο 3: Η διασπορά των Αρμενίων και η προσπάθεια αναγνώρισης της Γενοκτονίας	85
Κεφάλαιο 3.1: Η διασπορά των Αρμενίων.....	85
Κεφάλαιο 3.2: Η συρρίκνωση του αρμενικού πληθυσμού στην Ελλάδα κατά τα έτη 1922 – 1950	88
Κεφάλαιο 3.3: Η μνήμη της γενοκτονίας και η προσπάθεια αναγνώρισης	92
Κεφάλαιο 4: Η ανάλυση και η επεξεργασία των ερωτηματολογίων.....	108
Επίλογος	147
Βιβλιογραφία	153
Παράρτημα Α' - Εικόνες	158
Παράρτημα Β' - Χάρτες	166
Παράρτημα Γ' - Πίνακες.....	171
Παράρτημα Δ' - Ερωτηματολόγιο.....	176

Περίληψη

Η αρμενική γενοκτονία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα του 20ου αιώνα. Η μελέτη και η διερεύνηση του συγκεκριμένου γεγονότος εκατό και πλέον χρόνια από τη στιγμή που έλαβε χώρα αποτελεί το λιγότερο πρόκληση για τους ιστορικούς-μελετητές εν έτη 2020. Μέσα από την παρούσα εργασία-μελέτη γίνεται μια σημαντική προσπάθεια να αναλυθεί το γεγονός της Γενοκτονίας, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξήχθη, η ανάδυση και η σημασία του τουρκικού εθνικισμού, καθώς επίσης και η σημασία της μνήμης, της αναγνώρισης και της καταδίκης. Η βιβλιογραφική έρευνα ξεκινά με την μελέτη της έννοιας του έθνους, του εθνικισμού και των εθνικών μειονοτήτων και συνεχίζει με τη γενοκτονία των Αρμενίων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μετέπειτα εξετάζεται η παρουσία της αρμενικής κοινότητας της Αθήνας μέσα από πρωτογενή έρευνα (ερωτηματολογία). Η εργασία χωρίζεται σε 4 βασικά κεφάλαια. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο περιγράφεται η έννοια του έθνους, πως δηλαδή αναπτύχθηκε το έθνος στο πέρασμα των χρόνων και φυσικά πως έχει εξελιχθεί μέχρι και σήμερα. Παρουσιάζεται η οπτική γωνία του Μαρξ και του Ένγκελς για το έθνος, βάζοντας πάντα στο επίκεντρο τον λαό και πως αυτός θα αναπτύξει τα δικά του ξεχωριστά χαρακτηριστικά. Αναδεικνύεται η ιστορικότητα και η επίδραση του εθνικισμού ακόμη και σήμερα, στις σύγχρονες κοινωνίες. Γίνεται αναφορά στη σύνδεση του έθνους με τις εθνικές μειονότητες ευρύτερα, αλλά και πιο συγκεκριμένα μελετάται η περίπτωση του ελληνικού χώρου. Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στο γεγονός της γενοκτονίας, την χωροχρονική διαδρομή του συμβάντος και τη χωρική διάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετέπειτα, αναλύεται το γεγονός της γενοκτονίας και πώς φτάσαμε σε αυτήν. Ακόμη, παρουσιάζεται το πρότυπο της εξόντωσης και η ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού. Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθεί ότι ο εθνικισμός ήταν ένας βασικός λόγος της εξόντωσης του Αρμένικου λαού. Το τρίτο κεφάλαιο της διπλωματικής αφορά την ιστορία και τη διασπορά των Αρμενίων μετά τη γενοκτονία. Ουσιαστικά, εμφανίζεται ο ρόλος της Αρμενικής Διασποράς στη διάδοση της γενοκτονίας παγκοσμίως. Άξιο αναφοράς είναι η διασπορά των Αρμενίων και στην Ελλάδα, καθώς επίσης και η προσπάθεια που καταβάλει η διεθνής αρμενική κοινότητα για την αναγνώριση της γενοκτονίας. Στο τέλος του τρίτου κεφαλαίου υπάρχουν και κάποια παραδείγματα χωρών που αναγνώρισαν το ιστορικό γεγονός με πιο χαρακτηριστικό αυτό της αναγνώρισης της γενοκτονίας από τη Γερουσία των ΗΠΑ. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της διπλωματικής λαμβάνει χώρα η πρωτογενής έρευνα που πραγματοποιήθηκε μέσω ερωτηματολογίων στην αρμενική κοινότητα της Αθήνας. Σκοπός της έρευνας είναι να κοινοποιηθούν οι σκέψεις και οι γνώμες των μελών της κοινότητας σχετικά με τη γενοκτονία, αλλά και να μελετηθεί η χωρική τους διάσταση εντός του νομού Αττικής. Φυσικά, η έρευνα εστιάζει και στις σχέσεις που έχουν αναπτύξει οι Αρμένιοι τόσο μεταξύ τους (δηλαδή αν είναι δεμένοι σαν μειονότητα), όσο και με τους Έλληνες. Στο τελευταίο κομμάτι της εργασίας, υπάρχουν κάποια συμπεράσματα που θα προκύπτουν από τη βιβλιογραφική έρευνα, αλλά και από τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων.

Λέξεις κλειδιά: Αρμενία, Γενοκτονία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, εθνικισμός, διασπορά

Abstract

The Armenian Genocide is one of the most important events of the 20th century. The study and investigation of this event, more than a hundred years after it took place, is at least a challenge for historians and scholars in 2020. Through this study an important attempt is made to analyze the fact of the Genocide, the conditions under which it took place, the rise and importance of Turkish nationalism as well as the importance of memory, recognition and condemnation. The bibliographic research begins with the study of the concept of nation, nationalism and national minorities and continues with the genocide of the Armenians by the Ottoman Empire. The presence of the Armenian community in Athens is then examined through primary research (questionnaires). The work is divided into 4 main chapters. More specifically, the first chapter describes the concept of the nation, that is how the nation developed over the years and of course how it has evolved until today. Marx and Engels' point of view on the nation is presented, always focusing on the people and how they will develop their own distinct characteristics. The historicity and influence of nationalism is highlighted even today, in modern societies. Reference is made to the connection of the nation with the national minorities more broadly, but also more specifically the case of the Greek area is studied. The second chapter focuses on the fact of genocide, the spatio-temporal course of the event and the spatial dimension of the Ottoman Empire. Later, the fact of the genocide is analyzed and how we got to it. The pattern of extermination and the development of Turkish nationalism are also presented. At this point, it is worth mentioning that nationalism was a key reason for the extermination of the Armenian people. The third chapter of the diplomacy concerns the history and the dispersion of the Armenians after the genocide. In essence, the role of the Armenian Diaspora in the spread of genocide worldwide is emerging. Also, the dispersal of the Armenians in Greece is worth mentioning, as well as the effort made by the international Armenian community to recognize the genocide. At the end of the third chapter there are some examples of countries that recognized this historic event with the most characteristic being the recognition of the genocide by the US Senate. In the fourth and last chapter of this study, the primary research carried out through questionnaires in the Armenian community of Athens takes place. The purpose of the research is to communicate the thoughts and opinions of members of the community regarding the genocide, but also to study their spatial dimension within the prefecture of Attica. Of course, the research also focuses on the relations that the Armenians have developed both with each other (i.e. if they are tied as a minority) and with the Greeks. In the last part of the paper, there are some conclusions that will emerge from the literature research, but also from the results of the questionnaires.

Keywords: Armenia, Genocide, Ottoman Empire, nationalism, dispersion

Εισαγωγή

Μέχρι πρόσφατα, οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις του χώρου στις κοινωνικές επιστήμες συνυφαίνονταν με εικόνες ρωγμών, ασυνέχειας και διαχωρισμών. Η διακριτότητα των κοινωνιών, των εθνών και των πολιτισμικών συστημάτων βασιζόταν στην πεποίθηση ότι καταλαμβάνουν “φυσικά” ασυνεχείς χώρους, σε μια φαινομενικά “φυσική” διαίρεση του χώρου. Αυτή η προϋπόθεση της ασυνέχειας συγκροτούσε την αφετηρία από την οποία προσεγγίζονταν οι επαφές, οι σχέσεις, οι συγκρούσεις και οι αντιφάσεις μεταξύ κοινωνιών και πολιτισμικών συστημάτων. Ο χώρος, ανεξαρτήτως ιστορικού πλαισίου, γινόταν τις περισσότερες φορές αντιληπτός ως εδαφικός, ως συγκροτούμενος δηλαδή από γεωγραφικές οντότητες, οι οποίες ορίζονταν από τα σύνορα των κρατών και τις αλληλεπιδράσεις τους. Τα σύνορα των κρατών ταυτίστηκαν με τα σύνορα των πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών διαδικασιών, με τα σύνορα της κοινωνίας. Η χωρική ενότητα του κράτους και η εσωτερική του ομοιογένεια αποτέλεσαν μια αυτονόητη πραγματικότητα της κοινωνικής ζωής. Βάσει αυτού του τρόπου προσέγγισης, οι κοινωνικές και ιστορικές αλλαγές συντελούνταν στο εσωτερικό των εδαφικών συνόρων των κρατών, ενώ τα ίδια τα σύνορα αντιμετωπιζόνταν ως εξωκοινωνικά. Η αντίληψη ότι το κράτος αντιπροσωπεύει το έθνος ή η σύγχυση έθνους και κράτους ενίσχυε περαιτέρω τη θεώρηση του κόσμου ως αποτελούμενου από διακριτά εδαφικά έθνη-κράτη. Τα όρια των εθνικών κρατών αντιμετωπίστηκαν ως φυσικά όρια, ενώ τα έθνη και τα κράτη προσεγγίζονταν ως φυσικές ενότητες που συνέπιπταν στον χώρο, μια αντίληψη που σήμερα έχει οριστεί ως μεθοδολογικός εθνικισμός. Εξίσου φυσικός θεωρήθηκε ο δεσμός των ανθρώπων με τους τόπους. Κυριάρχησε η ιδέα μιας διακριτής, περιχαρακωμένης και ενιαίας κοινωνίας. Μιας κοινωνίας που θεωρείτο αυτάρκης μονάδα με σαφή σύνορα, με διακριτή ταυτότητα, πολιτισμό και θεσμούς. Κάποιος μπορεί να θεωρήσει ότι η παραπάνω πρόταση συμβολίζει την έννοια του έθνους (Εταιρεία Μελέτης Επιστημών του Ανθρώπου, 2017: 19-20).

Το έθνος-κράτος οριζόταν ως πολιτική και εδαφική μονάδα με αυστηρά καθορισμένα σύνορα, που αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα και στο εσωτερικό της οποίας ο πληθυσμός έχει μια σαφή πολιτική ταυτότητα. Τα έθνη-κράτη ήταν οι αποκλειστικές γεωγραφικές μονάδες για τη νόμιμη πολιτική ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων, ενώ τα σύνορα διαχώριζαν εδαφικές περιοχές με αποκλειστική κυριαρχία. Ο λόγος και η πρακτική της κυριαρχίας συνέδεαν τη δικαιοδοσία διαμόρφωσης κανόνων με τη γεωγραφία, την εξουσία με τον χώρο και έθεταν τα θεμέλια της διάκρισης μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών υποθέσεων. Η αντίληψη περί της

ισομορφίας των εδαφικών, πολιτισμικών και κοινωνικών ενοτήτων διαπέρασε σε μεγάλο βαθμό την ερευνητική παράδοση των κοινωνικών επιστημών, που διαμορφώθηκε σε μια περίοδο κατά την οποία εδραιώνονταν τα σύγχρονα έθνη-κράτη στην Ευρώπη. Σε αυτό το πλαίσιο, τα σύνορα ορίζονταν ως γεωγραφικές γραμμές που διαχωρίζουν το ένα κράτος από το άλλο και προσδιορίζουν την επικράτεια της κυριαρχίας του. Αποτελούσαν το γεωγραφικό σημείο μέχρι το οποίο ασκείται η κρατική πολιτική και ο εδαφικός έλεγχος. Τα έθνη θέσπιζαν σύνορα για να εξασφαλίσουν εδάφη που είναι πολύτιμα, είτε λόγω των ανθρώπινων και φυσικών πόρων, είτε λόγω της στρατηγικής ή της συμβολικής σημασίας τους (Εταιρεία Μελέτης Επιστημών του Ανθρώπου, 2017: 21).

Κεφάλαιο 1: Έθνος, εθνικισμός και εθνικές μειονότητες

Κεφάλαιο 1.1: Η έννοια του έθνους

Τα έθνη είναι περίπλοκα φαινόμενα που διαμορφώνονται από σειρά πολιτισμικών, πολιτικών και ψυχολογικών παραγόντων. Από πολιτισμική άποψη, ένα έθνος αποτελεί μια ομάδα ανθρώπων που συνδέονται στη βάση κοινής γλώσσας, θρησκείας, ιστορίας και κοινών παραδόσεων. Βέβαια, κάποια έθνη είναι ως ένα βαθμό πολιτισμικά ανομοιομορφα. Από πολιτική άποψη, ένα έθνος αποτελεί μια ομάδα ανθρώπων που θεωρεί τον εαυτό της φυσική πολιτική κοινότητα, στάση η οποία εκφράζεται, συνήθως, μέσα από την επιθυμία για εδραίωση ή διατήρηση της κυριαρχίας. Από ψυχολογική άποψη, ένα έθνος αποτελεί μια ομάδα ανθρώπων που διακρίνεται για τους κοινούς δεσμούς πίστης και αφοσίωσης, οι οποίοι εκφράζονται μέσα από τον πατριωτισμό. Ακόμη και άτομα που δεν πιστεύουν στην εθνική υπερηφάνεια αναγνωρίζουν ότι ανήκουν στο έθνος (Heywood, 2013: 281). Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του κοινωνικός, μια έκφραση δε της κοινωνικότητάς του είναι το έθνος. Κυρίαρχα στοιχεία του έθνους, που προϋποθέτει κοινή καταγωγή, κοινή ιστορική πορεία και κοινού μέλλοντος, είναι το αισθηματικό και το ηθικό. Από την άλλη πλευρά το κράτος, δηλαδή, η πολιτική οργάνωση ενός λαού, ο οποίος ασκεί αυτοδύναμη εξουσία σε μια χώρα, έχει χαρακτήρα οργανωτικό και χρηστικό. Η έννοια του έθνους βασίζεται στο κοινό γένος, σε ένα κοινό ιστορικό παρελθόν και στην επιδίωξη ενός κοινού μέλλοντος. Ιστορικά, η έννοια του έθνους υπήρχε ήδη από την αρχαιότητα και προσδιοριζόταν από δύο κυρίως στοιχεία, την κοινή καταγωγή και τον κοινό εδαφικό χώρο. (Αλμπάνης, 2003: 179-180).

Θα μπορούσαμε να χωρίσουμε τις θεωρητικές προσεγγίσεις του έθνους και του εθνικισμού σε τρεις μεγάλες κατηγορίες.

- Η πρώτη κατηγορία αφορά την ουσιοκρατική προσέγγιση. Η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν γίνεται αποδεκτή από τον σύγχρονο επιστημονικό κόσμο, καθώς ασπάζεται θεωρήσεις του έθνους, οι οποίες εκφράστηκαν κυρίως από Γερμανούς θεωρητικούς του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Οι ουσιοκράτες αντιλαμβάνονται το έθνος ως μια οργανική, σχεδόν αμετάλλακτη κοινότητα, που αναζητά τις καταβολές της στη γέννηση του κόσμου, ενώ δέχονται αξιωματικά ότι υπήρχε και θα υπάρχει στο διηνεκές. Τις θεωρίες τους υιοθετούν σε μεγάλο βαθμό οι εθνικιστές του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, επιδιώκοντας

να δικαιολογήσουν τη συνέχεια του έθνους στο χωροχρόνο και να ταυτίσουν τα όρια του κράτους-έθνους (Κρητικός, 2007: 28-29).

- Στη δεύτερη κατηγορία συναντάμε τους οπαδούς του μοντερνισμού, οι οποίοι πρεσβεύουν ότι τα έθνη-κράτη είναι δημιουργήματα του σύγχρονου κόσμου, της τεχνολογικής και της βιομηχανικής επανάστασης, και προσδιορίζουν την εμφάνισή τους και την έξαρση των μαζικών εθνικιστικών κινημάτων μετά την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση. Ωστόσο, οι απόψεις τους εμφανίζουν ποικιλία στις προσεγγίσεις και στα ερμηνευτικά σχήματα. Για παράδειγμα, στοιχεία της ανάλυσής τους υιοθετούν μαρξιστές μελετητές, οι οποίοι δίνουν έμφαση στην αυστηρά υλιστική ερμηνεία του δυναμισμού που ενέχει ο “ρομαντικός” εθνικισμός. Σύμφωνα με την οπτική αυτή, η εκδήλωση των εθνικισμών είναι αποτέλεσμα βαθμιαίας διάχυσης θεσμών από το αναπτυγμένο κέντρο προς την υποανάπτυκτη περιφέρεια. Η σχέση αυτή μετατρέπεται σε διαμάχη ανάμεσα στις περισσότερες ή λιγότερες προηγμένες ομάδες του πληθυσμού, που διεκδικούν εξουσία, πόρους και πλουτοπαραγωγικές πηγές. Στο πλαίσιο αυτό, ο εθνικισμός εκδηλώνεται σε εκείνες τις ομάδες οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση και στερούνται δυνατοτήτων οικονομικής ή τεχνολογικής προόδου, λόγω της πολιτισμικής τους διακριτότητας. Αντίστοιχα, και ο Tom Nairn υιοθετεί την άποψη της “άνισης ανάπτυξης” πληθυσμών και χωρών, στην παγκόσμια πολιτική οικονομία του καπιταλισμού, ήδη από τον 18^ο αιώνα (Κρητικός, 2007: 29).
- Η τρίτη κατηγορία αφορά την αρχέγονη (primordialist) προσέγγιση, με κύριο εκπρόσωπο τον Anthony Smith, ο οποίος δέχεται την ύπαρξη εθνών πριν από τη Γαλλική Επανάσταση, τοποθετώντας την Αγγλία, τη Γαλλία και σε μικρότερο βαθμό την Ισπανία, στο πλαίσιο των μεγάλων μοναρχιών της Ευρώπης του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα. Ο ίδιος εντάσσεται στους εθνοσυμβολιστές, ενώ ο John Breuilly τον κατατάσσει στη γενική κατηγορία των οπαδών της αρχέγονης οπτικής, η οποία είναι και η μοναδική που αναγνωρίζει. Πρέπει να τονίσουμε, βέβαια, ότι όσοι ενστερνίζονται την αρχέγονη θεώρηση, αλλά και οι εθνοσυμβολιστές δέχονται την ύπαρξη του έθνους, πριν την μοντέρνα εποχή, υιοθετώντας για τις κοινότητες αυτές τον όρο ethnic, ενώ για τη σύγχρονη κοινότητα χρησιμοποιούν τον όρο nation. Ο Anthony Smith επισημαίνει ότι “οι σύγχρονοι πολιτικοί εθνικισμοί δεν μπορούν να γίνουν καταληπτοί, εάν δεν γίνει αναφορά σε πρώιμους εθνοτικούς δεσμούς και αναμνήσεις, ενώ σε μερικές περιπτώσεις είναι αναγκαία η παραπομπή στις πριν από το μοντερνισμό εθνικές ταυτότητες και κοινότητες”. Ασκεί, επίσης, κριτική στις θεωρίες του μοντερνισμού,

υποστηρίζοντας ότι αδυνατούν να ερμηνεύσουν τόσο την ισχυρή συναισθηματική έλξη που ασκεί ο εθνικισμός στο λαό, όσο και τις αρχέγονες ρίζες του (Κρητικός, 2007: 30-31).

Το βασικό χαρακτηριστικό του σύγχρονου έθνους και οτιδήποτε συνδέεται με αυτό είναι ότι πρόκειται για κάτι νέο. Αυτό τώρα γίνεται πιο κατανοητό, παρόλο που η αντίθετη υπόθεση, ότι η εθνική ταυτότητα είναι τρόπον τινά τόσο φυσική, αρχέγονη και διαρκής, ώστε να προηγείται της ιστορίας (Hobsbawm, 1994: 28). Η εθνική ταυτότητα καθίσταται εθνική όταν η εθνοτική ομάδα αποκτήσει το δικό της κράτος και αναβαθμιστεί σε έθνος ή, εν πάση περιπτώσει, αποφασίσει να διεκδικήσει την αυτόνομη πολιτική της εκπροσώπηση ως τέτοια. Υπό μία έννοια, εθνοτικές ομάδες υπήρχαν πάντοτε και στην προ-νεωτερική εποχή. Μπορεί κανείς να ανασύρει πολλά “τεκμήρια” από το παρελθόν που πιστοποιούν την ύπαρξή τους. Το σίγουρο είναι ότι τα έθνη, δηλαδή οι εθνοτικές ομάδες που κατέχουν ή διεκδικούν το δικό τους κράτος, είναι πρόσφατα και αποτελούν παράγωγα την εποχή της νεωτερικότητας. Παρ’ όλα αυτά, οι αρχεγονιστές δίνουν έμφαση στην εθνοτική συνέχεια, ενώ οι νεωτεριστές στην πολιτικοποίηση της εθνότητας στη νεότερη εποχή (Καιρίδης, 2015: 53). Οποιαδήποτε κι αν είναι η σωστή και αρχική ή όποια άλλη έννοια του έθνους, η σημασία του όρου είναι εντελώς διαφορετική από τη σύγχρονη. Έτσι, μπορούμε να διεισδύσουμε περαιτέρω στο ζήτημα, να αποδεχθούμε ότι στη σύγχρονη, και βασικά πολιτική έννοιά της η ιδέα του nation (έθνους) είναι ιστορικά πολύ νέα. Με δεδομένο τον ιστορικό νεωτερισμό της σύγχρονης αντίληψης “του έθνους”, ο καλύτερος τρόπος για να κατανοήσουμε τη φύση του, είναι να παρακολουθήσουμε εκείνους που άρχισαν συστηματικά να λειτουργούν με αυτή την αντίληψη στον πολιτικό και κοινωνικό τους λόγο, κατά τη διάρκεια της Εποχής των Επαναστάσεων (πολιτική Γαλλική Επανάσταση και αγγλική Βιομηχανική Επανάσταση) και ειδικά εν ονόματι της αρχής των εθνотήτων, από το 1830 και εξής. Η πρωταρχική σημασία του έθνους και αυτή που κατά βάση πέρασε στη λογοτεχνία ήταν η πολιτική. Αυτό εξομοίωσε τον λαό με το κράτος σύμφωνα με το πνεύμα της Αμερικανικής και Γαλλικής Επανάστασης. Εξομοίωση η οποία είναι γνωστή σε φράσεις όπως “το εθνικό κράτος”, τα “Ηνωμένα Έθνη”, ή στη ρητορική των προέδρων στο τέλος του εικοστού αιώνα. Στην Εποχή των Επαναστάσεων (πολιτική Γαλλική Επανάσταση και αγγλική Βιομηχανική Επανάσταση) αναπόσπαστο μέρος της ιδέας του έθνους ήταν, ή βέβαια έγινε σύντομα, η αντίληψη ότι έπρεπε να είναι, σύμφωνα με τη γαλλική φράση, ένα και αδιαίρετο. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, το έθνος ήταν το σώμα των πολιτών, η συλλογική κυριαρχία των οποίων τους συγκροτούσε σε ένα κράτος, το οποίο ήταν η πολιτική τους έκφραση. Διότι,

οτιδήποτε άλλο κι αν ήταν ένα έθνος, το στοιχείο της πολιτογράφησης και της μαζικής συμμετοχής ή εκλογής, ποτέ δεν απουσίαζε από αυτό. Ο John Stuart Mill δεν όρισε απλώς το έθνος βάσει της ύπαρξης εθνικού συναισθήματος. Πρόσθεσε επίσης και ότι τα μέλη μιας εθνικότητας επιθυμούν να υπάγονται στην ίδια κυβέρνηση και επιθυμούν να κυβερνούνται από τους ίδιους τους εαυτούς τους ή από μια μερίδα τους αποκλειστικά. Η εξίσωση έθνος = κράτος = λαός, και ειδικά κυρίαρχος λαός, αναμφίβολα συνέδεε το έθνος με το έδαφος, εφόσον η δομή και ο ορισμός των κρατών ήταν πλέον ουσιαστικώς εδαφικά (Hobsbawm, 1994: 33-34).

Τα επιχειρήματα μαρξιστών και φιλελεύθερων στον 19^ο αιώνα

Ο Καρλ Μαρξ απέρριπτε τον εθνικισμό ως μορφή πολιτικής έκφρασης. Ωστόσο, τόσο ο ίδιος, όσο και οι ιδεολογικοί του απόγονοι έδειχναν να εκτιμούν την ορμή των εθνικών κινημάτων, αποβλέποντας σε μελλοντική ένταξή τους στο πλευρό της σοσιαλιστικής επανάστασης. Ο ίδιος ο Μαρξ διεκδικεί την πατρότητα του όρου “εθνική αυτοδιάθεση”, ενώ αργότερα ο Λένιν θα απαιτήσει από όλα τα κομμουνιστικά κόμματα να εκμεταλλευτούν στο έπακρο το λεγόμενο “εθνικό ζήτημα” στο εσωτερικό των χωρών τους, πριν τα ίδια ανέβουν στην εξουσία. Μάλιστα, για να διευκολυνθεί η ανάληψη της εξουσίας, σε ένα κράτος, συμβούλευε τα τοπικά κομμουνιστικά κόμματα να λάβουν όση βοήθεια ήταν δυνατή από τις μειονότητες που βρίσκονταν στο έδαφός του. Σε αντάλλαγμα, έπρεπε να υπάρξει διασφάλιση και δέσμευση για υποστήριξη του δικαιώματος αυτοδιάθεσης ή ακόμα και του αιτήματός τους για απόσχιση από την επικράτεια του κράτους, μέσα στο οποίο διαβίωναν έως τότε. Τις συμβουλές του ακολούθησαν κυρίως τα κομμουνιστικά κόμματα της Ασίας (π.χ. Κίνα, Βιετνάμ), για να εδραιώσουν την άνοδό τους στην εξουσία (Κρητικός, 2007: 72-73). Θα πρέπει να τονιστεί ότι ο ίδιος ο Μαρξ είχε υιοθετήσει μια ευρωκεντρική πολιτική πρακτική σχετικά με την προσέγγιση του έθνους και της αποικιοκρατικής επέκτασής του στο χώρο. Επιπλέον, ένας από τους Γερμανούς μαρξιστές που άσκησαν κριτική στην επεκτατική πολιτική είναι ο σοσιαλιστής αυστριακός οικονομολόγος, Rudolf Hilferding, με τις απόψεις του οποίου συμφώνησε και ο Λένιν. Ο Hilferding ανήκει σε μια ομάδα μαρξιστών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται ο Otto Bauer και η Rosa Luxemburg, οι οποίοι εστίασαν το έργο τους, στην κοινωνική και οικονομική διάσταση του προβλήματος και της καταπίεσης των γηγενών εθνοτήτων. Η Luxemburg θεωρούσε το έθνος μια πολιτιστική κατηγορία, αρνούμενη την πολιτική του διάσταση και αποποιούμενη κάθε τάση σεπαρατισμού (Κρητικός, 2007: 74-75).

Βέβαια, αν θέλουμε να εστιάσουμε στη θέση του Μαρξ και του Ένγκελς για το εθνικό ζήτημα, είναι προφανές ότι προκύπτουν δύο αντίθετες τάσεις μεταξύ των σύγχρονων μαρξιστών. Ορισμένοι θεωρούν ότι στο έργο τους δεν υπάρχει μια συγκροτημένη θεωρία σχετικά με το έθνος. Ισχυρίζονται ότι από τις σποραδικές αναφορές τους στο εθνικό ζήτημα δεν προκύπτει η διάθεσή τους να ασχοληθούν συστηματικά με αυτό. Έτσι χρεώνουν στον Μαρξ ότι δεν αντιλήφθηκε πλήρως τη σημασία του εθνικού ζητήματος και ασχολήθηκε με αυτό επιδερμικά στο πλαίσιο της ευρύτερης κριτικής του στον καπιταλισμό. Ως εκ τούτου δεν κατάφερε να συγκροτήσει μια θεωρία για το εθνικό ζήτημα παρά μόνο μια ιδέα γι' αυτό (Λιάκος, 2005: 13). Από την άλλη, υπάρχει η άποψη ότι παρά την μη συστηματική ενασχόληση με το εθνικό ζήτημα και τις αντιφάσεις που μπορεί να περιέχονται στο έργο του Μαρξ και του Ένγκελς, υπάρχει μια συνεκτική θεωρία για το έθνος. Αυτή σχετίζεται με την ένταξη της εξέτασης του εθνικού ζητήματος στην διαδικασία ανάπτυξης του καπιταλισμού. Αυτή η προσέγγιση στηρίζεται στην προτεραιότητα της οικονομικής εξέλιξης και της επεξεργασίας του εθνικού ζητήματος ως ιστορική κατηγορία που εμφανίζεται στο πλαίσιο του καπιταλισμού (Λιάκος, 2005: 13-14).

Έχει υποστηριχτεί ότι η θέση για τα ιστορικά και τα μη ιστορικά έθνη ανταποκρίνεται σε ένα σχήμα το οποίο εξηγείται από την αντίληψη που είχαν οι Μαρξ και Ένγκελς για την ιστορία ως νομοτέλεια. Ιστορικά έθνη θεωρούνταν εκείνα τα οποία συνδύαζαν μεγάλο πληθυσμό, ικανό για τον καταμερισμό της εργασίας, ο οποίος ήταν απαραίτητος για την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος, με μεγάλη και συνεκτική εδαφική έκταση για την ανάπτυξη βιώσιμου κράτους. Αντίθετα, μη ιστορικά έθνη ήταν όσα δεν πληρούσαν αυτά τα κριτήρια και τα οποία με την επιμονή τους να υπάρχουν ως αυτόνομες οντότητες απλώς εμποδίζαν την πρόοδο. Στα μη ιστορικά έθνη περιλαμβάνονται οι Νοτιοσλάβοι (δηλαδή οι βαλκανικοί λαοί), οι Τσέχοι και οι Σλάβοι ανάμεσα στη Γερμανία και τη Ρωσία, καθώς και οι Βάσκοι. Δεν περιλαμβάνονται όμως οι Ιρλανδοί, παρά το μικρό μέγεθός τους, και οι Πολωνοί (Λιάκος, 2005: 16). Τα εθνικά κινήματα και των δύο αυτών λαών υποστηρίχτηκαν, το μεν πρώτο γιατί υπονόμει τη δύναμη της Βρετανίας. Το δεύτερο γιατί στρεφόταν εναντίον της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Κατά τη γνώμη μου, έχουν δίκιο όσοι υποστηρίζουν πως οι εξαιρέσεις αυτές υπονομεύουν τη θέση ότι οι Μαρξ και Ένγκελς είχαν μια ολοκληρωμένη θεωρία για τα έθνη. Αντίθετα, δείχνουν ότι καθόριζαν τη στάση τους με βάση την πολιτική στρατηγική. Οι θέσεις τους το 1848 απορρέουν από τη στρατηγική υποστήριξης της επανάστασης της φιλελεύθερης γερμανικής αστικής τάξης, η οποία πριονιζόταν από τα χωριστικά εθνικά κινήματα των

σλαβικών λαών. Αντίθετα, η θέση τους για τους Ιρλανδούς βασιζόταν στην ανάγκη να γίνει συνείδηση ότι η εκμετάλλευση των εθνικών διαφορών ενίσχυε τους αντιπάλους των εργατών (Λιάκος, 2005: 16-17). Σε κάθε περίπτωση, προτεραιότητα είχε η κοινωνική επανάσταση στην Ευρώπη. Το εθνικό κράτος θεωρούνταν αστικό αίτημα, περιορισμένο στην εθνότητα που το πρόβαλλε και συχνά σε βάρος της επανάστασης. Η απελευθέρωση των εθνών θα ήταν δευτερογενές παράγωγο αυτής της επανάστασης (Λιάκος, 2005: 17). Στο ίδιο μήκος κύματος, κινήθηκε και ο Άγγλος ιστορικός Ε.Π. Τόμπσον. Ο Τόμπσον δεν έγραψε κάποιο ειδικό βιβλίο ή άρθρο για το έθνος. Ωστόσο, η ιδέα που επεξεργάστηκε για την κοινωνική τάξη είχε σημαντική επιρροή στον τρόπο με τον οποίο οι μεταγενέστεροι ιστορικοί αντιμετώπισαν την έννοια των συλλογικοτήτων και κατ' επέκταση την έννοια του έθνους. Εκείνο που έγραψε ήταν ότι η εργατική τάξη δεν ορίζεται αντικειμενικά, από τη θέση της στην παραγωγή, αλλά ιστορικά, από τη διαμάχη της με τις άλλες τάξεις. Δεν σχηματίζεται πρώτα η εργατική τάξη και μετά προκαλείται η πάλη των τάξεων, αλλά προηγείται η πάλη. Η κοινωνική ιστορία, τουλάχιστον στον αγγλοσαξονικό χώρο, από τη δεκαετία του 1970 και μετά, αναπτύχθηκε υπό την επιρροή του Τόμπσον, ή σε διάλογο και κριτική με το έργο του. Από εκείνη την περίοδο, υπάρχει μία μετάβαση από την κοινωνική ιστορία, στην ιστορία ζητημάτων που σχετίζονται με το έθνος. Αυτή η μετάβαση από την ουσία στη σχέση δεν είναι αποτέλεσμα του μεταμοντερνισμού, όπως πολλοί πρόχειρα ισχυρίζονται. Είναι αποτέλεσμα εξελίξεων οι οποίες συντελέστηκαν μέσα στη μαρξιστική παράδοση (Λιάκος, 2005: 32).

Αντίθετα, η δυσκολία για τους φιλελεύθερους οικονομολόγους του 19^{ου} αιώνα, ή για τους φιλελεύθερους, οι οποίοι, όπως αναμενόταν αποδέχονταν τα επιχειρήματα της κλασικής πολιτικής οικονομίας, ήταν ότι μπορούσαν να αναγνωρίσουν την οικονομική σπουδαιότητα των εθνών στην πράξη, αλλά όχι στη θεωρία. Η κλασική πολιτική οικονομία και κυρίως αυτή του Adam Smith, είχε διαμορφωθεί ως μια κριτική του εμπορικού συστήματος. Το ελεύθερο εμπόριο και η ελεύθερη αγορά κατευθυνόταν εναντίον αυτής ακριβώς της αντίληψης της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης, την οποία ο Smith πίστευε πως είχε αποδείξει ότι ήταν αντιπαραγωγική. Παρόλο που ο Smith δεν ήταν αντίθετος με μερικές λειτουργίες της κυβέρνησης που ήταν σχετικές με την οικονομία και αφορούσαν στη γενική θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης, δεν προέβλεπε κανένα ρόλο για το έθνος (Hobsbawm, 1994: 43-44). Ο Edwin Cannan θεώρησε ότι το έθνος του Adam Smith αποτελούνταν μόνο από το σύνολο των ατόμων που ζουν στα εδάφη ενός κράτους και αναρωτήθηκε αν το γεγονός ότι σε εκατό χρόνια όλοι αυτοί οι άνθρωποι θα είναι πεθαμένοι, καθιστούμε αδύνατο να μιλούμε για έθνος

ως μια διαρκώς υπάρχουσα οντότητα. Αντιστρόφως, ο John Rae έγραψε το βιβλίο του το 1834 ειδικά για να αποδείξει, αντιτιθέμενος στον Smith, ότι τα ιδιωτικά και τα εθνικά συμφέροντα δεν ήταν ταυτόσημα, δηλαδή ότι οι αρχές που οδηγούσαν τον ιδιώτη στην επιδίωξη του αυτο-συμφέροντος δεν αυξάνουν απαραίτητα στο μέγιστο τον πλούτο του έθνους. Ο όρος εθνική οικονομία εμφανίζεται μόνο στο *Λεξικό Πολιτικής Οικονομίας* του Palgrave σε σχέση με τη γερμανική οικονομική θεωρία. Ο ίδιος ο όρος έθνος είχε εξαφανιστεί από το αντίστοιχο γαλλικό έργο της δεκαετίας του 1890. Παρόλα αυτά οι περισσότεροι κλασικοί οικονομολόγοι ήταν υποχρεωμένοι να λειτουργούν με την ιδέα μιας εθνικής οικονομίας (Hobsbawm, 1994: 45). Αξιοπρόσεκτη είναι και η θεωρία του Γάλλου εθνικιστή του 19^{ου} αιώνα Ernest Renan. Μολονότι αδυνατεί να προσδιορίσει μόνο με βάση τη γλώσσα, τη θρησκεία ή τη φυλή, εισάγει στη θεώρηση του έθνους το ψυχολογικό στοιχείο. Αντιλαμβάνεται το έθνος ως πνευματική αρχή, η οποία συγκροτείται από δύο στοιχεία. Μία κληρονομιά γεμάτη μνήμες, με σημείο αναφοράς το παρελθόν, στην οποία το μέλος κάθε έθνους οφείλει αφοσίωση και θυσίες, και ένα παρόν όπου η εθνική κοινότητα συγκροτείται από την κοινή βούληση και την ενιαία ψυχή των μελών της. Ο Renan υπογραμμίζει πως η κριτική ιστορία μπορεί να υπονομεύει την ενότητα του έθνους (Κρητικός, 2007: 28). Μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι όλες αυτές οι διαφορετικές απόψεις μαρτυρούν τη δυσκολία χάραξης ευκρινών ορίων ανάμεσα στις σχολές σκέψεις που μελετούν το έθνος και τα εθνικά κινήματα. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, ότι κάθε συζήτηση εγείρει πολλές έριδες περί προσδιορισμού της απαρχής και της δημιουργίας του έθνους, όχι μόνο στους κύκλους των διανοητών ή των ακαδημαϊκών, αλλά και ανάμεσα στους απλούς ανθρώπους, οι οποίοι αναπαράγουν ακούσματα στον πολιτικό, επικοινωνιακό ή καθημερινό τους συγχρωτισμό. Παράλληλα, έχουν γαλουχηθεί να προσβλέπουν στο έθνος ως μια δεδομένη αξιολογική κατηγορία απαραίτητη για τον αυτοπροσδιορισμό τους. Ο 19^{ος} αιώνας, κατά τον οποίο η έννοια του έθνους οριζόταν και προσμετρούνταν πάντοτε σε σχέση με την επικράτεια, τα σύνορα και τα εδάφη που καταλάμβανε μια χώρα, χρήζει ιδιαίτερης σημασίας. Άξιο αναφοράς είναι ότι από τα τέλη του και μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ο ανταγωνισμός για την κατάληψη εδαφών εκτός των συνόρων της Ευρώπης, με τη μορφή αποικιών, φτάνει στο απόγειό του, ενώ κάθε νέα κτήση υπολογίζεται στην οικονομική κυριαρχία και την ηγεμονική παρουσία του έθνους-κράτους (Κρητικός, 2007: 35).

Κεφάλαιο 1.2: Έθνος και εθνικισμός

Η εργογραφία για το έθνος και τον εθνικισμό είναι πλούσια και ξεπερνάει τους δύο αιώνες. Οι απαρχές της ανάγονται στην αντίδραση ορισμένων Γερμανών φιλοσόφων έναντι της κυριαρχίας της Γαλλίας του Ναπολέοντα επί της διασπασμένης τότε Γερμανίας. Απέναντι στον ορθολογισμό και τον οικουμενισμό του Γαλλικού Διαφωτισμού, ο Johann Gottfried Herder και ο Johann Gottlieb Fichte προέταξαν τον ρομαντισμό και την ιδιαιτερότητα του γερμανικού έθνους με κριτήρια, όπως η γλώσσα και η κοινή καταγωγή. Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, ο Γάλλος Ernest Renan αντέκρουσε τη γερμανική αντίληψη περί έθνους, αντιπροτείνοντας μία περισσότερο πολιτική σύλληψη. Ο Renan έμεινε γνωστός για την άποψη ότι το έθνος αποτελεί ένα καθημερινό δημοψήφισμα και ότι τα έθνη βασίζονται τόσο σε μία κοινή μνήμη, όσο και σε μία κοινή λήθη. Οι δύο αυτές απόψεις, η γερμανική που είναι περισσότερο εθνοτική και η γαλλική που είναι περισσότερο πολιτική, είχαν να κάνουν με τη διαφορετική ιστορική διαδρομή των δύο χωρών (Καιρίδης, 2015: 49-50). Οι διαφορετικές ιστορικές διαδρομές γέννησαν διαφορετικές αντιλήψεις περί του έθνους, οι οποίες παραμένουν αποτυπωμένες στην έννομη τάξη των δύο χωρών μέχρι και σήμερα. Η αντιπαράθεση μεταξύ των Γερμανών “εθνοτιστών”, που πίστευαν ότι το έθνος είναι ένα φυσικό φαινόμενο βασισμένο σε εύκολα αναγνωρίσιμα αντικειμενικά κριτήρια και των Γάλλων “πολιτικών” που υπογράμμιζαν την πολιτική διάσταση του φαινομένου, βρίσκει την αντιστοιχία της στη βασική αντιπαράθεση που διαπερνά τη σύγχρονη μεταπολεμική βιβλιογραφία μεταξύ “αρχεγονιστών” και νεωτεριστών (Καιρίδης, 2015: 51).

Η ανάδειξη του έθνους σε κεντρικό στοιχείο του πολιτισμού, σε στοιχείο συνοχής του κράτους και σε κινητήρια δύναμη της κοινωνίας και της ιστορικής εξέλιξης, οδήγησε σε έντονη θεωρητική αναζήτηση της φύσης και των στοιχείων του, η οποία αναπτύχθηκε προς δύο κατευθύνσεις. Πρώτον, τον εθνοκεντρισμό, που θεωρεί ότι το έθνος είναι μια διαχρονική ηθική πραγματικότητα που εντάσσεται στην τάξη της φύσης και βασίζεται στην ύπαρξη κοινών στοιχείων (Αλμπάνης, 2003: 181). Δεύτερον, τον πολιτειοκεντρισμό, που βλέπει το έθνος ως σύγχρονο φαινόμενο, ως πολιτισμική κατασκευή, ως φαντασιακή κοινότητα που εξυπηρετεί τις πολιτικές, οικονομικές, επικοινωνιακές και λειτουργικές ανάγκες του εκσυγχρονισμού. Σε αντίθεση με την ευρεία αμφισβήτηση του έθνους, ο εθνικισμός και τα βασικά στοιχεία που τον συνθέτουν θεωρούνται ανεπιφύλακτα υπαρκτά. Κι αυτό γιατί ο εθνικισμός, σε αντίθεση με το έθνος, γίνεται αισθητός και απτός μέσα από το πολιτικό, κοινωνικό και ιστορικό γίνεσθαι.

Έτσι, ενώ για πολλούς σημαντικούς θεωρητικούς, το έθνος αποτελεί μύθο, τεχνητό δημιούργημα του εθνικισμού, φαντασιακή κοινότητα ή σκόπιμη πολιτισμική κατασκευή που εξυπηρετεί τις ανάγκες του σύγχρονου κράτους, ο εθνικισμός αποτελεί, για τους ίδιους, πραγματικότητα, που δημιουργείται κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά (Αλμπάνης, 2003: 181-182). Ο εθνικισμός αποτελεί πολιτική αρχή και πολιτική ιδεολογία. Ως πολιτική αρχή, ο εθνικισμός αξιώνει και διεκδικεί τη σύμπτωση του κράτους με το έθνος, δηλαδή τη σύνδεση του έθνους με τα συμφέροντά του, της συγκρότησης της κρατικής οντότητας και της πολιτικής της αντίληψης και πράξης. Ως ιδεολογία, θεωρεί το εθνικό κράτος την ύψιστη μορφή οργάνωσης. Τους εθνικούς δεσμούς υπέρτερους οποιασδήποτε άλλης σχέσης ή ένταξης και το εθνικό περιεχόμενο της πράξης υπέρτατο κανόνα. Ο εθνικισμός δεν αρκείται στην πολιτική πρόταση, αλλά αξιώνει και διεκδικεί ενεργά την ισχύ της πρότασής του, όπως επίσης αξιώνει να είναι παράγοντας νομιμοποίησης της πολιτικής πράξης (Αλμπάνης, 2003: 183). Άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό του είναι, ότι διαπερνά και επηρεάζει όλες σχεδόν τις σύγχρονες πολιτικές ιδεολογίες, πράγμα που οφείλεται κυρίως στον κεντρικό ρόλο και την επίδραση του έθνους στη δομή και λειτουργία του σύγχρονου κράτους. Κατά κανόνα πάντως, ο εθνικισμός δεν αποτέλεσε μέχρι σήμερα επίσημη ιδεολογία της πολιτικής εξουσίας, η οποία τον διαχωρίζει από τον εθνικό πατριωτισμό και φροντίζει να αποστασιοποιείται από την εθνικιστική ρητορική (Αλμπάνης, 2003: 183). Βέβαια το πρόβλημα είναι ότι πάρα πολλοί άνθρωποι, δεν καταφέρνουν να αναγνωρίσουν και να παραδεχτούν το γεγονός της ανόδου του εθνικισμού. Πόσο μάλλον να το κατανοήσουν ή να το εξηγήσουν. Η ύπαρξη συγκεντρωτικού κράτους έχει σημαντική θέση στο υπόβαθρο της εθνικιστικής θεώρησης του κόσμου. Ωστόσο, το ίδιο το κράτος δεν είναι πανταχού παρόν. Για παράδειγμα, υπάρχουν φυλετικές κοινωνίες χωρίς κράτος, στο εσωτερικό των οποίων η τάξη διατηρείται χάρη στο συσχετισμό των δυνάμεων ανάμεσα στα τμήματα της φυλής και όχι χάρη σε κάποιο κεντρικό φορέα. Ο αρχικός ορισμός του εθνικισμού επικεντρωνόταν στη σύνδεση οργάνωσης και πολιτισμού. Η αποδεκτή μονάδα έπρεπε να συγκροτείται από άτομα της ίδιας κουλτούρας. Τυπικά αυτό είναι σωστό, χάνει όμως το σημαντικότερο ίσως στοιχείο της εθνικιστικής στάσης: τούτη προσδιορίζει μόνο τα όρια της μονάδας, αλλά υποθέτει ότι η μονάδα αυτή διαθέτει θεσμική ηγεσία (το κράτος). Κύριο μέλημά της δεν είναι η στελέχωση του θεσμικού κέντρου εξουσίας από μέλη του εθνικού πολιτισμού, εκείνου που προσδιορίζει τη μονάδα (Gellner, 2002: 20-21). Εθνικιστές και άλλοι υποθέτουν ότι το κράτος αποτελεί έναν οικουμενικό θεσμό της ανθρώπινης κοινωνίας. Ορισμένες μάλιστα πρώιμες πολιτικές θεωρίες ανήγαγαν αυτή την

υπόθεση σε δόγμα. Δεν υπάρχει κοινωνία χωρίς τάξη, τάξη χωρίς εξαναγκασμό, εξαναγκασμός χωρίς τους κατάλληλους φορείς (το κράτος). Πρέπει λοιπόν να υπογραμμίσουμε ότι το πρόβλημα του εθνικισμού κατά κανόνα ανακύπτει μόνο σε έναν κόσμο στον οποίο τα κράτη θεωρούνται δεδομένα και απαραίτητα, και αυτό είναι κάτι που δεν ισχύει για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Εάν όμως το κράτος δεν είναι οικουμενικό φαινόμενο σίγουρα ούτε ο εθνικισμός είναι. Απλούστατα δεν ισχύει η θέση ότι οι άνθρωποι, σε όλες τις εποχές και σε όλους τους τόπους, ήθελαν τα σύνορα των κοινωνικών μονάδων να συμπίπτουν με τα σύνορα των πολιτισμών, ή για να το πούμε πιο απλά, ήθελαν να είναι με τους δικούς τους, αποκλείοντας τους άλλους (Gellner, 2002: 22). Αντίθετα, οι άνθρωποι πάρα πολύ συχνά έζησαν σε μονάδες οι οποίες παραβίαζαν αυτή την αρχή και στις περισσότερες περιπτώσεις αποδέχτηκαν αυτήν την παραβίαση χωρίς διαμαρτυρία ή αντίσταση, χωρίς μάλιστα καμία επίγνωση ότι παραβιαζόταν μια ζωτική, υποτιθέμενα οικουμενική αρχή. Πώς μπορεί να αντιμετωπίσει ο εθνικιστής αυτό το γεγονός; Ο εθνικισμός βλέπει πράγματι τον εαυτό του, ως μια οικουμενική, προαιώνια και εγγενώς έγκυρη αρχή. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, είναι εντελώς φυσικό να θέλουν οι άνθρωποι να ζουν με τους δικούς τους, να αποστρέφονται τη ζωή με ανθρώπους διαφορετικής κουλτούρας και πάνω από όλα, να απεχθάνονται τη διακυβέρνηση από αυτούς. Αυτή είναι ίσως η συνηθέστερη από όλες τις θεωρίες του εθνικισμού (Gellner, 2002: 22-23). Η σύγχυση αναφορικά με τους παράγοντες που ορίζουν το έθνος επιδεινώνεται από τις διιστάμενες απόψεις σχετικά με το φαινόμενο του εθνικισμού. Αποτελεί ο εθνικισμός συναίσθημα, ταυτότητα, πολιτικό δόγμα, ιδεολογία ή κοινωνικό κίνημα; Ή όλα αυτά ταυτόχρονα; Επιπλέον, πώς μπορούμε να εξηγήσουμε την ανάδυση του εθνικισμού: αποτελεί φυσικό φαινόμενο, ή έχει επινοηθεί με κάποιον τρόπο; Η πλειοψηφία των μελετητών του εθνικισμού πιστεύουν τα παρακάτω:

- Οι άνθρωποι επιδιώκουν, από τη φύση τους, την ένταξή τους σε ομάδες και τα έθνη αποτελούν έκφραση αυτής της ανθρώπινης τάσης.
- Η εθνική ταυτότητα διαμορφώνεται από τρεις κύριους παράγοντες: την κοινή καταγωγή, την αίσθηση του ανήκειν σε μια εδαφική επικράτεια και την κοινή γλώσσα.
- Τα έθνη αποτελούν ιστορικές οντότητες, που εξελίσσονται οργανικά μέσα από πιο απλές εθνικές κοινότητες.
- Ο εθνικισμός χαρακτηρίζεται από βαθιά συναισθηματική σύνδεση, παρόμοια με αυτήν που παρατηρούμε σε συγγενικό πλαίσιο (Heywood, 2013: 283).

Συχνά ο εθνικισμός, ως σύγχρονη ιδεολογία διαφεύγει της προσοχής μας εξαιτίας δύο ιδιαίτερων γνωρισμάτων του, που τον διακρίνουν από άλλες σύγχρονες ιδεολογίες, αλλά και καθιστούν τη μελέτη του εξαιρετικά δυσχερή. Το πρώτο είναι η εκπληκτική του πολυμορφία και πλαστικότητα, που σε συνδυασμό με την ευρύτατη απήχυσή του, οδηγεί συχνά στην άρνηση του ιδεολογικού του χαρακτήρα και στην εξομοίωσή του με ανθρωπολογικές κατηγορίες, όπως η συγγένεια. Το δεύτερο είναι η ασυνήθιστη για σύγχρονη ιδεολογία αντίληψή του για τον χρόνο. Αντίληψη που αρνείται στην ουσία την ασυνέχεια και την τομή και παρουσιάζει το χρόνο ως ομοιογενή και γραμμικά εξελισσόμενο. Το ιδιαίτερο αυτό γνώρισμα του εθνικισμού, σε συνδυασμό με την αδιαμφισβήτητη επικράτησή του στη σύγχρονη κοινωνία, δυσχεραίνει σε μεγάλο βαθμό την κριτική του ανάλυση, επειδή ακριβώς συσκοτίζει την ιστορικότητα του ίδιου του φαινομένου (Λέκκας, 2011: 73).

Πρόκειται για αντίληψη που, όσο δεν προσβάλλεται, οδηγεί στην άποψη πως η συνεκτική λειτουργία των εθνικιστικών ιδεών είναι και αυτή η προαιώνια, φυσική και απόλυτη. Πως δηλαδή η εθνική αλληλεγγύη αποτελεί πάγιο γνώρισμα της ανθρώπινης ιστορίας. Η κατάδειξη της ιστορικότητας του εθνικισμού είναι συνυφασμένη με τη μελέτη της όλης διαδικασίας παραγωγής του. Ορισμένες γενικές παρατηρήσεις είναι σε αυτό το σημείο αναγκαίες, ώστε να αποσαφηνιστεί, αν μη τι άλλο, η ιστορικότητα του λεξιλογίου που χρησιμοποιείται από την εθνικιστική ιδεολογία. Ας ξεκινήσουμε από την ευρύτατα διαδεδομένη άποψη πως όσα ο εθνικισμός αντιπροσωπεύει δεν ήταν άγνωστα στο παρελθόν, αλλά χαρακτήριζαν και προηγούμενες περιόδους της ιστορίας. Συχνότερες είναι οι αναφορές στην εθνική υπόσταση και την εθνική αλληλεγγύη ιστορικών λαών της αρχαιότητας, όπως των αρχαίων Ελλήνων, των Εβραίων, των Κινέζων (Λέκκας, 2011: 73-74).

Επίσης, μία βασική διαφορά ανάμεσα στα έθνη, η οποία υπήρχε από τα αρχαία χρόνια, αφορούσε τη γλωσσική διάκριση. Για να αποδοθεί στη γλωσσική διαφορά φόρτιση και πολιτική δυναμική, πρέπει να υπάρχει ήδη η ανάγκη να δηλωθεί η εθνική ταυτότητα ή ετερότητα. Αυτό προκύπτει από την ίδια την εθνικιστική ιδεολογία, αν προσέξουμε τη λογική σύνδεση των επιχειρημάτων της. Οι εθνικιστές, όποτε προσφεύγουν στο γλωσσικό κριτήριο, προτάσσουν το εξής επιχειρήμα: ανήκουμε σε ξεχωριστό έθνος και ένα από τα τεκμήρια της διαφοράς μας είναι και το ότι μιλάμε διαφορετική από τους αλλοεθνείς γλώσσα. Η επίκληση των γλωσσικών διαφορών δεν αποτελεί, όπως συνήθως πιστεύεται, το ισχυρότερο σημείο, αλλά την αχίλλειο πτέρνα της εθνικιστικής ιδεολογίας, επειδή η απόλυτη εμμονή σε αυτές

μειώνει την αξιοπιστία των επιχειρημάτων της και περιορίζει το εύρος των αξιώσεών της. Η γλώσσα δεν είναι δυνατόν να παράσχει από μόνη της το κριτήριο της εθνικής διαφοροποίησης ούτε κατ' επέκταση, να αποτελέσει αποδεικτικό τεκμήριο της αρχαιότητας των εθνικών διακρίσεων. Και πως θα μπορούσε εξάλλου να είναι καθολικό κριτήριο ανομοιότητας σε όλο το ιστορικό φάσμα των κοινωνιών που προηγήθηκαν της σύγχρονης κοινωνίας; (Λέκκας, 2011: 81-82).

Το ερώτημα λοιπόν παραμένει. Κατά πόσον τα εμπόδια στην επικοινωνία, που ήταν φυσικό να υπάρχουν και στην παραδοσιακή κοινωνία, διέκριναν αναγκαστικά ομάδες άλλες πέραν των γλωσσικών και δημιουργούσαν άλλες από αυτές που αυτονόητα συνεπαγόταν; Πιστεύω πως τα μέτρα με τα οποία σήμερα αποτιμούμε τις συνέπειες της γλωσσικής συγγένειας και της γλωσσικής διαφοράς απλώς δεν ίσχυαν στο παρελθόν. Εάν ίσχυαν, όπως η εθνικιστική ιδεολογία συχνά προσπαθεί να αποδείξει, τότε θα υπήρχε τεράστια δυσκολία στο να εξηγήσουμε πως ήταν δυνατόν να επιζήσουν επί μακρότατα χρονικά διαστήματα ποικιλόμορφες πολιτικές δομές χωρίς να διαταράσσονται από την ύπαρξη των διαφορετικών γλωσσικών ομάδων στο εσωτερικό τους και χωρίς οι ομάδες αυτές να ενοχλούνται με οποιοδήποτε τρόπο από τις διοικητικές γλώσσες που τους ήταν καθ' όλα ξένες (Λέκκας, 2011: 82-83). Ο εθνικισμός όμως, επειδή ακριβώς περιέχει και εμπνέει ιδέες που ήταν άγνωστες στην παραδοσιακή κοινωνία, δεν αποτελεί φυσικό, αλλά ιστορικό φαινόμενο και με αυτήν την έννοια πρέπει να αναλυθεί, αν θέλουμε φυσικά να αποφύγουμε την παγίδα που ο ίδιος δημιουργεί με την εμμονή του στην αρχαιότητα και τη φυσικότητα του έθνους.

Είναι χαρακτηριστική, για παράδειγμα, η σιωπή της ιστορικής επιστήμης, όταν αναπαράγεται ο χαρακτηρισμός “εμφύλια διαμάχη” για συγκρούσεις που ήταν πολύ φυσικές μέσα στο πλαίσιο της παραδοσιακής κοινωνίας, αλλά δεν συμμορφώνονται με την ιδέα του παντοτινού και ενιαίου έθνους. Η κριτική αμφισβήτηση ανάλογων αποτιμήσεων από τις κοινωνικές επιστήμες απουσιάζει ακόμη και σήμερα. Το φορτισμένο λεξιλόγιο του εθνικισμού έχει διαποτίσει τη σύγχρονη σκέψη σε τέτοιο βαθμό, που και τα παράγωγα ιδεολογήματα, ακόμη και όταν συνιστούν κατάφωρα λογικά ατοπήματα, έχουν γίνει αποδεκτά και ηχούν φυσιολογικά. Πόσο όμως φυσιολογικό θα ηχούσε, αν κάποιος σκεφτόταν να απευθύνει στη σημερινή κοινωνία την παρακάτω ερώτηση: αν τόσα από τα σημερινά έθνη έχουν πράγματι πανάρχαιη ιστορία, γιατί εξαφανίστηκαν από προσώπου γης λαοί της αρχαιότητας που θα έπρεπε κι αυτοί, κατ' αναλογία, να ορίζονται με τα ίδια κριτήρια, αλλά που είχαν την ατυχία να

μην βρουν σοβαρούς διεκδικητές της δικής τους ιστορικής κληρονομιάς; Τι έγινε με τα ένδοξη έθνη των Ασσυρίων, των Βαβυλωνίων, των αρχαίων Αιγυπτίων, των Χετταίων; Στην προσπάθεια να καταδειχθεί η ιστορικότητα του έθνους και εθνικισμού μπορεί βεβαίως να αντιταχθεί το επιχείρημα ότι λέξεις όπως το έθνος έχουν παρελθόν που υπερβαίνει κατά πολύ τα χρονικά όρια της σύγχρονης κοινωνίας (Λέκκας, 2011: 84-85).

Κατανοώντας τον εθνικισμό

Ο εθνικισμός αποτελεί ένα περίπλοκο και βαθιά αμφιλεγόμενο πολιτικό φαινόμενο. Υπό την απλούστερη έννοια, ο εθνικισμός βασίζεται στην πίστη ότι το έθνος είναι, ή θα έπρεπε να είναι, η βασικότερη αρχή της πολιτικής οργάνωσης. Τι είναι όμως το έθνος; Στην καθημερινή μας γλώσσα, λέξεις όπως έθνος, κράτος, χώρα, ακόμη και φυλή είναι σε πολλές περιπτώσεις συγκεχυμένες και συχνά η μία χρησιμοποιείται στη θέση της άλλης. Για παράδειγμα, η ονομασία Ηνωμένα Έθνη δεν είναι σωστή, καθώς πρόκειται για οργανισμό αποτελούμενο από κράτη και όχι από έθνη. Στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, επικρατεί σύγχυση αν θα πρέπει να θεωρηθεί έθνος ή κράτος που ενσωματώνει 4 διαφορετικά έθνη: τους Άγγλους, τους Σκοτσέζους, τους Ουαλούς και τους Βορειοϊρλανδούς (Heywood, 2013: 281). Οι αραβικοί λαοί της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής παρουσιάζουν παρόμοια προβλήματα. Για παράδειγμα, πρέπει η Αίγυπτος, η Λιβύη, το Ιράκ και η Συρία να αντιμετωπίζονται ως έθνη, ή ως τμήμα ενός ευρύτερου και ενωμένου αραβικού έθνους στη βάση της κοινής τους γλώσσας (αραβικά), της κοινής τους θρησκείας (Ισλάμ) και της κοινής τους καταγωγής από τη φυλή των Βεδουίνων; Αυτές οι δυσκολίες απορρέουν από το γεγονός ότι όλα τα έθνη ενσωματώνουν ένα μείγμα αντικειμενικών και υποκειμενικών παραγόντων.

Σε γενικό επίπεδο, τα έθνη αποτελούν πολιτισμικές οντότητες, λαούς που μοιράζονται κοινές αξίες και παραδόσεις, και πιο συγκεκριμένα κοινή γλώσσα, θρησκεία και ιστορία, καθώς επίσης συνήθως και την ίδια γεωγραφική επικράτεια. Από αυτήν την οπτική, το έθνος μπορεί να οριστεί στη βάση αντικειμενικών παραγόντων: οι άνθρωποι που πληρούν σειρά από πολιτισμικά κριτήρια μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκουν στο ίδιο έθνος. Αυτοί οι παράγοντες διαμορφώνουν, αναμφίβολα, την πολιτική του εθνικισμού (Heywood, 2013: 281). Ο εθνικισμός των κατοίκων του Κεμπέκ στον Καναδά, για παράδειγμα, εδράζεται κυρίως στις γλωσσικές διαφορές ανάμεσα στο γαλλόφωνο Κεμπέκ και τον υπόλοιπο Καναδά, που είναι αγγλόφωνος. Οι εθνικιστικές διαμάχες στην Ινδία απορρέουν από τις θρησκευτικές διαιρέσεις. Ωστόσο, δεν είναι δυνατόν να ορίσουμε ένα έθνος μόνο στη βάση αντικειμενικών

παραγόντων. Όλα τα έθνη, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, χαρακτηρίζονται από πολιτισμική ανομοιογένεια. Ως εκ τούτου, η πολιτισμική ενότητα που θεωρητικά εκφράζεται μέσα από τη εθνική ταυτότητα είναι δύσκολο να οριστεί με ακρίβεια. Αποτυπώνει, στην καλύτερη περίπτωση, ποικίλους συνδυασμούς πολιτισμικών παραγόντων, παρά ακριβή φόρμουλα. Αυτό υπογραμμίζει το γεγονός ότι, τελικά, τα έθνη μπορούν να οριστούν μόνο με υποκειμενικά κριτήρια, από τα ίδια τους τα μέλη. Η πολιτική διάσταση του εθνικισμού καθίσταται σαφής μέσω της διαφοράς του έθνους από μία εθνοτική ομάδα. Η τελευταία διαθέτει, κοινή ταυτότητα και αίσθηση πολιτισμικής υπερηφάνειας, αλλά σε αντίθεση με το έθνος, στερείται συλλογικών πολιτικών επιδιώξεων. Δεν επιδιώκει ούτε την εδραίωση, ούτε τη διατήρηση κυρίαρχης ανεξαρτησίας ή πολιτικής αυτονομίας. Η ψυχολογική διάσταση του εθνικισμού συνίσταται στην εμμένουσα σημασία των εθνικιστικών φιλοδοξιών, παρά την ύπαρξη θεμελιωδών αντικειμενικών δυσκολιών, όπως η απουσία εδαφικής επικράτειας, ο μικρός πληθυσμός ή η απουσία οικονομικών πόρων (Heywood, 2013: 282-283).

Σύμφωνα με τον Mazower στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ο εθνικισμός είχε ήδη αρχίσει να διαβρώνει τα παλιά δυναστικά ή θρησκευτικά αισθήματα, από τα οποία εξαρτιόταν παλιότερα η νομιμοφροσύνη προς τις αυτοκρατορίες. Οι εξεγέρσεις στα Οθωμανικά Βαλκάνια οδήγησαν στη σύσταση της Ελλάδας, της Σερβίας και της Βουλγαρίας. Μπροστά στην ανάπτυξη του εθνικισμού, οι αυτοκρατορικές ηγεσίες είχαν να διαλέξουν ανάμεσα σε δύο στρατηγικές. Η μία ήταν η δημιουργία ενός νέου αυτοκρατορικού εθνικισμού, όπως ο εκτουρκισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τέτοιες πολιτικές στόχευαν στη δημιουργία μοντέρνων, συγκεντρωτικών αυτοκρατοριών. Στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, οι Νεότουρκοι υπέθαλψαν χωρίς να το καταλάβουν την εμφάνιση αλβανικών και μακεδονικών εθνικιστικών κινημάτων. Η ουγγρική καταπιεστικότητα έκανε την αντίσταση των Ρουμάνων και των Κροατών να θεριέψει, ενώ οι Ρώσοι αντιμετώπισαν αυξανόμενες αντιστάσεις στη Φινλανδία, στα βαλτικά κράτη και στην Πολωνία (Mazower, 2001: 57). Η άλλη στρατηγική για την αντιμετώπιση του εθνικισμού ήταν η πολιτική του διαίρει και βασίλευε. Έτσι, οι οθωμανικές αρχές εκμεταλλεύτηκαν τις διαφορές μεταξύ Ελλήνων, Αρμενίων και Βούλγαρων δημιουργώντας ξεχωριστή εκκλησία για την κάθε μία κοινότητα. Η στρατηγική φυσικά έδινε ευκαιρίες στις εθνικιστικές ομάδες να κερδίζουν παραχωρήσεις για λογαριασμό τους, και έτσι δεν είναι περίεργο που στη δεκαετία πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι αυτοκρατορικές ηγεσίες είχαν να αντιμετωπίσουν αιτήματα για συνταγματική μεταρρύθμιση, διεύρυνση του εκλογικού σώματος και γλωσσικά και μορφωτικά δικαιώματα (Mazower, 2001: 57). Όλα τα

παραπάνω μας δείχνουν ότι ο εθνικισμός κατέχει εξέχουσα θέση στην παγκόσμια πολιτική σήμερα. Αναπόφευκτα, πρέπει να θεωρήσουμε ότι ζούμε σε ένα κόσμο που δεν μπορεί πια να χωρέσει μέσα στα όρια των εθνών και των εθνών-κρατών, όπως αυτά ορίζονταν κάποτε, είτε με πολιτικούς, είτε με οικονομικούς, είτε με πολιτιστικούς ή ακόμη και με γλωσσικούς όρους. Η ιστορία είναι σε μεγάλη κλίμακα υπερεθνική και δια-εθνική, αλλά ακόμα και η δια-εθνικότητα, είτε με το ένδυμα κάποιου μικρό-εθνικισμού είτε όχι, θα καθρεφτίζει την παρακμή του παλαιού έθνους-κράτους ως λειτουργικής οντότητας. Η ιστορία θα δει τα έθνη-κράτη και τα έθνη ή τις εθνικές γλωσσικές ομάδες πάνω από όλα να υποχωρούν, να αντιστέκονται, να προσαρμόζονται, να απορροφώνται ή να εκτοπίζονται από τη νέα υπερεθνική αναδόμηση της υδρογείου. Τα έθνη και ο εθνικισμός θα υπάρχουν σε αυτή την ιστορία, αλλά σε δευτερεύοντες και συνήθως μάλλον μικρούς ρόλους. Αυτό δεν σημαίνει ότι η εθνική ιστορία και ο εθνικός πολιτισμός δεν θα έχουν μεγάλη βαρύτητα, ή ότι δεν θα μπορούν να ανθίσουν σε τοπικό επίπεδο μέσα σε ένα υπερεθνικό πλαίσιο (Hobsbawm, 1994: 265). Υπάρχουν, δύο βασικές προσεγγίσεις στη μελέτη του φαινομένου του εθνικισμού. Η πρώτη θεωρεί τον εθνικισμό αρχέγονο και με αυτή την έννοια, παράγωγο της ανθρώπινης φύσης. Η άποψη αυτή είναι κυρίαρχη στον δημόσιο διάλογο και την συμερίζονται οι ίδιοι οι εθνικιστές, οι οποίοι πιστεύουν στη φυσικότητα του εθνικισμού και του εθνικιστικού αισθήματος. Ο εθνικισμός ως ιδεολογία είναι πρωτίστως πολιτικός και αφορά τη διαχείριση σχέσεων εξουσίας, π.χ. ποιος ανήκει σε ένα συγκεκριμένο έθνος, με ποιον τρόπο μπορεί ένας αλλοεθνής να γίνει ομοεθνής (αν μπορεί), ποια η σχέση της εθνοτικής πλειοψηφίας με μία μειονότητα. Στο σημείο αυτό εμφανίζεται η δεύτερη και κυρίαρχη επιστημονικά προσέγγιση του φαινομένου του εθνικισμού, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως νεωτεριστική. Σύμφωνα με αυτήν, ο εθνικισμός είναι προϊόν της νεωτερικότητας και εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Δυτική Ευρώπη της απολυταρχίας και ιδίως με τη Γαλλική Επανάσταση (Καιρίδης, 2015: 54).

Μάλιστα, η ανάγκη για την εκβιομηχάνιση καθυστερημένων πολυεθνικών αυτοκρατοριών, όπως αυτή των Αψβούργων, οδήγησε στη διάδοση και εκλαΐκευση της εκπαίδευσης και στη διαμόρφωση μια εθνικής κουλτούρας στη βάση ενός λαϊκού ιδιώματος που διαπέρασε κάθετα και ομοιογενοποίησε την κοινωνία, αίροντας τους παλαιούς οριζόντιους διαχωρισμούς της τάξης ή της κάστας, τους οποίους αντικατέστησε με τους κάθετους εθνικούς διαχωρισμούς, σύμφωνα με τον Gellner. Ο Anderson από την άλλη, θεώρησε κομβικό παράγοντα στη γέννηση και στη διάδοση του εθνικισμού τη διασπορά του έντυπου καπιταλισμού, που αποτελεί την προϋπόθεση για την κατασκευή της φανταστικής κοινότητας του έθνους (Καιρίδης, 2015: 54-25

55). Άλλοι πάλι, όπως ο Hobsbawm, έδωσαν έμφαση στον συνδυασμό οικονομίας και εκπαίδευσης και στην εφεύρεση παραδόσεων. Όλοι τους μοιράζονταν μία βασική κονστρουκτιβιστική θεώρηση, σύμφωνα με την οποία το έθνος γεννήθηκε ή καλύτερα κατασκευάστηκε μέσα από μία περίπλοκη διαδικασία που είχε να κάνει με τη νεωτερική εποχή. Εκείνος βέβαια, που έφτασε τον κονστρουκτιβισμό στην ακραία εργαλειακή του κατάληξη ήταν ο Tilly, ο οποίος αντέστρεψε την πορεία της αιτιώδους σχέσης. Δεν ήταν το έθνος που απαίτησε και απέκτησε το κράτος, αλλά το κράτος που έφτιαξε το έθνος, μέσα από την επιτυχή διεξαγωγή των σύγχρονων, μαζικών πολέμων που απαιτούν την πρωτοφανή διείσδυση του κράτους στην κοινωνία, με σκοπό την κινητοποίηση και την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών της πόρων. Για τον Tilly το έθνος δεν είναι παρά ένα εργαλείο νομιμοποίησης των ελίτ, τόσο στο εσωτερικό του έθνους, όσο και στο εξωτερικό σε σχέση με τα άλλα έθνη (Καιρίδης, 2015: 55). Αν η οθωμανική κατάκτηση αποτελεί στροφή για τα Βαλκάνια, η άνοδος του έθνους-κράτους τον 19^ο αιώνα με τη γραφειοκρατική του δομή και την εθνικιστική του ιδεολογία αποτελεί αναμφίβολα τη μεγάλη τομή, το πέρασμα από την παραδοσιακή, πατριαρχική, αγροτική, πολυεθνική, δυσκίνητη και θρησκευόμενη κοινωνία του Βυζαντίου και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην εμπορο-βιομηχανική, μονο-εθνική, ευκίνητη και κοσμική κοινωνία της νεωτερικότητας. Η μετάβαση, ωστόσο δεν έγινε στο κενό, αλλά μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό περιβάλλον, με τις δικές του ιδιαίτερες δουλείες και αγκυλώσεις, που την επηρέασαν και εν πολλοίς τη συνδιαμόρφωσαν (Καιρίδης, 2015: 189).

Τα Βαλκάνια δεν υπήρξαν ποτέ ένας περιχαρακωμένος κόσμος, αλλά ανέκαθεν βρίσκονταν σε διάλογο με τις άλλες περιοχές και ήταν ευάλωτα στις εξω-βαλκανικές εξελίξεις. Τα βαλκανικά σύνορα ήταν διαπερατά και οι μεγάλες ευρωπαϊκές ιδεολογικο-πολιτικές ανακατατάξεις, όπως η Αναγέννηση, η Μεταρρύθμιση, ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση, δεν άφησαν ανεπηρέαστη, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τη Βαλκανική. Ο προβληματισμός σχετικά με την άνοδο της Ευρώπης και τους τρόπους αντιμετώπισης της εσωτερικής κρίσης αναπτύσσεται ήδη από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα ανάμεσα στις μουσουλμανικές και στις χριστιανικές ελίτ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κυρίως το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα (Καιρίδης, 2015: 190). Το έθνος ως πολιτική ιδέα δεν προϋπήρξε των βαλκανικών κρατών, αλλά παράχθηκε από αυτά, σε αντίθεση με όσο πιστεύει η εθνικιστική ιστοριογραφία. Όλα τα βαλκανικά κράτη προέκυψαν ως αποτέλεσμα των γεωστρατηγικών συσχετισμών των Μεγάλων Δυνάμεων με την εξασθενημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο αριθμός των εθνικιστών στις βαλκανικές κοινωνίες ήταν περιορισμένος σε μια μικρή ελίτ στα λιγοστά κέντρα της περιοχής και στη

διασπορά. Η βασική πολιτική αντίθεση στο εσωτερικό των βαλκανικών κρατών σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ήταν μεταξύ αυτής της μικρής αστικής ελίτ και της μεγάλης αγροτικής μάζας, που παρέμεινε αμόρφωτη και με αδιαμόρφωτη εθνική συνείδηση (Καιρίδης, 2015: 193). Οι βαλκανικοί πόλεμοι του 1912–13 άλλαξαν τη στάση των Οθωμανών απέναντι στους Αρμένιους. Σύμφωνα με τον Ungor οι συνέπειές τους δεν ήταν «τίποτα λιγότερο από αποκαλυπτικές». Σε αυτό το πλαίσιο ο αρμενικός εθνικισμός, όσο περιορισμένη ήταν η εμβέλειά του στην πραγματικότητα, εμφανίστηκε περισσότερο επικίνδυνος από ποτέ για τους Οθωμανούς. Ενώ οι βαλκανικοί εθνικισμοί είχαν οδηγήσει ουσιαστικά στην απώλεια της αυτοκρατορίας στις ευρωπαϊκές περιφέρειες, ο αρμενικός εθνικισμός θεωρήθηκε απειλή για την καρδιά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο Suny τονίζει ότι οι Οθωμανικοί φόβοι για τον αρμενικό εθνικισμό πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη εάν θέλουμε να κατανοήσουμε τις αιτίες της Γενοκτονίας, υποστηρίζοντας ότι από τον 19ο αιώνα άρχισε να αναπτύσσεται μια φοβερή αρνητική διάθεση απέναντι στους Αρμένιους.

Ο εθνικισμός έχει από καιρό αναγνωριστεί ως βασική αιτία της Γενοκτονίας, αλλά η σημασία του έχει ερμηνευτεί με διάφορους τρόπους. Το επιχείρημα του Bernard Lewis ότι η μοίρα των Αρμενίων ήταν αποτέλεσμα ενός θανατηφόρου ανταγωνισμού μεταξύ «δύο εθνών» έχει επικριθεί ευρέως, ιδίως για την υπερεκτίμηση των αρμενικών εθνικιστικών κινήσεων. Ενώ η Γενοκτονία αναμφίβολα συνέβη στο πλαίσιο της ανόδου ενός έθνους-κράτους, σημαντικά είναι τα ερωτήματα που παραμένουν σχετικά με το ρόλο του εθνικισμού στην προώθηση των πολιτικών γενοκτονίας. Υποστηρίζεται ότι η καταστροφή των Αρμενίων έγινε στο πλαίσιο της σύγκρουσης μεταξύ δύο αυτοκρατορικών κρατών, της Ρωσικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία αύξησε το εθνικιστικό συναίσθημα και των δύο (Laycock, 2015: 98-99). Ο Ungor και ο Akcam αναγνωρίζουν τη γενοκτονία των Αρμενίων ως μέρος των αναδυόμενων πρακτικών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία γνωστών ως «δημογραφική αλλαγή». Πρακτικές που βασίζονταν σε εθνικιστικές ιδεολογίες. Αυτές οι πρακτικές είχαν βασιστεί στις μακροχρόνιες πολιτικές επανεγκατάστασης των οθωμανικών αρχών. Ο Akcam εξηγεί πώς, μετά τον πόλεμο των Βαλκανίων, έγινε επανεγκατάσταση των εκάστοτε πληθυσμών, η οποία στηριζόταν στην εθνοτική ομογενοποίηση της Ανατολίας. Μάλιστα οι Αρμένιοι δεν ήταν η μόνη μειονότητα που στόχευαν. Όπως καταδεικνύει ο Ungor τέτοιες διαδικασίες συνέχισαν να αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα της Τουρκικής Δημοκρατίας, κάτι που θα αποδεικνυόταν επίσης και με τους Κούρδους (Laycock, 2015: 99).

Κεφάλαιο 1.3: Έθνος και εθνικές μειονότητες

Πρέπει να τονιστεί ότι η ταυτότητα δεν είναι έννοια ουδέτερου περιεχομένου, αλλά αντίθετα, είναι αποτέλεσμα μιας κατασκευής, πίσω από την οποία κρύβεται μια συγκεκριμένη πολιτική στρατηγική, που προϋποθέτει κοινές μνήμες, αλλά και συλλογική λήθη. Οι ταυτότητες δεν είναι ούτε αυθύπαρκτες, ούτε μεταβλητές. Είναι κατασκευές που εξαρτώνται άμεσα από το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εμφανίζονται και από τις σχέσεις εξουσίας που επικρατούν. Η σύγχρονη δυτική κοινωνία προβάλλει για χρόνια ένα πρότυπο πολλαπλής ταυτότητας. Ο πολίτης δε συγκροτεί την ταυτότητά του με αναφορά σε ένα μόνο πόλο. Αντίθετα, είναι μέλος ενός έθνους, ενός κράτους, μιας εθνοτικής ομάδας, μιας κοινωνικής ομάδας, ενός κόμματος, ενός συλλόγου, μιας μειοψηφίας (Κοππά, 1997: 27-28).

Σύμφωνα με τη Διακήρυξη του 1992 των Ηνωμένων Εθνών (άρθρο 1 της Διακήρυξης) οι μειονότητες βασίζονται στην εθνική ή εθνοτική, πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική ταυτότητα και προβλέπεται ότι τα κράτη πρέπει να προστατεύσουν την ύπαρξή τους. Δεν υπάρχει διεθνώς συμφωνημένος ορισμός ως προς το ποιες ομάδες αποτελούν μειονότητες. Τονίζεται συχνά ότι η ύπαρξη μειοψηφίας είναι πραγματικό ζήτημα για ένα κράτος και οποιοσδήποτε ορισμός πρέπει να περιλαμβάνει τόσο αντικειμενικούς παράγοντες (όπως η ύπαρξη κοινής εθνικότητας, γλώσσας ή θρησκείας) όσο και υποκειμενικούς παράγοντες (συμπεριλαμβανομένου ότι τα άτομα πρέπει να ταυτοποιηθούν ως μέλη μειοψηφίας). Η δυσκολία στην επίτευξη ενός ευρέως αποδεκτού ορισμού έγκειται στην ποικιλία καταστάσεων στις οποίες ζουν μειονότητες. Μερικές ζουν μαζί σε καλά καθορισμένες περιοχές, χωρισμένες από το κυρίαρχο μέρος του πληθυσμού. Άλλοι είναι διάσπαρτοι σε όλη τη χώρα. Ορισμένες μειονότητες έχουν έντονη αίσθηση συλλογικής ταυτότητας και καταγεγραμμένης ιστορίας. Άλλοι διατηρούν μόνο μια κατακερματισμένη έννοια της κοινής τους κληρονομιάς (Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation, σελ. 568).

Ο όρος μειονότητα όπως χρησιμοποιείται στο σύστημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών αναφέρεται συνήθως σε εθνικές ή θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, σύμφωνα με τη Διακήρυξη των Μειονοτήτων των Ηνωμένων Εθνών. Όλα τα κράτη έχουν μία ή περισσότερες μειονοτικές ομάδες στην εθνική τους επικράτεια, που χαρακτηρίζονται από τη δική τους εθνική, εθνοτική, γλωσσική ή θρησκευτική ταυτότητα, η οποία διαφέρει από εκείνη του πλειοψηφικού πληθυσμού.

Σύμφωνα με τον ορισμό που πρότεινε το 1977 ο Francesco Carotorti, ειδικός εισηγητής της υποεπιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη των διακρίσεων και την προστασία των μειονοτήτων, μια μειονότητα είναι: Μια ομάδα αριθμητικά κατώτερη από τον υπόλοιπο πληθυσμό ενός κράτους, σε μια μη - κυρίαρχη θέση, των οποίων τα μέλη - υπήκοοι του κράτους - έχουν εθνικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά που διαφέρουν από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού και δείχνουν, μια αίσθηση αλληλεγγύης, που κατευθύνεται προς τη διατήρηση του πολιτισμού, των παραδόσεων, της θρησκείας ή της γλώσσας (Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation, σελ. 568).

Ενώ το κριτήριο ιθαγένειας που περιλαμβάνεται στον παραπάνω ορισμό έχει συχνά αμφισβητηθεί, η απαίτηση να βρίσκεται σε μη δεσπόζουσα θέση παραμένει σημαντική. Στις περισσότερες περιπτώσεις μια ομάδα μειοψηφίας είναι αριθμητική μειονότητα, αλλά σε άλλες μια αριθμητική πλειοψηφία μπορεί επίσης να βρεθεί σε μειοψηφική ή μη κυρίαρχη θέση, όπως οι Μαύροι υπό το καθεστώς του apartheid στη Νότια Αφρική. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μια ομάδα που αποτελεί πλειοψηφία σε ένα κράτος στο σύνολό της μπορεί να βρίσκεται σε μη κυρίαρχη θέση σε μια συγκεκριμένη περιοχή του εν λόγω κράτους.

Επιπλέον, υποστηρίχθηκε ότι η χρήση υποκειμενικών κριτηρίων, όπως η βούληση εκ μέρους των μελών των εν λόγω ομάδων να διατηρήσουν τα δικά τους χαρακτηριστικά και την επιθυμία των ενδιαφερομένων ατόμων να θεωρηθούν μέρος αυτής της ομάδας, σε συνδυασμό με συγκεκριμένες αντικειμενικές απαιτήσεις, όπως αυτές που αναφέρονται στον ορισμό του Carotorti, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη. Είναι πλέον ευρέως αποδεκτό ότι η αναγνώριση του καθεστώτος των μειονοτήτων δεν είναι αποκλειστικά το κράτος που αποφασίζει, αλλά πρέπει να βασίζεται τόσο σε αντικειμενικά όσο και σε υποκειμενικά κριτήρια. Συχνά τίθεται το ερώτημα εάν, για παράδειγμα, άτομα με αναπηρία, άτομα που ανήκουν σε ορισμένες πολιτικές ομάδες ή άτομα με συγκεκριμένο σεξουαλικό προσανατολισμό ή ταυτότητα αποτελούν μειονότητες. (Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation, σελ. 568-569).

Οι μειοψηφίες συχνά, είτε περιθωριοποιούνται από τις σχέσεις εξουσίας στον κρατικό κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό, είτε αποβάλλονται. Ειπώθηκε και πριν ότι οι μειονότητες συγκροτούνται μέσα από μια διαδικασία αποκλεισμού. Προσλαμβάνονται ως εσωτερικός εχθρός, κατεχοχήν νομιμοποιώντας την έννοια του πολιτικού, που υπαγορεύει πως κάθε πολιτική οντότητα, για να είναι τέτοια απαιτεί την ύπαρξη ενός εχθρού. Οι μειονότητες

προσλαμβάνονται ως εχθρός διότι επιθυμούν αυτό που το κράτος δημιούργησε: επικράτεια (Χριστόπουλος, 2002: 35-36). Οι διεργασίες επίτευξης της εθνικής ενότητας και εδαφικής ολοκλήρωσης προσγειώνουν με τρόπο ανατρεπτικό στην Ευρωπαϊκή ήπειρο τη διαλεκτική του μειονοτικού αποκλεισμού. Το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση, στην ιστορικά πρώτη του εκδοχή που αφορά τους Ευρωπαίους, είναι η άλλη όψη της αρχής των εθνοτήτων. Οι λόγοι που απελευθερώνουν κάποιους πληθυσμούς, περιθωριοποιούν άλλους. Τα δικαιώματα των μειονοτήτων έχουν ένα προδιαγεγραμμένο όριο, πέραν του οποίου είναι ασύλληπτα. Σταματούν εκεί που αρχίζει η αυτοδιάθεση. Για το θετικό διεθνές δίκαιο, η άσκηση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση των λαών είναι ιστορικά τετελεσμένη. Αυτοδιάθεση και μειονότητες είναι μεγέθη ασύμβατα.

Ο μηχανισμός της μειονοτικής προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών μπορεί να θεωρηθεί ως το μοναδικό σύστημα προστασίας μειονοτήτων που εφαρμόστηκε ποτέ. Η προστασία των μειονοτήτων ήταν μια από τις προϋποθέσεις αναγνώρισης των νέων κρατών μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο, όσο επιλεκτική ήταν η αναγνώριση των κρατών, τόσο επιλεκτική ήταν η αναγνώριση μειονοτήτων. Υπήρξαν πληθυσμοί που ούτε κράτη δημιούργησαν, ούτε ως μειονότητες αναγνωρίστηκαν. Κάποιες μειονότητες, κατά κανόνα αυτές των ηττημένων κρατών, αναφέρονται και προστατεύονται (Χριστόπουλος, 2002: 40-41). Έτσι η Κοινωνία των Εθνών κατέληξε να εκπροσωπεί ένα σύστημα το οποίο από τη μία δεχόταν το έθνος-κράτος ως τον κανόνα στις διεθνείς σχέσεις και από την άλλη προσπαθούσε επιμελώς να αντιμετωπίσει τα μειονοτικά ζητήματα που έτσι δημιουργούνταν. Αναγνώριζε τις μειονότητες ως συλλογικές οντότητες, ίσως έτσι ενθαρρύνοντας μερικές φορές τη δημιουργία της (Mazower, 2001: 66). Ωστόσο, ο ρόλος της ίδιας της ΚτΕ σε αυτό το σύστημα ήταν αμφιλεγόμενος. Ήταν δύσκολο να προβληθεί μια υπόθεση, τόσο ώστε να τραβήξει την προσοχή της ΚτΕ, και ακόμα πιο δύσκολο να περάσει η υπόθεση αυτή μέσα απ' όλο το μηχανισμό της Γενεύης και να φτάσει να την αναλάβει το Συμβούλιο. Παρόλο που η ΚτΕ είχε την εξουσία να παραπέμψει υποθέσεις στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, σπάνια το έκανε. Από την άλλη μεριά, περιφρουρούσε με ζήλο αυτήν της την εξουσία και απέρριπτε προτάσεις που προέβλεπαν να επιτρέπεται στις μειονότητες να προσφεύγουν οι ίδιες απευθείας στο Δικαστήριο. Η γραμματεία της Κοινωνίας των Εθνών δεν έβλεπε τον εαυτό της ως "υπέρμαχο των μειονοτήτων", αλλά ως ένα συνομιλητή ο οποίος βοηθούσε τις κυβερνήσεις να τηρούν τις υποχρεώσεις τους. Επίσης, η ΚτΕ είχε ελάχιστες κυρώσεις να επιβάλλει στους εξόφθαλμους παραβάτες (Mazower, 2001: 66).

Ας μη βιαστούμε ωστόσο να απορρίψουμε το σύστημα της ΚτΕ για τις μειονότητες. Κατ' αρχάς, πρέπει να πούμε ότι σημείωσε μερικές επιτυχίες, οι οποίες πρόσφεραν χρήσιμα μαθήματα για το μέλλον και έδειξαν τι μπορούσε να γίνει με οξυδερκή και μακρόπνοη στρατηγική. Η διένεξη για τα νησιά Όλαντ, για παράδειγμα, ανάμεσα στη Σουηδία και τη Φινλανδία, επιλύθηκε ήρεμα το 1921. Η εσθονική κυβέρνηση έκανε το πολύ αξιοσημείωτο βήμα να παραχωρήσει πολιτιστική αυτονομία στις "εθνικές μειονότητές" της. Οι Λετονοί, από την άλλη πλευρά, δεν προχώρησαν τόσο πολύ, αλλά έκαναν πάντως ορισμένες παραχωρήσεις στην εκπαίδευση (Mazower, 2001: 71). Όσοι καταδικάζουν το σύστημα της ΚτΕ για τις μειονότητες θα πρέπει επίσης να αναλογιστούν ποιες ήταν οι εναλλακτικές λύσεις. Τα έθνη-κράτη ήταν μια πραγματικότητα και όχι απλώς ένα δημιούργημα της διπλωματίας των Μεγάλων Δυνάμεων στα χρόνια του πολέμου. Η μετατροπή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε τουρκικό έθνος-κράτος, λόγου χάρη, δύσκολα θα μπορούσε να αποδοθεί σε δυνάμεις έξω από τη χώρα. Ο Μουσταφά Κεμάλ, έκανε κουμάντο εκεί.

"Πρώτα θα σκοτώσουμε τους Αρμένιους, μετά τους Έλληνες και μετά τους Κούρδους", έλεγε ένας Τούρκος χωροφύλακας σε μια νοσοκόμα του δανέζικου Ερυθρού Σταυρού τον Ιούλιο του 1915, καθώς ο πόλεμος επιτάχυνε τον εκτουρκισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η απόπειρα δολοφονίας των Αρμενίων ήταν η λογική επέκταση του εθνικιστικού προγράμματος της κυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη. Ακόμα και φιλικοί προς αυτήν Γερμανοί παρατηρητές συμπέραιναν ότι οι Τούρκοι, πέρα από τη διακηρυσσόμενη μέριμνά τους για τη στρατιωτική ασφάλεια στις μεθοριακές περιοχές, στόχευαν στη "σχεδιασμένη εξόντωση του αρμενικού λαού". Αργότερα αυτό θα έπαιρνε το όνομα "γενοκτονία", ακόμη αργότερα "εθνοκάθαρση". Έτσι, οι μαζικές δολοφονίες ήταν ένας τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος των μειονοτήτων σε ένα έθνος-κράτος (Mazower, 2001: 72).

Το διαπιστωμένο γεγονός είναι πως τα κράτη έχουν τα μάτια τους ορθάνοιχτα και τα αυτιά τους τεντωμένα μήπως και διαπιστώσουν αποκλίσεις που μπορούν να εγείρουν μειονοτικού τύπου αξιώσεις. Ωστόσο, τα ίδια τα κράτη δεν μπορούν να ορίσουν τις μειονότητες. Προσποιούνται δηλαδή πως αδυνατούν να βρουν λέξεις να εκφράσουν το φαινόμενο, που πρώτα εκείνα γνωρίζουν. Και τούτο, προφανώς όχι διότι δεν υπάρχουν λέξεις να ορίσουν τις μειονότητες, αλλά διότι οι λέξεις ενός ορισμού, προϋποθέτουν την προηγούμενη αναγνώριση του προς οριοθέτηση κοινωνικού φαινομένου. Ο οποιοσδήποτε ορισμός της έννοιας της μειονότητας δεν είναι αποτέλεσμα μιας αυθαίρετης και ελεύθερης νοητικής διεργασίας.

Είναι προϊόν μιας διαδικασίας που ξεκινά από κάποια ενδιαφέροντα για τα δίκαια κοινωνικά δεδομένα, η οποία, όμως στη συνέχεια αυτονομείται από αυτά. Τα κράτη λοιπόν (ματαίως) προσπαθούν να ορίσουν το φαινόμενο που γνωρίζουν και δημιουργήσαν. Μήπως λοιπόν το γνωρίζουν τόσο καλά που δεν θέλουν να το ορίσουν; (Χριστόπουλος, 2002: 72-73). Όσον αφορά την εθνική ταυτότητα των Αρμενίων, μπορούμε να πούμε ότι βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στη γλώσσα, τον πολιτισμό, την ιστορία και στις περισσότερες περιπτώσεις το κράτος και τη διασπορά. Ένα επίσης πολύ σημαντικό στοιχείο για τους Αρμένιους είναι η προσθήκη της θρησκείας και της συνειδητοποίησης της γενοκτονίας: Η υιοθέτηση του Χριστιανισμού ως θρησκεία του κράτους στις αρχές του 4ου αιώνα διαμόρφωσε αποφασιστικά τον Αρμενικό πολιτισμό, τη συνείδηση και την πολιτική, ενώ η εμπειρία της γενοκτονίας κατά την οθωμανική κυριαρχία στις αρχές του 20ού αιώνα θεωρείται σε μεγάλο βαθμό ως το πιο τραγικό και σημαντικό γεγονός στην Αρμενική ιστορία. Για δεκαετίες, η επιβεβαίωση αυτού του γεγονότος από τη διεθνή κοινότητα και την Τουρκία ήταν στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας των Αρμενίων.

Σε αυτήν τη προσπάθεια σημαντικό ρόλο έπαιξαν 5 βασικά στοιχεία:

- Η Γλώσσα
- Η Θρησκεία
- Ο Πολιτισμός
- Η Συνειδητοποίηση της γενοκτονίας (εορτασμός, νομικές και πολιτικές φιλοδοξίες)
- Το Κράτος και η διασπορά

Η περιγραφή και η ανάλυση των συστατικών της «Αρμενίας» απαιτούν μια πιο προσεκτική ματιά στη πολιτική, κοινωνική, πολιτιστική και πνευματική ιστορία της χώρας και της διασπορά της. Πιο συγκεκριμένα, όπως θα δούμε και παρακάτω κανένα από τα προαναφερθέντα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας δεν συνέχισαν να υπάρχουν χωρίς τροποποίηση και αλλαγές στο πέρασμα των χρόνων, λόγω της γενοκτονίας (Hofmann, 2011: 13).

Οι Αρμένιοι ως έθνος

Οι Αρμένιοι είναι ένας ινδοευρωπαϊκός λαός με προέλευση από τη Δύση, που εισέβαλε στο Βασίλειο του Ουραρτού και προκάλεσε την πτώση του τον 6^ο αιώνα π.Χ. Στη συνέχεια

κυριαρχήθηκαν από τους Μήδους και έπειτα από τους Πέρσες από τον 6^ο έως τον 4^ο αιώνα π.Χ. Απολαμβάνοντας μεγάλη αυτονομία εντός της Περσικής Αυτοκρατορίας εμποτίστηκαν με την ιρανική κουλτούρα. Η ινδοευρωπαϊκή τους γλώσσα, απομονωμένη όπως η ελληνική, δανείστηκε πολλά απ' αυτήν, αλλά κυρίως από την περσική. Αρχικά, ο λαός αυτός αποτελείτο από μια στρατιωτική αριστοκρατία των κατακτητών, αλλά στη συνέχεια αναμείχθηκε με τους αυτόχθονες πληθυσμούς, τους Ασσύριους - Χαλδαίους και άλλους λαούς που ήρθαν να εγκατασταθούν στο χώρο που έλεγχαν. Από τον 15^ο μέχρι τον 18^ο αιώνα η Αρμενία μοιραζόταν μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Περσίας των Σαφαβιδών και αργότερα των Κατζάρων (Bruneau, 2019: 169-173). Τον 19^ο αιώνα, οι Αρμένιοι άρχισαν να αφυπνίζονται με τις ιδέες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης που βρίσκονταν στο προσκήνιο στην Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Όλο και περισσότεροι εύποροι Αρμένιοι φοιτητές πήγαιναν για σπουδές στη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου γίνονταν δέκτες φιλελεύθερων ιδεών πολιτικής διακυβέρνησης. Ο συγκεκριμένος αιώνας ήταν μια περίοδος πολιτιστικής και πολιτικής αφύπνισης των Αρμενίων. Αυτή η αναγέννηση εκδηλώθηκε ποικιλοτρόπως και περιλάμβανε την ανέγερση σχολείων και βιβλιοθηκών, την έκδοση βιβλίων και εφημερίδων και την ανάπτυξη της λογοτεχνίας στο τοπικό ιδίωμα.

Οι παραδοσιακές αντιλήψεις περί υποταγής άρχισαν να αμφισβητούνται, καθώς αυτή η νέα γενιά αφομοίωνε τις αμερικανικές και ευρωπαϊκές έννοιες του ρομαντισμού και της επανάστασης (Μίλλερ, 1993: 44-45). Ως χριστιανικό έθνος οι Αρμένιοι είχαν μια νομική θέση που τους επέτρεπε να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και να μιλούν τη γλώσσα τους, αλλά βαρύνονταν με ειδικούς φόρους και νομικούς περιορισμούς που αφορούσαν στο δικαίωμα να προσφεύγουν στη δικαιοσύνη, απαγόρευαν την οπλοφορία κτλ.. Τέλος, οι λίγο πολύ σημαντικές μειονότητες είναι εγκαταστημένες σε πολυάριθμες πόλεις της κεντρικής και δυτικής Ανατολίας και πολλοί κατείχαν ζηλευτές θέσεις ως τεχνίτες, εμπορευόμενοι, χρηματιστές, ακόμα και μέσα στη δημόσια διοίκηση. Αντίθετα, οι Αρμένιοι χωρικοί των απομακρυσμένων, οπισθοδρομικών περιοχών ζούσαν μέσα στην ανασφάλεια και υφίσταντο αδικίες, όπως οι περισσότεροι υπήκοοι της Αυτοκρατορίας που είχαν μειωμένα δικαιώματα (Attarian, 2001: 29-30). Την ίδια χρονική περίοδο, (μέσα προς τέλος του 19^{ου} αιώνα) αναπτύχθηκε η ιδεολογία του παντουρκισμού, όπου διάφοροι Τούρκοι θεωρητικοί έπαιξαν πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση ιδεολογίας για τη δημιουργία ενός ομοιογενούς έθνους. Εν μέσω της οικονομικής καταστροφής και κατάρρευσης των κρατικών δομών, γεννήθηκε το όραμα μιας ανανεωμένης Αυτοκρατορίας. Μιας Αυτοκρατορίας που θα ένωνε όλους τους

τουρκόφωνους λαούς και θα επεκτεινόταν από την Κωνσταντινούπολη μέχρι την Κεντρική Ασία. Αυτό το όραμα, ωστόσο, εξαιρούσε τις μη μουσουλμανικές μειονότητες, όπως ήταν οι Αρμένιοι. Το 1913, ανήλθε στην εξουσία μια πτέρυγα του κινήματος των Νεότουρκων με εξαιρετικά εθνικιστικές τάσεις. Κατά τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας των Νεότουρκων, οι Αρμένιοι υπέστησαν νέο κύμα σφαγών. Η Κυβέρνηση των Νεότουρκων αργότερα απολογήθηκε για τις σφαγές και την καταστροφή των περιουσιών. Ωστόσο, στις ανατολικές επαρχίες της Τουρκίας, συνεχίστηκε το κράτος αναρχίας, στο πλαίσιο του οποίου οι Αρμένιοι υπόκειντο σε λεηλασίες και πράξεις βίας (Μίλλερ, 1993: 48-49).

Ο 20^{ος} αιώνας ήταν ο αιώνας αναγέννησης του Αρμενικού Κράτους μετά από διάστημα μεγαλύτερο των έξι αιώνων από την εξαφάνιση των μεσαιωνικών πριγκιπάτων και τη διάλυση του Αρμενικού Βασιλείου της Κιλικίας. Από το 1918 αρχίζει η διαδικασία σχηματισμού ενός εθνικού κράτους των Αρμενίων στο Νότιο Καύκασο. Από το 1918 έως το 2012, τρεις δημοκρατίες διαδέχτηκαν η μία την άλλη στην Αρμενία. Σε αυτό βέβαια, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι από το 1920 έως το 1991, η σοβιετική Αρμενία δεν ήταν ουσιαστικά ανεξάρτητο κράτος, αλλά άνηκε στην ΕΣΣΔ (Bruneau, 2019: 169-173). Η πρώτη Ανεξάρτητη Δημοκρατία που γεννήθηκε εν μέσω της επανάστασης των Μπολσεβίκων το 1918, είχε μια βραχύβια και πολύ επισφαλή ύπαρξη πριν συγχωνευτεί πλήρως στο σοβιετικό σύστημα μέχρι το 1991. Ωστόσο, οι Αρμένιοι άρχισαν μέσω αυτής να γίνονται ένα σύγχρονο έθνος μέσα σε μια λαϊκή δημοκρατία με πρωτεύουσα το Ερεβάν, με πανεπιστήμιο και εθνική γλώσσα, την αρμενική. Η μικρότερη Σοβιετική Δημοκρατία, αυτή της Αρμενίας, κατά τη διάρκεια των 70 χρόνων της κατ' επίφαση ηγεμονίας της έδωσε στο έδαφός της έναν χαρακτήρα πραγματικά εθνικό, καθώς είχε το μεγαλύτερο ποσοστό εθνικής ομοιογένειας στην ΕΣΣΔ (97%). Ο πληθυσμός της ξεκίνησε από τους 800.000 κατοίκους το 1921 και έφτασε στους 3.300.000 το 1989.

Από τη επόμενη της γενοκτονίας του 1915-1916, η διασπορά ανά τον κόσμο οργανωνόταν όλο και περισσότερο με το δεδομένο της απομάκρυνσης από το εθνικό έδαφος, αλλά με μόνιμη αναφορά σε αυτό. Το φαινόμενο αυτό θεωρήθηκε με όλο και μεγαλύτερη βεβαιότητα, ιδίως από τη δεκαετία του 1980, ως φορέας του αναγεννώμενου εθνικού αισθήματος. Η τρίτη Δημοκρατία της Αρμενίας γεννήθηκε το 1991, με τη διάλυση της ΕΣΣΔ (Bruneau, 2019: 174). Η θρησκεία διαδραμάτισε εξίσου καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση της ιδιαίτερης εθνικής και φυλετικής συνείδησης. Το 1915, το 95% των Αρμενίων ανήκαν στην Αποστολική Εκκλησία. Οι

διάφορες γιορτές είχαν σημαντική θέση στον ορισμό του αρμενικού χρόνου με το Πάσχα να αποτελεί πυρήνα. Εκτός από την Αποστολική Εκκλησία, υπήρχαν και περίπου 200.000 Ανατολικοί Καθολικοί Χριστιανοί Αρμένιοι, οι οποίοι ήταν απόρροια των ιεραποστολικών δραστηριοτήτων του 18^{ου} αιώνα. Την εποχή της Γενοκτονίας υπήρχαν επίσης περίπου 50.000 Προτεστάντες Αρμένιοι. Οι αρμενικές αποστολές δημιουργήθηκαν το 1831, κυρίως από Αμερικανούς, και μέχρι το 1844, οι Προτεστάντες Αρμένιοι είχαν αναγνωριστεί ως επίσημη κοινότητα μέσα στους κόλπους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως ακριβώς και οι Καθολικοί Αρμένιοι. Αν εξαιρέσουμε ορισμένες σύντομες περιόδους ανεξαρτησίας, οι Αρμένιοι ήταν πάντα υποταγμένος λαός. Είχαν ταυτόχρονα την τύχη και την ατυχία να ζουν στο σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης. Αυτή η στρατηγική θέση συνέβαλλε στην ανάπτυξη πλούσιας πολιτιστικής ζωής. Παρόλα αυτά, συχνά αυτή η θέση οδηγούσε σε λεηλασίες και εισβολές. Αν δεν είχαν τη γλώσσα και τη θρησκεία τους, οι Αρμένιοι θα εξαφανίζονταν από την Τουρκία πολύ πριν από την προσπάθεια εξόντωσής τους το 1915. Η αυστηρή απαγόρευση σύναψης γάμου με μουσουλμάνους, καθώς και η διατήρηση του αρμενικού πολιτισμού μέσω της γλώσσας, συνέβαλαν σημαντικά στη διατήρηση της ξεχωριστής αρμενικής ταυτότητας (Μίλλερ, 1993: 41-42).

Το χωροχρονικό μοντέλο των Αρμενίων αποτελείται από έναν κεντρικό πυρήνα, που αντιστοιχεί στη σημερινή Δημοκρατία της Αρμενίας και στις δημοκρατίες που προηγήθηκαν αυτής. Περιβάλλεται από τα ιστορικά εδάφη της Μεγάλης και Μικρής Αρμενίας, που σήμερα ανήκουν στην Τουρκία και δεν έχουν πια παρά ελάχιστο (αν όχι καθόλου) αρμενικό πληθυσμό, αλλά μόνο αρμενικά ιστορικά μνημεία που τα περισσότερα από αυτά έχουν γίνει ερείπια. Το δεύτερο κομμάτι αποτελείται από την ιστορική διασπορά στην Ευρασία, που χρονολογείται από τον Μεσαίωνα και της οποίας οι κοινότητες και τα μνημεία βρίσκονται κυρίως στην Ιταλία, την Κριμαία, τον Καύκασο και την Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη, καθώς και το Ιράν. Αυτή διασπορά, που ήταν κυρίως εμπορική, συστάθηκε μεταξύ 12^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Ο εξωτερικός δακτύλιος του μοντέλου αντιστοιχεί στην παγκόσμια μεγάλη διασπορά που δημιουργήθηκε μετά τη γενοκτονία του 1915-1916 και εκτείνεται στη Ρωσία, τη Δυτική Ευρώπη, τη Μέση Ανατολή και πρωτίστως στη Βόρεια Αμερική. (Bruneau, 2019: 175)

Η χωροχρονική διαδρομή φέρει στο κέντρο της τρία στοιχεία συνέχειας: πρώτον, την αρμενική γλώσσα και θρησκεία, που ιστορικά υπήρξαν στενά συνδεδεμένες. Δεύτερον, την πολλαπλότητα και τον εφήμερο και ασυνεχή χαρακτήρα των βασιλείων και των πριγκιπάτων,

πάνω σε μια μόνιμη φυλετική βάση. Τρίτον, τη διαμόρφωση συνεχόμενων σχηματισμών διασποράς από τον Μεσαίωνα μέχρι σήμερα. Τα σημαντικότερα στάδια αυτής της διαδρομής χαρακτηρίζονται από μεγάλη ασυνέχεια: ο εκχριστιανισμός του 4^{ου} αιώνα, τα τρία κύματα εισβολών (αραβική, τουρκική, μογγολική) που οδήγησαν στον αφανισμό του εκάστοτε ανεξάρτητου αρμενικού κράτους, η γενοκτονία του 1915-1916 που γέννησε την παγκόσμια μεγάλη διασπορά. Σε αυτήν τη διαδρομή συναντάμε μικρά μόνο διαστήματα κατά τα οποία υπήρξε ένα αρμενικό κράτος ή βασίλειο (Bruneau, 2019: 175-177).

Οι εθνικές μειονότητες της Αρμενίας

Ενώ στις περισσότερες χώρες του Καυκάσου οι διάφορες εθνικές μειονότητες συμβιώνουν με μικρά ή μεγάλα προβλήματα, στην Αρμενία, μια χώρα «εθνικά» ομοιογενής, τέτοια ζητήματα έχουν περιοριστεί ως ένα βαθμό. Με ποσοστό κοντά στο 2%, οι «μη-Αρμένιοι» έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους υπόλοιπους πολίτες της Δημοκρατίας. Η πιο σημαντική αριθμητικά μειονότητα είναι αυτή των Κούρδων Γεζιντί. Στην αρμενική επικράτεια ζουν επίσης Ασσυρο-Χαλδαίοι, Μολοκανοί και Εβραίοι.

Οι «Άμις» του Καυκάσου

Οι Μολοκανοί, απόγονοι μιας ρωσικής θρησκευτικής αίρεσης που καταδιώχθηκαν από το τσαρικό καθεστώς και ιδιαίτερα από την Αικατερίνη Β', αποτελούν μια μικρή κοινότητα που κατοικεί σε χωριά της κεντρικής Αρμενίας, όπως το Φιολέτοβο, κοντά στο Βανατζόρ. Στην εποχή των τσάρων, όποιος ανήκε σε θρησκευτικές αιρέσεις και δεν ακολουθούσε την ορθόδοξη πίστη ήταν υπό διωγμό. Η τσαρίνα Μεγάλη Αικατερίνη ήταν αυτή που αποφάσισε να εκτοπίσει τους Μολοκανούς στην Υπερκαυκασία, όπου ζουν από τον 18ο αιώνα, κυρίως στην Αρμενία. Αιτία του θυμού της αυτοκράτειρας ήταν, λίγο ως πολύ, οι χριστιανικές διδαχές της αίρεσης για επιστροφή σε βασικές αξίες της Βίβλου, οι οποίες παρέπεμπαν στις προτεσταντικές κινήσεις που είχαν συνταράξει τη δυτική Ευρώπη.

Το όνομά τους οφείλεται στη λέξη «μολοκό» (κανονικά προφέρεται «μαλακό») που σημαίνει «γάλα» στα ρωσικά. Οι Μολοκανοί, στην πλειονότητά τους χωρικοί, έπιναν γάλα τις μέρες της νηστείας που ακολουθούσαν οι πιστοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η θρησκεία τους απαγορεύει την απεικόνιση αγίων και γενικά τη χρήση εικόνων, αγαλμάτων ή σταυρών στα σπίτια και τα χωριά τους. Μάταια, θα αναζητήσει κανείς κάποια εκκλησία ή κάποια σύμβολα του

χριστιανισμού: οι Μολοκανοί πιστεύουν ότι είναι η συγκέντρωση των πιστών αυτή καθαυτή που είναι ιερή, και όχι ο χώρος.

Φιλήσυχοι και θρήσκοι, οι Μολοκανοί είναι αρκετά οργανωμένοι και αυτάρκεις στην Αρμενία. Μιλούν μεταξύ τους ρωσικά, ενώ ελάχιστοι γνωρίζουν τ' αρμενικά καθώς στα σχολεία τους τα μαθήματα γίνονται στα ρωσικά. Οι γυναίκες φορούν το παραδοσιακό τους φουλάρι στα μαλλιά, ενώ οι άνδρες φέρουν μακριά γενειάδα ως ένδειξη πίστης και φορούν τραγιάσκα στο κεφάλι. Τα χρώματα που κυριαρχούν είναι το μπλε χρώμα των ματιών και τα ξανθιά σχεδόν λευκά. Οι Μολοκανοί στη συντριπτική τους πλειονότητα είναι χωρικοί και καλλιεργούν κυρίως λάχανα και πατάτες. Οι νέοι μετά την ολοκλήρωση της βασικής εκπαίδευσης συνεισφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό ασχολούμενοι αποκλειστικά με τη γεωργία. Ελάχιστοι συνεχίζουν τις σπουδές τους στην ανώτερη εκπαίδευση, και αυτές με προβλήματα λόγω ελλιπούς γνώσης της αρμενικής γλώσσας.

Γενικά, οι Μολοκανοί θεωρούνται ευγενικοί, φιλικοί και φιλόξενοι και συνηθίζουν να παντρεύονται μεταξύ τους. Οι μικτοί γάμοι σπανίζουν. Όπως στις αρμενικές οικογένειες, έτσι και στους Μολοκανούς, πολλές γενιές ζουν κάτω από την ίδια στέγη. Σήμερα, ο αριθμός των Μολοκανών στην Αρμενία υπολογίζεται στους 12.000 ανθρώπους (<http://armenika.gr/koinotita/127-koinotites/778-2017-03-13-14-07-34>, 2016).

Μια αξιόλογη μειονότητα

Οι Κούρδοι Γεζιντί, είναι μια εθνότητα κυρίως αγροτική, ενσωματωμένη αλλά όχι αφομοιωμένη, που αντιμετωπίζει με αξιοπρέπεια και αλληλεγγύη τις ίδιες δυσκολίες της καθημερινής ζωής με τους υπόλοιπους πολίτες της Αρμενίας.

Η θρησκεία των Γεζιντί περιβάλλεται από ένα μυστήριο και ανάγεται, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, στις αρχαίες λατρείες. Πρόκειται για μια θρησκεία που περιλαμβάνει στοιχεία του ιουδαϊσμού, του χριστιανισμού, του μουσουλμανισμού και του ζωροαστρισμού. Οι Γεζιντί λατρεύουν τη φωτιά και τον ήλιο. Κάθε πρωί, πρώτο και κύριο μέλημά τους είναι η προσευχή προς τη μεριά του ήλιου που θεωρείται πηγή ζωής. Σύμφωνα με μια διαδεδομένη άποψη, ο Γεζιντισμός ήταν η θρησκεία των Κούρδων πριν εξισλαμιστούν. Οι Κούρδοι και οι Γεζιντί αποτελούν το ίδιο έθνος. Οι πρώτοι εξισλαμίστηκαν τον 7ο αιώνα μ.Χ., ενώ οι άλλοι διατήρησαν τη θρησκεία τους.

Σύμφωνα με αξιόπιστες εκτιμήσεις, σήμερα στην Αρμενία, οι Κούρδοι υπολογίζονται στις 37.470 ψυχές (οι 2.162 είναι μουσουλμάνοι). Στις απογραφές του 1979 και του 1989, αριθμούσαν 51.000 και 57.000 άτομα αντίστοιχα, από τα οποία τα 55.000 ήταν οπαδοί της πίστης των Γεζιντ. Η μείωση οφείλεται κατ' αρχάς στην αποχώρηση των Κούρδων μουσουλμάνων κατά την περίοδο της πολιτικής αναταραχής και της ανακίνησης του ζητήματος του Ναγκόρνο Καραμπάχ μεταξύ 1988 - 1989, και κατά δεύτερο λόγο στη μετανάστευση χιλιάδων Κούρδων Γεζιντί που επέλεξαν για κοινωνικο-οικονομικούς λόγους ως χώρα προορισμού τη Ρωσία και σε μικρότερο βαθμό τη Γερμανία, τη δεκαετία του 1990.

Οι Κούρδοι της Αρμενίας ζουν κυρίως στις πλαγιές και στα περίχωρα του όρους Αραγκάτζ και σε μικρότερο ποσοστό στην κοιλάδα του Αραράτ. Κατοικούν σε είκοσι πέντε χωριά αμιγώς κουρδικά στις διοικητικές περιφέρειες Αραγκάτζ, Αμπαράν, Ταλίν, Ασταράκ, Οκτεμπεριάν και Ετσματζίν. Ένας μικρός αριθμός ζει στο Ερεβάν. Κύρια ασχολία τους είναι η κτηνοτροφία (εκτροφή προβάτων) και η γεωργία, ενώ δεν είναι αμελητέος ο αριθμός των διανοουμένων και αυτών που έχουν πανεπιστημιακή μόρφωση. Ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους, οι Κούρδοι της Αρμενίας μιλούν τη διάλεκτο κουρμαντζί της κουρδικής γλώσσας.

Σύμφωνα με τους κατοίκους του Σαμιράμ, του μεγαλύτερου κουρδικού χωριού της Αρμενίας (1.700 κάτοικοι) που βρίσκεται στην περιοχή Ασταράκ, ένα μεγάλο μέρος των συμπατριωτών τους είναι απόγονοι των χωρικών Γεζιντί της περιοχής Σουρμαλού, στους πρόποδες του όρους Αραράτ, που ήρθαν στην απέναντι όχθη του Αράξη το 1917 για να αποφύγουν τους διωγμούς και τις σφαγές από τους Τούρκους. Σύμφωνα με τους χωρικούς «Γεζιντί» του όρους Αραγκάτζ, οι πρόγονοί τους ήρθαν το 1828, προερχόμενοι από τις περιοχές Καρς και Ερζερούμ για τους ίδιους λόγους. Εγκαταστάθηκαν σ' αυτήν την φιλόξενη και άνυδρη περιοχή για να αποφύγουν τις επιθέσεις των Τούρκων. Την περίοδο της σοβιετικής διακυβέρνησης τα κουρδικά πολιτιστικά κέντρα βρίσκονταν στην Αρμενία, ενώ η κουρδική γλώσσα διδάσκονταν στα σχολεία των κουρδικών χωριών. Όμως, λόγω έλλειψης καταρτισμένων δασκάλων και επαρκών κονδυλίων, ο αριθμός των ωρών διδασκαλίας έχει μειωθεί δραματικά τα τελευταία χρόνια. Η εθνική ραδιοφωνία της Αρμενίας μεταδίδει καθημερινά πρόγραμμα μισής ώρας στα κουρδικά κι ένα επιπλέον μισάωρο στα μεσαία και βραχέα κύματα για τους Κούρδους των γειτονικών χωρών. Η Κουρδική Ένωση Συγγραφέων της Αρμενίας συνεχίζει να λειτουργεί εδώ και μερικές δεκαετίες. Η κοινότητα εκδίδει το εβδομαδιαίο περιοδικό Ρία Τάζα και το μικρό

μηνιαίο στ' αρμενικά Αρεβί Γεργκίρ (Χώρα του Ήλιου) (<http://armenika.gr/koinotita/127-koinotites/778-2017-03-13-14-07-34>, 2016).

Από τους πρώτους χριστιανικούς λαούς στον κόσμο

Σήμερα, στην Αρμενία οι Ασσυρο-Χαλδαίοι αποτελούν μια μικρή κοινότητα με 2.769 μέλη (σύμφωνα με την τελευταία απογραφή) που κατοικούν στην πεδιάδα του Αραράτ, στα χωριά Ντβιν, Ντιμιτρόφ και Αρζενί. Ένα έθνος χωρίς πατρίδα, που ζει μακριά από τις πατρογονικές του εστίες και κινδυνεύει να αφομοιωθεί πολιτιστικά στις ξένες χώρες, όπου έχει καταφύγει. Όπως οι Αρμένιοι, έτσι κι οι αυτοί έχουν τη δική τους διασπορά, περίπου τρία εκατομμύρια που ζουν σε κάθε γωνιά του πλανήτη. Ένας αρχαίος λαός με ιστορία 4.000 χρόνων, με καταγωγή από τη Μεσοποταμία (η Ασσυρία έλαβε την ονομασία της από την αρχική πόλη-κράτος Ασσύρ που έφερε το όνομα του ομώνυμου θεού), υπέστη τα πάνδεινα από διωγμούς, σφαγές, μέχρι γενοκτονία. Το μικρό κράτος των Ασσυρίων που υπήρχε από τα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια στα εδάφη της σημερινής Συρίας, υιοθέτησε ως θρησκεία τον χριστιανισμό. Στη Γενοκτονία του 1915, οι Ασσυρο-Χαλδαίοι που κατοικούσαν στα εδάφη της ιστορικής Αρμενίας εκτοπίστηκαν και σφαγιαστήκαν από τις οθωμανικές αρχές. Περισσότεροι από 400.000 Ασσύριοι βρήκαν τον θάνατο, ενώ οι διασωθέντες κατέφυγαν στην Περσία, το Ιράκ και τις γύρω γειτονικές χώρες.

Στο Ερεβάν ο σύλλογος Ατούρ, που σημαίνει «πατρίδα» στα αραμαϊκά, ασχολείται με τα οργανωτικά της κοινότητας και τις διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις. Από την περίοδο της προσάρτησης της ανατολικής Αρμενίας στην τσαρική Ρωσία το 1828 χρονολογείται η παρουσία τους στην Αρμενία. Στο χωριό Αρζενί μια μικρή εκκλησία μαρτυρεί την πίστη τους στη λατρεία του Χριστού, αλλά και την έλλειψη μέσων. Δεν υπάρχει μόνιμος ιερέας για τους 1.500 Ασσυρο-Χαλδαίους, οπότε όλοι εκκλησιάζονται στην αρμενική εκκλησία του χωριού.

Αν ποτέ η Ασσυρία αναγνωριζόταν ως ανεξάρτητο κράτος, τα σύνορά του θα ακολουθούσαν τη χάραξη της αρχαίας Μεσοποταμίας, ανάμεσα στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη. Οι θρησκευτικές γιορτές στηρίζονται στη Βίβλο και το νέο έτος γιορτάζεται την 1η Απριλίου του δικού μας ημερολογίου. Μια ταραχώδης ιστορία, ένα έθνος χωρίς κράτος, διασκορπισμένο σ' ολόκληρο τον κόσμο που προσπαθεί να διατηρήσει τη γλώσσα, τη θρησκεία και τις παραδόσεις του (<http://armenika.gr/koinotita/127-koinotites/778-2017-03-13-14-07-34>, 2016).

Μια μικρή κοινότητα

Η Αρμενία δεν είχε ποτέ αντισημιτική παράδοση απέναντι στους Εβραίους. Τα πογκρόμ που είχαν γίνει σε κάποιες σοβιετικές δημοκρατίες την περίοδο του σταλινισμού, μπορεί να πύκνωσαν προσωρινά τις τάξεις της εβραϊκής κοινότητας στην Αρμενία, αλλά ο αριθμός των μελών της μειώθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης. Αριθμεί μόλις 500 άτομα που ζουν κυρίως στην πρωτεύουσα Ερεβάν. Η κοινότητα επιχορηγείται από διάφορες εβραϊκές οργανώσεις του εξωτερικού και διαθέτει μια συναγωγή κι ένα πολιτιστικό κέντρο από το 1994 στην οδό «Τιγκράν Μετζ», όπου τελούνται οι διάφορες θρησκευτικές γιορτές και παραδίδονται μαθήματα εβραϊκής γλώσσας για ενήλικες και παιδιά. Κυρίως, είναι χώρος συνάθροισης, όπου τα μέλη της μικρής κοινότητας συζητούν τα προβλήματα της καθημερινότητας και τις ελπίδες κάποιων να μεταναστεύσουν στο Ισραήλ (<http://armenika.gr/koinotita/127-koinotites>, 2016).

Κεφάλαιο 2: Η γενοκτονία των Αρμενίων

Κεφάλαιο 2.1: Οι Αρμένιοι ως έθνος και εισαγωγή στην γενοκτονία τους

Η γενοκτονία είναι ένα έγκλημα κατά της ανθρωπότητας του οποίου η καταδίκη πρέπει να είναι καθολική. Ο χρόνος που περνά δεν μειώνει ως προς το παραμικρό την ευθύνη των εγκληματιών που τη διαπράττουν, ούτε υπάρχει παραγραφή για ένα τέτοιο έγκλημα. Στον 20^ο και 21^ο αιώνα η γενοκτονία παραμένει μια μάστιγα που επανειλημμένα ενέσκηψε στην ανθρωπότητα. Η γενοκτονία είναι αναμφίβολα ένα ζωντανό και διχαστικό πολιτικό ζήτημα πρώτον μεταξύ των Αρμενίων και των Τούρκων, αλλά επίσης και μεταξύ των δυτικών «φιλελεύθερων δημοκρατιών» στο ζήτημα της ευθύνης τους στη γενοκτονία παρόμοια με το ζήτημα της συμμετοχής στο εβραϊκό ολοκαύτωμα του Β 'Παγκοσμίου Πολέμου (Sotirovic, 2018: 121). Το τρομερό ολοκαύτωμα των Εβραίων υπήρξε μια από τις φρικτότερες παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ατόμου και των λαών. Στη δίκη της Νυρεμβέργης οι υπεύθυνοι δικάστηκαν και καταδικάστηκαν. Τουλάχιστον έως ένα βαθμό. Αλλά πόσες άλλες γενοκτονίες παρέμειναν ατιμώρητες. Μετά τη σύναψη της διεθνούς σύμβασης για τη γενοκτονία το 1948, δεν αποτράπηκε η διάπραξη αυτού του εγκλήματος. Οι υπεύθυνοι προσπαθούν να αποσείσουν τις ευθύνες από πάνω τους και αξιώνουν ατιμωρησία. Η γενοκτονία των Αρμενίων στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου είναι ένα από αυτά τα μεγάλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, τα οποία παραμένουν ατιμώρητα. Ένα σημαντικό τμήμα του αρμενικού πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σφαγιάστηκε. Το υπόλοιπο, στην πλειοψηφία του, εκτοπίστηκε μέσα σε φρικαλέες συνθήκες, που είχαν σχεδιασθεί προκειμένου να επιτευχθεί η εξόντωσή του. Αυτοί οι Αρμένιοι, αναγκασμένοι να πάνε στην εξορία, όπως και οι απόγονοί τους, ζουν σήμερα σε πολλές χώρες, περιλαμβανομένης και της μικρής Αρμενίας που έχει επιβιώσει. Αυτοί αποτελούν την αρμενική διασπορά σε ολόκληρο τον κόσμο, η οποία παραμένει προσκολλημένη στη γλώσσα, τη θρησκεία, τον πολιτισμό του λαού της. Εδώ και πολλά χρόνια η Τουρκία αρνείται τα γεγονότα, αμφισβητεί τον αριθμό των θυμάτων, επικαλείται το χρονικό διάστημα που πέρασε και απαιτεί ατιμωρησία. Κληρονόμος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αξιώνει, ωστόσο, να αποτελεί συνέχεια του κράτους αυτού. Το τουρκικό κράτος, εδραιωμένο σε όλη τη μακρόχρονη πολιτική του ύπαρξη, είναι υποχρεωμένο να αναγνωρίσει αυτό το έγκλημα. Είναι

αναγκαίο η γενοκτονία των Αρμενίων, όπως και άλλες γενοκτονίες, να μην μείνουν ατιμώρητες. Είναι αναγκαίο η κοινότητα των εθνών να εξουσιοδοτήσει δικαστικούς μηχανισμούς υποχρεωμένους να τιμωρήσουν χωρίς ολιγωρία τους ενόχους (Attarian, 2001: 17-18).

Με τον όρο “γενοκτονία” εννοούμε την εξόντωση ενός έθνους ή μιας εθνοτικής ομάδας. Ο όρος δηλώνει ένα συνδυασμένο σχέδιο για διάφορες πράξεις που αποσκοπούν στην καταστροφή ουσιαστικών θεμελίων της ζωής εθνικών ομάδων, με σκοπό την εκμηδένισή τους. Οι αντικειμενικοί στόχοι ενός τέτοιου σχεδίου θα μπορούσαν να είναι η αποσύνθεση των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών, του πολιτισμού, της γλώσσας, των εθνικών αισθημάτων, της θρησκείας και της οικονομικής ύπαρξης εθνικών ομάδων. Η γενοκτονία στρέφεται εναντίον μιας εθνικής ομάδας ως οντότητας, και οι πράξεις τις οποίες συνεπάγεται στρέφονται εναντίον ατόμων, όχι υπό την ιδιότητά τους ως ατόμων, αλλά ως μελών της εθνικής ομάδας. Η γενοκτονία έχει δύο φάσεις: η πρώτη, καταστροφή του εθνικού προτύπου της καταπιεσμένης ομάδας και η δεύτερη, επιβολή του εθνικού προτύπου του καταπιεστή. Η επιβολή αυτή, με τη σειρά της, μπορεί να ασκηθεί είτε στον καταπιεσμένο πληθυσμό, στον οποίο επιτρέπεται να παραμείνει εκεί που ζει, είτε στην εδαφική περιοχή μόνο, μετά την απομάκρυνση του πληθυσμού και τον εποικισμό της από τους υπηκόους του καταπιεστή (Μακρυνιώτη & Αθανασίου, 2008: 381-382).

Ο αφανισμός ολόκληρων λαών από τους ναζί έδωσε το έναυσμα για την επίσημη αναγνώριση της γενοκτονίας ως εγκλήματος του διεθνούς δικαίου, που έθεσε τη βάση για επεμβάσεις μέσω νομικής διαδικασίας. Πολλές διακηρύξεις αποκαλύπτουν την αίσθηση οργής που ένιωσαν πολλά έθνη που υπέστησαν ή έγιναν μάρτυρες στις φρικαλεότητες του γενοκτονικού πολέμου. Τον Δεκέμβριο του 1942, μια διακήρυξη των συμμαχικών κυβερνήσεων δήλωνε τη σταθερή αποφασιστικότητα να τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι για τη κτηνώδη πολιτική της εν ψυχρώ εξόντωσης των Εβραίων. Ο όρος γενοκτονία άρχισε πλέον να χρησιμοποιείται (Μακρυνιώτη & Αθανασίου, 2008: 413-415).

Η συμβολή του Ράφαελ Λέμκιν

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948, συμβόλιζε μεν την νέα θέση του ατόμου στο διεθνές δίκαιο και την πάγια δυσπιστία απέναντι στο ναζιστικό δόγμα της προτεραιότητας του κράτους, δεν περιλάμβανε όμως εκτελεστικά μέτρα, και παραμένει

ακόμα ευσεβής πόθος. Σημαντικότερη ως προς τις προεκτάσεις της υπήρξε η Σύμβαση για τη Γενοκτονία, που εγκρίθηκε το ίδιο έτος, μετά την εντυπωσιακή σταυροφορία ενός και μόνο ανδρός: του Ράφαελ Λέμκιν, ο οποίος είχε απογοητευτεί από την άρνηση του Διεθνούς Στρατοδικείου της Νυρεμβέργης να δικάσει εγκλήματα που είχαν διαπραχθεί από τους ναζί πριν το 1939. Η Σύμβαση για τη Γενοκτονία πρόσθεσε ένα σημαντικό νέο έγκλημα σε αυτά που αναγνωρίζει το διεθνές δίκαιο και επέβαλε την υποχρέωση στα κράτη που την κύρωσαν να ενεργούν ώστε να αποτρέψουν ή να τιμωρήσουν τη διάπραξή του. Αλλά οι δυνατότητες που άνοιξε η Σύμβαση αγνοήθηκαν παντελώς από τη διεθνή κοινότητα, και ελάχιστα στοιχεία στηρίζουν τον αυτάρεσκο ισχυρισμό του ΟΗΕ, πως “στην παγκόσμια κοινωνία θα αναπτυχθεί το αίσθημα ότι προστατεύοντας τις εθνικές, φυλετικές, θρησκευτικές και εθνοτικές ομάδες παντού στον κόσμο, προστατεύουμε τον ίδιο μας τον εαυτό” (Mazower, 2001: 209).

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αρχικές ιδέες του Λέμκιν σχετικά με τον όρο “γενοκτονία” χρονολογούνται από το 1933 και αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των αρμενικών γεγονότων. Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της γενοκτονίας, που υπογράφηκε το 1948, αποδέχεται τέσσερις εναλλακτικούς παράγοντες στον ορισμό της «Γενοκτονίας», οι οποίοι τοποθετούνται σε σχέση με μια «ομάδα»: έθνος, έθνος, φυλή και θρησκεία. Η έννοια της «θρησκείας» μπορεί να θεωρηθεί ξεχωριστή από τις προηγούμενες τρεις έννοιες. Το ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί για το «έθνος». Στην πραγματικότητα, η αρχή του «έθνους» στη δυτική κουλτούρα, την ιδεολογία και τις γλώσσες βασίζεται στις αντιλήψεις του κράτους και της ιθαγένειας, και ως εκ τούτου διαφέρει από έθνος. Με την συμπερίληψη των προαναφερθεισών εννοιών, η έννοια της «γενοκτονίας» στον ΟΗΕ έχει μια ευρύτερη και πιο περιεκτική έννοια. Ο ορισμός της «Γενοκτονίας» που προτείνεται σε αυτή τη σύμβαση αναφέρεται σε «πράξεις που δεσμεύονται να καταστρέψουν, στο σύνολό τους ή εν μέρει, μία εθνική, φυλετική ή θρησκευτική ομάδα, ως τέτοια » (Annali di Ca’ Foscari, 2014: 269-270).

Κεφάλαιο 2.2: Πώς φτάσαμε στη γενοκτονία των Αρμενίων

Με βάση τη μέχρι τώρα συζήτηση που έχει γίνει σχετικά με τις πιθανές διαφωνίες σχετικά με τη γενοκτονία, είναι ώρα στο παρόν κεφάλαιο να εξετάσουμε και πάλι τους ισχυρισμούς της Αρμενίας ότι η Τουρκία ήταν υπεύθυνη για τη γενοκτονία, τις σφαγές και τις απελάσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το βασικό ζητούμενο το οποίο προσπαθούμε να λύσουμε σε αυτή την ενότητα σχετίζεται με την άρνηση των Τούρκων ότι

σκότωσαν τους Αρμένιους. Για να αποδείξει κανείς τη συγκεκριμένη γενοκτονία, πρέπει πρώτα να αποδείξει ότι είχε προσχεδιαστεί. Για παράδειγμα, ο καθηγητής Christopher de Ballaigue υποστηρίζει ότι για να πραγματοποιηθεί η συγκεκριμένη γενοκτονία χρειαζόνταν πολλά περισσότερα πράγματα, από αυτά που σχεδιάστηκαν το 1915. Επιπλέον, θεωρεί ότι και οι Αρμένιοι από τη δική τους πλευρά, στην προσπάθεια να αντισταθούν και να επαναστατήσουν απέναντι στους Τούρκους, σκότωσαν πολλούς από αυτούς. Πιο πρόσφατα, ο ιστορικός Edward J. Erickson, μετά από μία εκτενή έρευνα, κατέληξε στο παρακάτω συμπέρασμα: Τίποτα δεν μπορεί να δικαιολογήσει τις σφαγές των Αρμενίων, ούτε μπορεί να είναι σαφές ότι ολόκληρος ο αρμενικός πληθυσμός των έξι ανατολικών επαρχιών ήταν ενεργός και εχθρική απειλή για την οθωμανική εθνική ασφάλεια. Ωστόσο, ο κ. Erickson υποθέτει ότι οι Οθωμανοί έκριναν πως οι Αρμένιοι αποτελούσαν μεγάλη απειλή για το 3^ο και το 4^ο τμήμα του Στρατού και αυτές οι αποφάσεις οδήγησαν στην πραγματική ασφάλεια της χώρας. Μπορεί επίσης να τονιστεί ότι η οθωμανική αντίδραση ήταν κλιμακωτή, παρά προμελετημένη και προ επεξεργασμένη. Από την άλλη πλευρά, ο Τούρκος κοινωνιολόγος, Taner Akcam, υιοθετεί εμφανώς την επίσημη θέση της χώρας του και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Αρμενική γενοκτονία δεν υπήρξε ποτέ. Αυτό μας δείχνει ότι ακόμη και σήμερα οι απόψεις περί της Αρμενικής γενοκτονίας διίστανται, όπως επίσης και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε (Gunter, 2011: 36-37).

Ο Κάιζερ από τη μεριά του αναφέρει χαρακτηριστικά πως δεν υπήρξε ποτέ κάποια αρμένικη εξέγερση που να απείλησε σοβαρά την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτό βέβαια, αποτέλεσε βασικό στοιχείο της θεωρίας περί άρνησης της αρμένικης γενοκτονίας, που διαλαλούσαν οι Γερμανοί, τότε σύμμαχοι των Νεότουρκων, κάτι που δε συμβάδιζε με τα συμπεράσματα των ειδικών. Ο Κάιζερ αναφέρθηκε κυρίως στη σφαίρα επιρροής του Τέταρτου Στρατού, που διοικούσε ο Mehmed Djemal Pasha. Αυτή η σφαίρα εκτεινόταν από την πόλη Ζεϊτούν, το αρμένικο οχυρό στα βόρεια μέχρι την πόλη Ούρφα στα ανατολικά, ενώ περιλάμβανε τη Συρία, τη Παλαιστίνη, αλλά και περιοχές της Αραβίας έως τη Μέκκα και τη Μεντίνα (Gust, 2012: 251). Ο Κάιζερ εξηγεί τις βαρβαρότητες των Τούρκων σε βάρος των υποτιθέμενων επαναστατών. Και αφού “ισοπεδώσει” όποιον αρνείται τη γενοκτονία, το συνοδεύει αναφέροντας πως ο Djemal δεν οδήγησε σε γενοκτονίες σε βάρος των Αρμενίων. Ο Κάιζερ θέλει να αποδείξει πως ο Djemal ήθελε να σώσει του Αρμένιους από τον αφανισμό. Αυτό προκαλεί εντύπωση, όχι μόνο επειδή το στρατόπεδο εξόντωσης Deir-es-Zor βρίσκεται στη ζώνη ελέγχου του Djemal, αλλά επειδή στην ίδια ζώνη βρισκόταν και ερημική περιοχή παράλληλα του ποταμού Ευφράτη και

κυρίως του ποταμού Τσαμπούρ, όπου σφάχτηκαν οι Αρμένιοι οι οποίοι διέμεναν (Gust, 2012: 251).

Ο Κάιζερ διαχωρίζει αυτούς που έκαναν έρευνα για τη Γενοκτονία σε δύο σχολές σκέψης:

Από τη μία αυτοί που όπως και οι Vahakn Dadrian και Taner Akcam, ξεκινούν με την υπόθεση πως υπήρχε ένα οργανωμένο πλάνο για την εξόντωση των Αρμενίων, ενώ από την άλλη είναι αυτοί που όπως και ο Raymond Kénorkian που υποθέτει ότι υπήρχε μια πολιτική επανεγκατάστασης που είχε σκοπό να δημιουργήσει μια γενική πλειοψηφία για τους Τούρκους ή τουλάχιστον τους Μουσουλμάνους. Και οι δύο σχολές βέβαια δεχόντουσαν πως υπήρχε πρόθεση για τον αφανισμό των Αρμενίων και άλλων χριστιανικών μειονοτήτων, των οποίων η μοίρα είχε κριθεί πριν ξεκινήσει ο πόλεμος.

Έπρεπε να φτάσει το τέλος του Μάη του 1915, όταν το συμπέρασμα του Κάιζερ, ήταν πως η “συγκεκριμένη” κατάσταση οδήγησε σε συστηματικό διωγμό των Αρμενίων από τις περιοχές που είχαν κατοικήσει. Σύμφωνα με τον Κάιζερ, στρατιωτικά δικαστήρια δίκάζαν πολίτες, και κρεμούσαν Αρμένιους προληπτικά ή τους έδιωχναν από τις περιοχές κατοικίας, όχι για πράξεις που αποδείχθηκε ότι έκαναν αλλά ακόμα και για υποψίες (Gust, 2012: 252).

Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλο μέρος της σύγχρονης τουρκικής ιστοριογραφίας, αναφερόμενο στη γενοκτονία των Αρμενίων, δεν μιλά καθόλου για γενοκτονία, αλλά για μια πράξη “αυτοάμυνας” της οθωμανικής κυβέρνησης και του τουρκικού έθνους, που εκκινούσε εξάλλου, από τις καλές προθέσεις έναντι των Αρμενίων. Το 1915, το οθωμανικό κράτος, που η υπόστασή του απειλούνταν από τις αρμενικές επαναστατικές επιτροπές, οι οποίες συνεργάζονταν με τις ρωσικές ένοπλες δυνάμεις, αναγκάστηκε να απελάσει μέρος των Αρμενίων προς “ασφαλέστερους τόπους”. Οι μισοί σχεδόν απελαθέντες (300.000) πέθαναν εξαιτίας των καιρικών συνθηκών και τις επιθέσεις ένοπλων ομάδων, δηλαδή από αιτίες για τις οποίες δεν μπορεί κανείς να επικαλεστεί την υπαιτιότητα του οθωμανικού κράτους (Bozarslan, 2004: 32). Ωστόσο, όπως αναφέρουν ο Vahakn N. Dadrian και ο Taner Akcam, οι Αρμένιοι πλήρωναν όχι τη δική τους προδοσία, αλλά για την προδοσία των άλλων χριστιανικών λαών που είχαν αποσπαστεί από την αυτοκρατορία. Οι μικρές εκτάσεως εξεγέρσεις, καθοδηγούμενες από τις αρμενικές επαναστατικές επιτροπές, στην πραγματικότητα δεν υπερέβησαν ποτέ ένα περιορισμένο γεωγραφικό πλαίσιο και ήταν ήσσονος σημασίας σε σχέση με την αυτοκαταστροφή του οθωμανικού στρατού το 1915 στο ρωσικό μέτωπο.

Άλλωστε το σχέδιο απέλασης περιλάμβανε την ολότητα σχεδόν των Αρμενίων, συμπεριλαμβανομένων και όσων κατοικούσαν παραπάνω από χίλια χιλιόμετρα, δηλαδή περιοχές όπου καμία “επαναστατική” αρμενική δραστηριότητα δεν γινόταν αντιληπτή. Τα οθωμανικά έγγραφα που δημοσιεύτηκαν από την κυβέρνηση το 1994 με σκοπό να διαψεύσουν τη γενοκτονία, επιτρέπουν αντίθετα να αντιληφθούμε με ποια τρομακτική αποτελεσματικότητα επιτεύχθηκε. Τον Σεπτέμβριο του 1915, λίγους μήνες μετά την εντολή απέλασης, οι τοπικές διοικήσεις, πληροφορούσαν τον Ταλάτ Πασά πως δεν απέμεινε πλέον κανένας Αρμένιος στις επαρχίες Γιοζγκάτ, Κιρσεχίρ, Χαϊμανά, Ναλιχάν, Σουνγκουρλού, Ιζμίτ, Εσκισεχίρ, Καϊσερί, Καραχισάρ, Τσάι και Νίγδη (Bozarslan, 2004: 32-33).

Επίσης, εσωτερικές πηγές έδειχναν ως αυτόν που έκανε την αρχή των πρώτων διωγμών Αρμενίων, τον Djemal Pasha, που υποτίθεται ότι ήταν με το μέρος της αντίστασης. Σύμφωνα με τον Κάιζερ: “Υπό αυτές τις συνθήκες η Ζεϊτούν απέκτησε ιδιαίτερη σημασία”. Η πόλη της Ζεϊτούν, που βρίσκεται στα βόρεια του Marash, ήταν οχυρό των Αρμενίων για πάρα πολύ καιρό. Είχε αντιμετωπίσει όλους τους εχθρούς που ερχόντουσαν επιθετικά απέναντι στους Αρμένιους. Τον Αύγουστο του 1914, Αρμένιοι που τους κάλεσαν ξανά στα όπλα, ξέφυγαν και κρύφτηκαν σε ένα μοναστήρι έξω από την πόλη. Ο Κάιζερ εξηγεί πως “ο μουσουλμανικός πληθυσμός είχε εξαγριωθεί επειδή, ακολούθησε τις εντολές στράτευσης”. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα (και μάλλον ήταν και ο σκοπός) η λιποταξία να θεωρηθεί ένα πρόβλημα που προκαλούσαν αποκλειστικά οι Αρμένιοι. Βέβαια στις ερήμους στη Ζεϊτούν ζούσαν επίσης και Τούρκοι και η λιποταξία άρχιζε να γίνεται ένα σοβαρό πρόβλημα για τον τούρκικο στρατό (Gust, 2012: 254).

Σύμφωνα με τον Κάιζερ, ο Djemal έδωσε εντολή να εξοριστούν ορισμένες οικογένειες, αλλά μετά οι τοπικές αρχές, απαίτησαν να γίνει έρευνα σε όλες τις οικογένειες Αρμενίων που δεν είχαν κατηγορηθεί, ώστε να διερευνηθεί εάν μοιράζονται τις ίδιες αντιλήψεις με του εξόριστους. Παρ’ ότι ο αναγνώστης δε μαθαίνει ποιες είναι αυτές οι τοπικές αρχές, η στάση του είναι ξεκάθαρη. “Οι τοπικές αρχές θεώρησαν πως οι Αρμένιοι είχαν εκτοπίσει Μουσουλμάνους στο παρελθόν. Άρα οι Αρμένιοι τώρα πρέπει να εξοριστούν και να κατοικηθούν ξανά από Μουσουλμάνους” Ο Djemal αρχικά διέταξε να μην προκληθεί το παραμικρό επεισόδιο με αθώους Αρμένιους όμως στη συνέχεια φέρεται να έπραξε με βάση την παρακάτω ανώνυμη πηγή: “Ο Djemal πρότεινε να σταλθούν τα 2/3 των Αρμενίων της Ζεϊτούν στις πεδιάδες της Κόνια. Εκεί θα διασκορπίζονταν και θα έμεναν σε χωριά

Μουσουλμάνων” καθώς έτσι “θα λυνόταν μια για πάντα το ζήτημα της Ζεϊτούν”, γράφει ο Κάιζερ (Gust, 2012: 254). Σύμφωνα με γερμανικές πηγές, δεν υπήρξε εξέγερση στη Ζεϊτούν και ο αρμένικος πληθυσμός συνεργάστηκε με τις τοπικές αρχές για να τους παραδώσει τους λιποτάκτες. Γιατί λοιπόν υπήρχε “πρόβλημα” το οποίο “έπρεπε να λυθεί μια για πάντα” εξορίζοντας όλους του Αρμένιους; Ο Κάιζερ δίνει την εξήγηση λίγο μετά. “Το πλάνο αυτό ξέφευγε από το στόχο του ελέγχου της περιοχής, είχε κατεύθυνση να αλλοιώσει τη δημογραφική βάση ώστε να μειωθεί η πιθανότητα αρμενικών εξεγέρσεων” (Gust, 2012: 254).

Αντίθετος με κάθε επισημότητα στο πλάνο ήταν ο κυβερνήτης του Άλεπο, Djelal Bey που δεν έβρισκε λογική στο διωγμό των Αρμενίων της Ζεϊτούν. Σαν απάντηση ο Djemal κανόνισε έτσι ώστε η περιοχή γύρω από το Μαράς, που βρίσκεται η Ζεϊτούν να μη βρίσκεται πλέον στη δικαιοδοσία του Djelal. Έτσι ο Djemal δεν μπορούσε να επηρεάσει ό,τι συνέβαινε με τους διωγμούς. Ο Κάιζερ γράφει ότι “από τα μέσα του Απρίλη του 1915, ο Djemal επέκτεινε τις διώξεις και σε περιοχές του Τέταρτου Στρατού, αφού τον απασχολούσε πως η μεγάλη συγκέντρωση Αρμενίων θα μπορούσε να είναι επικίνδυνη στο μέλλον”, με άλλα λόγια ήταν μια καθαρή εθνική κάθαρση. Η μετοίκηση των Αρμενίων έγινε σε περιοχές μακριά από τις ήδη υπάρχουσες αρμένικες κοινότητες, κάτι όμως που έγινε με ασφάλεια (Gust, 2012: 255).

Ο Κάιζερ αξιοποιεί ως απόδειξη την έκθεση του βαρόνου Max von Oppenheim, αρχηγού των γερμανικών υπηρεσιών πληροφόρησης στον ανατολικό κόσμο, που απέστειλε στον καγκελάριο Bethmann Hollweg στο Βερολίνο, στις 29 Αυγούστου του 1915. Η έκθεση περιείχε πέντε εντολές του Djemal. Μέσα σε αυτές τις εντολές υπάρχει και το εξής κείμενο προς τον αρχηγό του στρατού: “Να διαλύεται οποιαδήποτε ομαδοποίηση Αρμενίων που μπορεί να προκαλέσει κινδύνους στο μέλλον και δραστηριοποιείται στην περιοχή του Τέταρτου Στρατού” (Gust, 2012: 255).

Ο Κάιζερ αντιμετωπίζει τις εκδιώξεις των Αρμενίων της Ζεϊτούν ως περιστατικά που αποφασίζονταν χωρίς να υπάρχει κάποιο κεντρικό πλάνο, αν και βέβαια όλες ακολουθούσαν την ίδια λογική (ή καλύτερα τον ίδιο παραλογισμό), ενώ οι εκδιώξεις ξεκινάμε με τις πρώτες εντολές στις 27 Μαΐου. “Ιδιαίτερα προσεγμένες και προγραμματισμένες εκδιώξεις δεν ήταν στο πρόγραμμα της Οθωμανικής κυβέρνησης σε αυτή τη φάση, κάτι που υπονοεί πως η αλλαγή της προσέγγισης έρχεται αρκετά αργότερα απ’ όσο δηλώνουν άλλες πηγές” σημειώνει ο Κάιζερ. Αυτό όμως δεν είναι κάτι παρά μια υπόθεση. Για την ακρίβεια οι διαφορές μεταξύ των διωγμών Φεβρουαρίου-Μαρτίου και Μαΐου-Ιουνίου, είναι ελάχιστες. Κυρίως η αλλαγή

στην παραπάνω προσέγγιση έχει προέλθει αρκετά χρόνια νωρίτερα όταν οι Νεότουρκοι εγκατέλειψαν την ιδέα μιας πολυπολιτισμικής χώρας και ξεκίνησαν τα συνθήματα για μια ομοιογενή Τουρκία (Gust, 2012: 256).

Εξαρχής οι Νεότουρκοι που κατέβαλαν την εξουσία διαιρέθηκαν στις δύο τάσεις που είχαν ήδη εμφανιστεί από τη φάση της αντίστασης και της εξορίας. Στη μία πλευρά υπήρχαν οι φιλελεύθεροι, που υποστήριζαν ορισμένα μέτρα αποκέντρωσης και αυτόνομων δικαιωμάτων για τις θρησκευτικές και εθνικές μειονότητες. Στην άλλη πλευρά, υπήρχαν οι εθνικιστές που ζητούσαν όλο και ξεκάθαρα κεντρική εξουσία και τουρκική κυριαρχία. Το όργανο των δεύτερων ήταν η Επιτροπή Ένωσης και Προόδου, στην αρχή ως σιωπηρή και επιφυλακτική δύναμη πίσω από τον θρόνο και αργότερα ως απροκάλυπτη διεκδικήτρια της ανώτερης εξουσίας. Οι φιλελεύθεροι, χωρισμένοι σε πολλές διαφορετικές ομάδες σχημάτισαν σειρά εφήμερων κομμάτων που το πιο σημαντικό ήταν το *Abrar* το 1908 και την αποκαλούμενη *Φιλελεύθερη Ένωση* το 1911 (Lewis, 2001: 431-432). Κανένα από τα δύο δεν κατόρθωσε να πετύχει πολλά πράγματα. Στην αρχή βέβαια, τα πράγματα έδειξαν ότι οι φιλελεύθερες και μετριοπαθείς ιδέες θα επικρατούσαν. Ωστόσο, όποιες και αν ήταν οι προθέσεις των Νεότουρκων, δέχτηκαν σχεδόν αμέσως παράλληλα πλήγματα, εντός και εκτός της αυτοκρατορίας, που τους οδήγησαν σε μια κατάσταση οργής, πίκρας και απόγνωσης. Είναι σίγουρα δύσκολο να κρίνουμε πόσο ειλικρινείς ήταν οι Νεότουρκοι στις υποσχέσεις και τις διακηρύξεις ελευθερίας και ισότητας. Όμως, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η άμεση επέμβαση της Ευρώπης και των χριστιανών των Βαλκάνιων ερμηνεύτηκε από τους Τούρκους ως επιθετικότητα και προδοσία. Η Αυστρία εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία για να ανακοινώσει την προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης. Η Βουλγαρία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της. Η Κρήτη ανήγγειλε της ένωσή της με την Ελλάδα. Ακολούθησε η επίθεση της Ιταλίας στην Τριπολίτιδα τον Σεπτέμβριο του 1911 και η συνδυασμένη επίθεση των βαλκανικών κρατών εναντίον της Τουρκίας τον Οκτώβριο του 1912 (Lewis, 2001: 432-433).

Την ίδια ώρα οι χριστιανοί υπήκοοι και οι γείτονες της Τουρκίας αποδείκνυαν το ανεφάρμοστο ενός πολυεθνικού οθωμανικού κράτους. Η οργή αυξανόταν εναντίον της Επιτροπής, λόγω του έμμεσου τρόπου με τον οποίο διαχειριζόταν τους κυβερνητικούς διορισμούς μολονότι παρέμενε στο προσκήνιο. Η Επιτροπή κατηγορήθηκε επίσης ότι είχε χρησιμοποιήσει την κατατρομοκράτηση και τον φόνο εναντίον πολιτικών αντιπάλων της. Η κυβέρνηση παρέπαιε ανήμπορη στην κρίση. Ο σουλτάνος αντέδρασε με την κλασική κίνηση σε βίαιες στάσεις,

αλλάζοντας τον μεγάλο Βεζίρη. Στις 15 Απριλίου κυκλοφόρησε εγκύκλιος σε όλους τους κυβερνήτες των επαρχιών, που τους διέταζε να διασφαλίσουν τον Ισλαμικό νόμο (Lewis, 2001: 433-435). Η αντίδραση δεν άργησε. Η είδηση της εξέγερσης των αντιδραστικών έφτασε τηλεγραφικά στη Θεσσαλονίκη και ένας “Απελευθερωτικός Στρατός”, υπό τη διοίκηση του στρατηγού Μαχμούτ Σεβκέτ πασά προήλασε προς την Ιστανμπούλ. Το αντιδραστικό κίνημα δεν περιοριζόταν στην πρωτεύουσα. Κύμα εξεγέρσεων εξαπλώθηκε στην Ανατολία. Ιδιαίτερα άσχημα ήταν τα γεγονότα στην περιοχή των Αδάνων, που κορυφώθηκαν με τη σφαγή χιλιάδων Αρμενίων. Η ευθύνη για τα γεγονότα αποδόθηκε σε διάφορους. Ενώ η Ευρώπη έμενε άναυδη μπροστά στην τουρκική κτηνωδία, η μουσουλμανική κοινή γνώμη συγκλονιζόταν από την προπέτεια των Αρμενίων και την υποκρισία της χριστιανικής Ευρώπης (Lewis, 2001: 436-437). Τα παραπάνω γεγονότα απέδειξαν ότι η εξάπλωση του εθνικισμού μεταξύ των διαφορετικών λαών της αυτοκρατορίας και η τελική προσβολή από τον ιό του εθνικισμού τερμάτισε για πάντα το οθωμανικό όνειρο της ελεύθερης, ίσης και ειρηνικής συνεργασίας των λαών, μέσα στα πλαίσια κοινής αφοσίωσης προς το δυναστικό μονάρχη μιας πολυεθνικής, πολυθρησκευτικής αυτοκρατορίας (Lewis, 2001: 439).

Ο καθηγητής φιλοσοφίας Vladislav B. Sotirovic θεωρεί πως τρεις ήταν οι βασικοί παράγοντες που επηρέασαν ως επί το πλείστον τους Τουρκο-κούρδους να διαπράξουν τη γενοκτονία των Αρμενίων.

- 1) Η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πρώτο Βαλκανικό πόλεμο και κατά συνέπεια, η απώλεια σχεδόν όλων των οθωμανικών γαιών στην Ευρώπη το 1912-1913
- 2) Το πραξικόπημα των Νεότουρκων στις 23 Ιανουαρίου του 1913 κατά τη διάρκεια του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου
- 3) Η αρχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (Sotirovic, 2018: 122).

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η αναθεώρηση της ιστορίας είναι συνεχής, ακόμη και απαραίτητη. Αλλά σε μερικές περιπτώσεις, όπως αυτή της μοίρας των Αρμενίων κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οδήγησε στη δημιουργία δύο ξεχωριστών, αντιφατικών αφηγήσεων που φαίνεται να αψηφούν τη συμφιλίωση. Από τη μία πλευρά, υπήρχε το τουρκικό κράτος και οι λίγοι ιστορικοί που απέρριψαν την έννοια της γενοκτονίας και υποστήριξαν ότι η τραγωδία ήταν το αποτέλεσμα μιας λογικής και κατανοητής αντίδρασης μιας κυβέρνησης σε έναν επαναστατικό πληθυσμό σε καιρό πολέμου. Ο Ράισον δικαιολόγησε

την καταστολή της εξέγερσης και τη μαζική δολοφονία εξηγώντας την ως “παράπλευρη απώλεια” των νόμιμων προσπαθειών για την καθιέρωση της τάξης πίσω από τα όρια. Αυτή η άρνηση μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Δεν υπήρξε γενοκτονία και οι Αρμένιοι έφταιγαν για ότι έγινε. Ήταν επαναστατικοί, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται ως κίνδυνος για την αυτοκρατορία. Έτσι πήραν αυτό που τους άξιζε. Επιπλέον, υποστηρίζουν ότι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία επικρατούσε σχετική ειρήνη και αρμονία μεταξύ του κράτους και των θρησκευτικών μειονοτήτων. Ακόμα οι αρνητές της γενοκτονίας ισχυρίζονται ότι δεν υπήρχε πρόθεση ή προσπάθεια του καθεστώτος των Νεότουρκων για εξάλειψη των Αρμενίων ως λαού (Sung, 2015: 5). Από την άλλη πλευρά, Αρμένιοι συγγραφείς και σημαντική πλειοψηφία των μελετητών υπερασπίστηκαν την υπόθεση ότι οι μαζικές απελάσεις και οι σφαγές διατάχθηκαν και διενεργήθηκαν από τις αρχές των Νεότουρκων, με συνέπεια όλα αυτά τα γεγονότα να αποτελέσουν την πρώτη μεγάλη γενοκτονία του εικοστού αιώνα. Οι Αρμένιοι μελετητές ήταν ιδιαίτερα απρόθυμοι να δουν οποιοδήποτε σκεπτικό στις πράξεις των Νεότουρκων. Η εξήγηση, όπως ισχυρίστηκαν, είναι ο εξορθολογισμός που με τη σειρά του οδηγεί στην άρνηση της αιτιολόγησης. Η πλειοψηφία των μελετητών θεωρεί ότι οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν τη συστηματική σφαγή για να διατηρήσουν την αυτοκρατορική τους κυριαρχία, που αφορούσε τη θρησκευτική και εθνική κυριαρχία.

Σύμφωνα με άλλους μελετητές, οι Τούρκοι που πραγματοποίησαν τη Γενοκτονία ήταν εθνικιστές, φανατικά θρησκευόμενοι, την ίδια ώρα που παρέμειναν και Οθωμανικοί μεταρρυθμιστές - εκσυγχρονιστές στη θεμελιώδη θεωρία τους. Ήταν κυρίως ιμπεριαλιστές, συντηρητές της αυτοκρατορίας και όχι οι ιδρυτές ενός εθνικού έθνους-κράτους. Δεν υπήρχε καμία σκέψη να εγκαταλείψουν τα αραβικά εδάφη που εξακολουθούσαν να ελέγχουν, ή ακόμη και να εξαλείψουν εντελώς τα χριστιανικά και εβραϊκά υποκείμενά τους και τότε παρουσιάστηκε η ευκαιρία του 1918. Οι Νεότουρκοι ήταν έτοιμοι να μετακινηθούν βόρεια και ανατολικά στην Καυκάσια για τη δημιουργία ρυθμιστικών κρατών χρησιμοποιώντας άλλους μουσουλμάνους λαούς. Από την άλλη πλευρά, με την πάροδο του χρόνου οι Νεότουρκοι πίστευαν ότι οι μουσουλμάνοι, ήταν οι κατάλληλοι άνθρωποι για να κυβερνήσουν την αυτοκρατορία, καθώς και οι πιο αξιόπιστοι υποστηρικτές του οθωμανικού κράτους. Επιπλέον, η γενοκτονία των Αρμενίων και αργότερα των Ελλήνων, έθεσαν τις βάσεις για το κεμαλικό κράτος, τη σημερινή Τουρκική Δημοκρατία. Ο εθνοκρατισμός του Κεμάλ προσπάθησε να δημιουργήσει ένα εθνοτικά ομοιογενή τουρκικό έθνος, αν και τελικά αυτή η φιλοδοξία ανατράπηκε από τα εκατομμύρια Κούρδων που είχαν ζήσει στην ανατολική Ανατολία πολύ

πριν φτάσουν οι πρώτοι Τούρκοι και που μετά το 1915 εξαπλώθηκε σε εδάφη που προηγουμένως κατείχαν Αρμένιοι (Sunny, 2015: 5-6).

Τα γεγονότα πριν τη Γενοκτονία και η Γεωπολιτική πλευρά του Αρμενικού Ζητήματος

Τα γεγονότα που αποτελούν τη βάση για τη γεωπολιτική εξήγηση του Αρμενικού ζητήματος και της αντίστοιχης αρμενικής γενοκτονίας, πρέπει να τοποθετηθούν εξ αρχής σε ό,τι αφορά το διπλωματικό τους πλαίσιο, ώστε να καταστεί δυνατόν να εξαχθούν και τα κατάλληλα συμπεράσματα. Η αρχή αυτών των γεγονότων βρίσκεται στη γεωπολιτική ζύμωση με πρωταγωνιστή τη Γερμανία, που ακολουθεί τη συνθήκη ειρήνης της Φρανκφούρτης.

Ο Βίσμαρκ (Γερμανός πολιτικός, πρωθυπουργός της Πρωσίας και κατόπιν της ενωμένης Γερμανίας), καθιστά ως κύριο άξονα της εξωτερικής του πολιτικής τον έλεγχο της εξελίξεως στις γαλλο-γερμανικές σχέσεις, θεωρώντας, ότι η Γαλλία δεν θα αποδεχτεί εύκολα τον ακρωτηριασμό των εδαφών της, όπως αυτός προέκυψε μετά την προσάρτηση από τη Γερμανία των επαρχιών της Αλσατίας και της Λωραίνης. Ήταν ξεκάθαρο για τον Βίσμαρκ ότι θα αντιμετώπιζε σύντομα έναν πόλεμο από γαλλικής πλευράς για την αποκατάσταση αυτής της εκκρεμότητας. Κατέληξε ως εκ τούτου στην απόφαση να σχηματίσει γύρω από τη Γερμανία ένα αδιάρρηκτο δίκτυο συμμαχιών που θα την προστάτευαν από μια τυχόν Γαλλορωσική σύμπραξη (Μάζης, 2017: 587).

Θεωρώντας ως ιδιαιτέρως ευαίσθητο σημείο της όλης του πολιτικής την ειρήνη στη Βαλκανική, έκανε το παν για να την προστατεύσει και κυρίως να αποφύγει την ανάμιξη σε μια πιθανή ανάφλεξη των Βαλκανίων της πιστής του συμμάχου Αυστρο - Ουγγαρίας, η οποία θα ενέπλεκε μοιραίως στο βαλκανικό παιχνίδι και τη Ρωσία, αυξάνοντας κατακόρυφα τον κίνδυνο σύναψης ενός Γαλλο-Ρωσικού Συμφώνου, γεγονός το οποίο θα έπληττε καίρια τα συμφέροντα αλλά και την ευρωπαϊκή ηγεμονία των δύο Κεντρικών Αυτοκρατοριών.

Με αυτό το σκεπτικό ο Βίσμαρκ κατάφερε να διατηρήσει μέχρι το 1890 ένα ισχυρό δακτύλιο Ευρασιατικών δυνάμεων στην γερμανική σφαίρα επιρροής. Το κύριο όργανο αυτής της ισορροπίας αποτελούσε η Τριπλή Συμμαχία Γερμανίας με το σκέλος των δύο Αυτοκρατοριών (Αυστρο-Ουγγαρίας και Ρωσίας), σκέλος που ενισχύθηκε και με μια μυστική συμφωνία μεταξύ των δύο τελευταίων, κρίσιμη για την έναρξη του ρωσοτουρκικού πολέμου (Μάζης, 2017: 587-588).

Την περίοδο 1890 - 1907 το οικοδόμημα καταρρέει σε τρεις φάσεις:

- 1) 1891-92 με τη Γαλλο - ρωσική στρατιωτική Συμμαχία
- 2) το 1902 με το μυστικό Ιταλο - Γαλλικό σύμφωνο, που εξασφάλιζε την ουδετερότητα της Ιταλίας κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις
- 3) με την Αγγλο - Γαλλική συμφωνία το 1904.

Η Ρωσία, δυσανεκτή πλέον, χαράσσει από το 1909 τη δική της πολιτική στην Κεντρική Ευρώπη και τη Μ. Ασία. Η κατάσταση, λοιπόν, για τη Γερμανία αντιστρέφεται και έρχεται η δική της σειρά να εγκλωβιστεί σ' ένα ισχυρό συμμαχικό δακτύλιο από το 1905 μέχρι το 1918. Η αφύπνιση όμως της Ρωσίας το 1912, μετά από την προσωρινή ύφεση που της προκάλεσε η ήττα της στον Ρωσο-Ιαπωνικό Πόλεμο του 1905, οδηγεί στην έκρηξη των Βαλκανίων, η οποία αναμειγνύει σύντομα στη δίνη της, την ενδιαφερόμενη για τα εδάφη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, Αυτοκρατορία των Αψβούργων.

Τα γεγονότα όμως που λαμβάνουν χώρα εκείνη την περίοδο στα ρωσοτουρκικά σύνορα μας μεταφέρουν περισσότερο στην καρδιά του προβλήματος: Η κήρυξη του πολέμου μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας στις 13/4/1877, βασισμένη από ρωσικής πλευράς στο μυστικό πρωτόκολλο μεταξύ Αυστρο-Ουγγαρίας και Ρωσίας, το οποίο και προέβλεπε παραχώρηση των εδαφών της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στη Διπλή Μοναρχία, ενόχλησε ιδιαίτερα τη Μεγάλη Βρετανία (Μάζης, 2017: 589). Η Μεγάλη Βρετανία δεν παραλείπει να πιέζει την Αυστρο-Ουγγαρία για να επέμβει και αυτή κατασταλτικά εναντίον των ρωσικών βλέψεων, πράγμα, όμως, που δεν επιτυγχάνει, διότι η Διπλή Μοναρχία προσβλέπει -έστω και με κάποια ανησυχία-στα οφέλη του μυστικού της συμφώνου με τη Ρωσία, που δεν είναι άλλα από τα εδάφη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Η προοπτική όμως μιας Αγγλο-Ρωσικής συρράξεως, αλλά και η θέση ισχύος στην οποία βρίσκεται εκείνη τη στιγμή η Ρωσία, οδηγούν τον Τσάρο να προσυπογράψει την ευνοϊκότετη γι' αυτόν Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου στις 3/3/1878. Στο άρθρο 16 της Συνθήκης αυτής, εμφανίζονται σημαντικές προβλέψεις σε ό,τι αφορά τον αρμενικό λαό, τις ελευθερίες και τα δικαιώματά του (Μάζης, 2017: 590). Εδώ αξίζει να σημειώσουμε ότι ανεξαρτήτως των βουλήσεων του Αρμενικού λαού, η Ρωσία εκμεταλλευόμενη τα φιλορωσικά του συναισθήματα, τα προερχόμενα από την αντικειμενικά καλύτερη μεταχείριση που έτυχαν οι πληθυσμοί αυτοί στις αρμενικές επαρχίες εντός των ρωσικών εδαφών και τη θρησκευτική ομοδοξία των δύο εθνών, θέλησε να χρησιμοποιήσει το

αρμενικό έθνος ως προγεφύρωμα στα εδάφη της Μ. Ασίας, εφ' όσον έπρεπε να εμφανιστεί ότι προβαίνει σε κάποιες παραχωρήσεις καλής πίστεως που θα συμβάδιζαν με το πνεύμα της αυτοδιάθεσης των λαών. Από την άλλη πλευρά, λόγοι αντικειμενικότητας μας προτρέπουν να τονίσουμε ότι ήδη τα προβλεπόμενα στο άρθρο 16 υπέρ του Αρμενικού λαού ήταν τα λιγότερα δυνατά που οι προσυπογράφοντες τη Συνθήκη ήταν δυνατό να προσφέρουν (Durmus, 2017: 502-503).

Ο Βίσμαρκ, όμως, φροντίζοντας για τη διατήρηση του συμμαχικού δακτυλίου του γύρω από τη Γερμανία διέβλεπε παραλλήλως: 1) αφ' ενός ότι μια δυσαρεστημένη και ανησυχούσα Βρετανία δεν θα έμενε αμέτοχη στις βαλκανικές εξελίξεις, πράγμα που θα έπληττε προφανώς την Αυστρο-Ουγγαρία και τα εδάφη της στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, και 2) ότι η διπλή κάθοδος των Σλάβων στη Μεσόγειο και ο έλεγχος που θα ήθελαν να ασκήσουν στον δρόμο προς τις βρετανικές κτήσεις των Ινδιών, μέσω ενός εν δυνάμει Αρμενικού χριστιανικού κράτους, θα προκαλούσε μοιραία τη σύγκρουση μεταξύ Ρωσίας και Βρετανίας. Ο Βίσμαρκ αντιλαμβάνεται ότι κάτι τέτοιο θα κατέστρεφε τις ευρωπαϊκές του ισορροπίες και συνεπώς αποφάσισε να εμφανισθεί ως μεσολαβητής μεταξύ Λονδίνου και της Πόλεως του Αγίου Πέτρου. Η μεσολάβησή του αυτή κατέληξε στο Συνέδριο του Βερολίνου, το οποίο ανέτρεψε τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, αποδίδοντας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όλο το νότιο τμήμα της Μ. Βουλγαρίας, ώστε να ικανοποιηθεί ο βρετανικός παράγων, και διαμορφώνοντας μια διαφορετική κατάσταση στο θέμα των δικαιωμάτων και ελευθεριών της Αρμενικής εθνότητας στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Durmus, 2017: 504).

Το άρθρο 61 της Συνθήκης αυτής παρέχει σημαντικά μειωμένο (ποιοτικά και ποσοτικά) αριθμό δικαιωμάτων και ελευθεριών προς τους Αρμενίους, οι οποίες βασίζονταν κυρίως στην Υψηλή Πύλη για παροχή εγγυήσεων ασφαλείας προς τους αρμενικούς πληθυσμούς έναντι των Κιρκασίων και των Κούρδων, όπως και στην παροχή των απαραίτητων βελτιώσεων στα θέματα των τοπικών αναγκών των επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που κατοικούσε το αρμενικό στοιχείο (Μάζης, 2017: 590-591). Το σημαντικό, όμως, γεωπολιτικό στοιχείο το οποίο προέκυψε από το Συνέδριο του Βερολίνου ήταν ότι η Γερμανία καταφέρνει να αποκτήσει προεξάρχουσα θέση σε ό,τι αφορά τον οικονομικό έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πράγμα που για κανένα λόγο ικανοποιούσε τους Βρετανούς και τους Γάλλους. Με την παραίτηση του Βίσμαρκ τον Μάρτιο του 1890 αρχίζει και η αντίστροφη μέτρηση για την ευρωπαϊκή ισορροπία, η οποία έδινε μεγάλη σημασία στη Γερμανο-Ρωσική συμμαχία.

Ο ανταγωνισμός των Δυτικών Δυνάμεων άρχιζε πάλι, με όλα τα καταστροφικά του αποτελέσματα για τον ελληνισμό και τον αρμενισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Αβδούλ Χαμίτ ο ΙΙ, «ο Τρελλός Τύραννος του Τρόμου», όπως τον ονόμασε ο Ανατόλ Φρανς, ή «ο Μέγας Δολοφόνος», όπως τον στιγματίσε ο Γλάδστον, ταπεινωμένος από το Συνέδριο του Βερολίνου του 1878 οξύνει τα θρησκευτικά μίσση για να σταθεροποιήσει την δική του εξουσία. Μεταξύ 1894 και 1896 και ενώ οι Αρμένιοι διεκδικούν μεταρρυθμίσεις και εκσυγχρονισμό των θεσμών, ο Σουλτάνος σφάζει 200.000 έως 250.000 Αρμένιους χρησιμοποιώντας ορεισιβίους Κούρδους. Στην ίδια την Κωνσταντινούπολη δολοφονούνται Αρμένιοι στην Μεγάλη Αγορά. Τα αγαθά ενός εκατομμυρίου Αρμενίων καταληστεύονται, ενώ αρκετές χιλιάδες εξισλαμίζονται βιαίως. Εκατοντάδες εκκλησίες πυρπολούνται ή μετατρέπονται σε τεμένη. Μόνο το έτος 1896, στην περιοχή του Βαν, στην καρδιά της ιστορικής Αρμενίας, περίπου 350 χωριά διαγράφηκαν ολοσχερώς από τον χάρτη. Ήδη αυτές οι οργανωμένες σφαγές ανέδιδαν την οσμή της γενοκτονίας, αλλά ο «Ερυθρός Σουλτάνος» καταφέρνει να τις αποκρύψει από την διεθνή κοινή γνώμη (Seferian, 2017: 14).

Παράλληλα, η εμφάνιση του Μιντχάντ Πασά, αρχηγού του κόμματος των Νεοτούρκων, στον θώκο του Μεγάλου Βεζύρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Αβδούλ Χαμίτ του Β' στις 22/5/1876 συνδυάζεται με την αναγκαστική αποδοχή από μέρους του τελευταίου ενός συνταγματικού χάρτη εμπνεύσεως του Μιντχάντ, σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι κάτοικοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αναγνωρίζονται ως Οθωμανοί και ως επίσημη θρησκεία τους το Ισλάμ (Cengizer, 2015: 11). Η κατάσταση, όμως, όπως θα μπορούσε να διαμορφωθεί από την εφαρμογή των ιδεών του Μιντχάντ, δεν ήταν απλή και θετική όσο φαινόταν εκ πρώτης όψεως: ο Μιντχάντ αναγνωρίζοντας τους Έλληνες και τους Αρμένιους ως ισότιμους Οθωμανούς πολίτες, έδινε μεν σε όλους ίσα πολιτικά δικαιώματα, αλλά ταυτόχρονα τους συγχώνευε στο Οθωμανικό πολιτειακό σύστημα. Μετά την πτώση και τη δολοφονία του Μιντχάντ Πασά από τον Αβδούλ Χαμίτ το 1893, το Κόμμα των Νεοτούρκων δέχεται ένα ισχυρό πλήγμα, ανασυγκροτείται όμως ως κόμμα «Ένωση και Πρόοδος», το 1897 στο Παρίσι και μεταφέρει την έδρα του στη Θεσσαλονίκη. Ακολουθεί το συνέδριο του κόμματος το 1907, και πάλι στο Παρίσι, στο οποίο και λαμβάνουν μέρος και οργανώσεις από διάφορες εθνότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μεταξύ των οποίων και το αρμενικό κόμμα Τασνακτσουτιούν. Στο πλαίσιο αυτού του συνεδρίου ετέθη για πρώτη φορά το θέμα της ένοπλης επανάστασης που στόχο θα είχε την εγκατάσταση ενός καθεστώτος κατά τα συνταγματικά πρότυπα του Μιντχάντ Πασά (Cengizer, 2015: 11).

Οι Νεότουρκοι από την πλευρά τους συλλαμβάνουν τη σημασία του μηνύματος της αφυπνίσεως του συναισθήματος των εθνικών συνειδήσεων των βαλκανικών λαών από το 1903 και μετά, καθώς βρίσκονταν στην καρδιά των εθνικών εξεγέρσεων, την Μακεδονία. Ήταν σαφές ότι, εάν ένα τέτοιο κύμα εθνικιστικών εξεγέρσεων είχε μεταφερθεί στη Μικρά Ασία, δεν θα υπήρχε πλέον εθνικός χώρος για τους ίδιους, με δεδομένο το γεγονός ότι είχαν πλήρη συνείδηση πως αποτελούσαν μειοψηφία στα μικρασιατικά εδάφη. Το πρόβλημα λοιπόν ήταν φλέγον γι' αυτούς: «ή η πατρίδα των άλλων θα γίνει δική μας πατρίδα, και μάλιστα σύντομα, ή δεν θα υπάρχει πλέον πατρίδα για εμάς». Η αντίληψη αυτή των Νεότουρκων είναι η μήτρα προσχεδιασμένων γενοκτονιών (πρότυπο για τον 20ό αιώνα), όπως αυτές των Εβραίων και των Αθιγγάνων (Μάζης, 2017: 595). Στο Συνέδριο των Νεότουρκων που έγινε το 1911 στη Θεσσαλονίκη ελήφθησαν οι αποφάσεις της οργανωμένης εξόντωσης εκτός των άλλων εθνοτήτων και του αρμενικού λαού. Το κείμενο προαναγγέλλει σαφέστατα γενοκτονικές μεθόδους με σαφή αναφορά στην ένοπλη βία. Αναφέρεται χαρακτηριστικά στο κείμενο: «Οι εθνότητες είναι στοιχεία χωρίς αξία... πρέπει να ολοκληρωθεί ο εξ-οθωμανισμός όλων των Τούρκων υπηκόων... και ότι γι' αυτό πρέπει να προσφύγουμε ακόμη και στην ένοπλη βία» (Μάζης, 2017: 596).

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-13 καταλήγουν, μετά τη συντριπτική ήττα της Τουρκίας, στην υποβολή σχεδίου προς την Υψηλή Πύλη στις 3/7/1913 με πρωτοβουλία της Ρωσίας και με τη σύμφωνη γνώμη των Συμμάχων. Το σχέδιο, το οποίο οριοθετήθηκε στη θερινή κατοικία του Αυστρο-ούγγρου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, περιείχε και σειρά μεταρρυθμίσεων που αφορούσαν την Αρμενία και στηρίζονταν σε παλαιότερες Οθωμανικές υποσχέσεις οι οποίες δόθηκαν στο πλαίσιο διεθνών συνδιασκέψεων και επισήμων διπλωματικών πράξεων. Το αποτέλεσμα αυτής της συνάντησης, ήταν ένα κείμενο έξι σημείων που αφορούσαν στα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τη διοικητική διαίρεση των αρμενικών εδαφών της Τουρκίας. Το σχέδιο κατατέθηκε στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων του Συνεδρίου του Λονδίνου το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Στις 8/2/1914 η Τουρκία και η Ρωσία υπέγραψαν βάσει του παραπάνω κειμένου ένα κοινώς αποδεκτό σχέδιο μεταρρυθμίσεων, το οποίο προέβλεπε τη διαίρεση της τουρκικής Αρμενίας σε δύο περιφέρειες: α) του Βορρά: επαρχίες Ερζερούμ, Τραπεζούντας και Σεβάστειας και β) του Νότου: επαρχίες Βαν, Μπιτλίκ, Χαρπούτ και Ντιγιαμπεκίρ. Οι περιφέρειες αυτές θα διατελούσαν υπό την γενική εποπτεία δύο Ευρωπαίων Γενικών Επιθεωρητών, από χώρες που διατήρησαν ουδέτερη στάση στους Βαλκανικούς Πολέμους (Cengizer, 2015: 11-12).

Αυτή ήταν η προσδοκώμενη ευκαιρία για το μονοκομματικό νεοτουρκικό κράτος του Κόμματος «Ένωση και Πρόοδος» να εφαρμόσει τις αποφάσεις του νεοτουρκικού Συνεδρίου της Θεσσαλονίκης του 1911. Δηλαδή να προχωρήσει στη γενοκτονία του Αρμενικού λαού, που βρισκόταν εντός των Οθωμανικών συνόρων. Άλλωστε η κυβέρνηση των Νεότουρκων ωθούμενη από τις κυριαρχούσες στους κύκλους της ιδέας του Παντουρανισμού στόχευσε στην κατάληψη των εδαφών ανατολικά του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, χώρων που απετέλεσαν την κοιτίδα των Τούρκων. Επίσης, οι δεσμοί των Οθωμανών με τους πληθυσμούς των Τατάρων του Αζερμπαϊτζάν και των πληθυσμών του Ουζμπεκιστάν οι οποίοι βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του Τσάρου, θα επέτρεπαν τη ελπίδα για δημιουργία της «Αυτοκρατορίας των Στεπών», θεμελιώδους οράματος του Παντουρανισμού. Στον Καύκασο όμως, η παρουσία ενός λαού όπως ο Αρμενικός, λαού αλλόφυλου, αλλόγλωσσου, αλλόθρησκου με έντονη αντίληψη της εθνικής του ταυτότητας, ο οποίος, έχοντας ήδη υποστεί την άγρια και αιμοσταγή καταστολή της Πύλης, θα μπορούσε να στραφεί πολιτικά προς τη Ρωσία, ανησυχούσε σοβαρά το κόμμα της «Ενώσεως και της Προόδου». Η λύση που έπρεπε να δοθεί ήταν ριζική, μέσω της γενοκτονίας. Και δόθηκε (Cengizer, 2015: 12-13).

Κατά την πρώτη φάση, ο Υπουργός των Εσωτερικών Ταλαάτ Πασά διέταξε κατ' αρχήν την εξόντωση των αρμενικών ελίτ στην Κων/πολη. Μετά ακολούθησαν οι εκκαθαρίσεις των αρμενικών πληθυσμών στις επτά ανατολικές επαρχίες, με εξαίρεση τις αραβόφωνες επαρχίες του Λιβάνου και της Ιερουσαλήμ. Κατά την δεύτερη φάση, το έτος 1916 η Νεοτουρκική κυβέρνηση αποφάσισε να εξοντώσει τους 700.000 οι οποίοι είχαν επιβιώσει από τις πορείες του θανάτου στις συριακές ερήμους και είχαν στοιβαχθεί στα συριακά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Παραθέτουμε ένα τηλεγράφημα της κυβερνήσεως των Νεότουρκων προς την Νομαρχία Χαλεπίου: «Η Κυβέρνηση αποφάσισε την καταστροφή όλων των Αρμενίων κατοίκων της Τουρκίας. Πρέπει να δώσουμε τέλος στην ύπαρξή τους, ανεξαρτήτως του πόσο δολοφονικά θα είναι τα μέτρα. Δεν πρέπει να ληφθούν υπόψη ούτε η ηλικία, ούτε το φύλο τους. Οι τύψεις συνειδήσεως δεν έχουν θέση εδώ». Επεβίωσαν μόνο κάποιες κοινότητες Αρμενίων της Σμύρνης, της Κων/πολης και της Εγγύς Ανατολής οι οποίες ήταν ορατές από τους Δυτικούς διπλωμάτες-κι αυτές όμως όχι για πολύ-όπως και κάποιες κοινότητες ασσυρο-χαλδαίων της Μεσοποταμίας οι οποίες ήταν πολύ απομακρυσμένες (Μάζης, 2017: 598).

Η Γέννηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Πολλές ιστορικές μελέτες καταπιάνονται με τον τρόπο σχηματισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τον H. A. Gibbons, οι Οσμανλήδες ήταν μια καινούρια “φυλή” που γεννήθηκε από την ανάμειξη Τούρκων πολυθεϊστών και Ελλήνων Χριστιανών. Η εξάπλωσή τους δεν οφείλεται τόσο στους νέους πληθυσμούς που ήρθαν από την Ανατολή όσο στις αποστασίες και τους προσηλυτισμούς των Ελλήνων Βυζαντινών. Η γενεσιουργός δύναμη των Οθωμανών δεν πρέπει να αποδοθεί στα χαρακτηριστικά τους ως ασιατικού λαού, αλλά στα στοιχεία του με προέλευση ευρωπαϊκή. Κάποιοι βυζαντινολόγοι (Charles Diehl, Iorga) απέδωσαν ορισμένα χαρακτηριστικά της πρώτης διοίκησης των Οθωμανών όχι σε μια τουρκοϊσλαμική επιρροή, αλλά σε προϋπάρχουσες βυζαντινές διοικητικές δομές (Bruneau, 2019: 119). Εξίσου και για τον Α. Λ. Πιερρή, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ως ο πραγματικός διάδοχος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, πήρε από αυτήν τη διοικητική της δομή και λειτουργία, την πολιτισμική της ταυτότητα και την εξωτερική της πολιτική, που ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τη γεωγραφική της θέση. Αποκατέστησε την ενότητα μιας εδαφικής περιοχής που περιέκλειε τη Βαλκανική Χερσόνησο και τη Μέση Ανατολή και έγινε η οργανωτική αρχή της, όπως ήταν και ο προκάτοχός της.

Για τον M. F. Koprulu, αντιθέτως, το Οθωμανικό Κράτος ήταν απλώς το αποτέλεσμα δυναμικών, ικανοτήτων, οργανωτικών αρχών που έφερε ή ανέπτυξε η τουρκική κοινωνία της Ανατολίας, στη διάρκεια δύο και πλέον αιώνων. Ο Paul Wittek θεωρεί ότι η γέννηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πρέπει να αναζητηθεί στην περίοδο των πολέμων, των πολιτισμικών αλλαγών, των αφομοιώσεων, του μουσουλμανικού και τουρκικού εποικισμού της μεσαιωνικής Ανατολίας. Αυτοί οι δύο συγγραφείς διαχωρίζουν την ενδοχώρα από τις παραμεθόριες περιοχές ως προς τις κοινωνικές δομές και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Περσικά ρεύματα αγροτικών πληθυσμών συνυπήρχαν ειρηνικά με τους Βυζαντινούς στην ενδοχώρα, ενώ τα σύνορα διέτρεχαν πληθυσμοί που αποτελούνταν από νομάδες, πολεμιστές, τυχοδιώκτες και δερβίσηδες. Αυτή η κοινωνία των συνόρων άφησε μεγάλα περιθώρια στο αλλόδοξο στοιχείο, στην ετερογένεια και την κινητικότητα (Bruneau, 2019: 120). Ο Wittek έδωσε έμφαση σε ένα ιδιαίτερο στοιχείο του εσωτερικού της κοινωνίας της παραμεθορίου. Το στοιχείο αυτό ήταν το μέσο, δηλαδή του ιερού πολέμου και του έθνους του ως ουσιαστικού μοχλού του σχηματισμού των πριγκιπάτων και ιδιαίτερα αυτό των Οθωμανών, που εκτόπισε όλα τα άλλα. Αν υπάρχει μια συνέχεια μεταξύ της Βυζαντινής και της Οθωμανικής

Αυτοκρατορίας, ο εμποτισμός του Οθωμανικού Σουλτανάτου με βυζαντινά πρότυπα δεν είναι παρά μια από τις πολλές παραδόσεις, που συνδυάστηκε με αυτές που μεταβιβάστηκαν από τους Σελτζούκους, τους Μογγόλους Χαν και τους Τουρκομάνους Εμίρηδες. Ίσως ήταν πιο ισχυρή εξαιτίας της εναλλαγής των ελίτ, των πολιτικών και στρατιωτικών επιτελείων μεταξύ του Βυζαντινού Κράτους αφενός και αυτών του Σελτζουκικού και Οθωμανικού Κράτους αφετέρου (Bruneau, 2019: 121).

Όπως οι περισσότερες αυτοκρατορίες, η Οθωμανική Αυτοκρατορία βασιζόταν στην αρχή της κατάκτησης. Ήταν ένα πολυεθνικό, πολύγλωσσο και πολυπολιτισμικό κράτος. Την παραμονή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου βρισκόταν σε τρεις ηπείρους (Ασία, Αφρική και Ευρώπη) με περίπου δύο εκατομμύρια Χριστιανούς Αρμένιους να ζουν στην Κωνσταντινούπολη και άλλες πόλεις εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Sotirovic, 2018: 121). Στα τέλη του Μεσαίωνα, ήταν το μοναδικό κράτος στην Ευρώπη που διέθετε ήδη την έκταση, τη συνοχή, τον οργανισμό, το ανθρώπινο δυναμικό και τους πόρους για να βαστάξει το νέο πολεμικό μηχανισμό. Ίσως λόγω αυτής της πρώιμης πρωτοπορίας δεν κατόρθωσε να ανταποκριθεί στην πρόκληση που παρήγαγε τα έθνη-κράτη της Ευρώπης του 16^{ου} αιώνα και τη μεγάλη εμπορική και τεχνολογική άνθιση που τα συνόδευσε. Σε έναν κόσμο κρατών που εκσυγχρονίζονταν με ραγδαίους ρυθμούς, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε ελάχιστες πιθανότητες επιβίωσης (Lewis, 2001: 101-102).

Τα στάδια της παρακμής της οθωμανικής ισχύος και μεγαλοπρέπειας σηματοδοτούνται από δημόσιες, διεθνείς συνθήκες. Η πρώτη ήταν η συνθήκη του Sitvatorok, που υπογράφηκε με την Αυστρία τον Νοέμβριο του 1606. Για πρώτη φορά, δεν επρόκειτο για εκεχειρία που υπαγόρευε η Κωνσταντινούπολη στο βασιλέα της Βιέννης, αλλά για συνθήκη της οποίας οι διαπραγματεύσεις της είχαν γίνει στα σύνορα και είχαν καταλήξει σε συμφωνία με τον Ρωμαίο Αυτοκράτορα. Ο σουλτάνος είχε τελικά υποχωρήσει και είχε αποδεχθεί τον αυτοκρατορικό τίτλο του μονάρχη των Αψβούργων και να τον αντιμετωπίσει ως ίσος προν ίσον (Lewis, 2001: 102). Η δεύτερη αποτυχία, μπροστά από τα τείχη της Βιέννης το 1683, ήταν καθοριστική και ολοκληρωτική. Οι Αυστριακοί και οι σύμμαχοί τους προήλασαν ραγδαία στα οθωμανικά εδάφη της Ουγγαρίας, της Ελλάδας και των ακτών της Μαύρης Θάλασσας και οι αυστριακές νίκες στη δεύτερη μάχη του Μοχάκς το 1687 και στη Ζέντα το 1697 σφράγισαν το τέλος μιας εποχής και την αρχή μιας άλλης. Ήταν η πρώτη φορά που η Αυτοκρατορία υπέγραφε συμφωνία ειρήνης ως ηττημένη δύναμη σε έναν πόλεμο με σαφείς νικητές και υποχρεωνόταν

να παραχωρήσει τεράστιες εκτάσεις (οι οποίες βρίσκονταν για πολλά χρόνια υπό οθωμανική ηγεμονία και θεωρούνταν τμήμα του Οίκου του Ισλάμ) στους άπιστους εχθρούς. Με τη συνθήκη του Πασάροβιτς το 1718, η Τουρκία παραχωρούσε ακόμα περισσότερες εκτάσεις. Μια νέα ταπείνωση ήρθε με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζί του 1774, μετά από έναν πόλεμο στον οποίο τα ρωσικά στρατεύματα είχαν σαρώσει τα πάντα μπροστά τους και ο ρωσικός στόλος είχε εισέλθει στη Μεσόγειο και απειλούσε τις ακτές της Ανατολίας. Με αυτή την συνθήκη, ο σουλτάνος παραχωρούσε όχι μόνο κατακτημένα εδάφη που κατοικούνταν από χριστιανούς, αλλά παλαιές μουσουλμανικές περιοχές στην Κριμαία (Lewis, 2001: 104-105). Ακολούθησε μια παύση. Με την εξαίρεση της απώλειας της Βουκοβίνας υπέρ της Αυστρίας το 1775 και της Βεσσαραβίας υπέρ της Ρωσίας το 1812, η Αυτοκρατορία δεν πραγματοποίησε σημαντικές παραχωρήσεις σε ξένες δυνάμεις παρά μόνο έναν αιώνα αργότερα, όταν η διαδικασία επαναλήφθηκε με την απώλεια της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης υπέρ της Αυστρίας και του Βατούμ και του Καρς υπέρ της Ρωσίας το 1878. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, η βασική απειλή για την ενότητα και την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας προερχόταν από το εσωτερικό της. Οι ταπεινώσεις του Κάρλοβιτς και του Πασάροβιτς και οι μετέπειτα συνθήκες αποδυνάμωσαν περισσότερο την ήδη παραπαίουσα εξουσία της κεντρικής κυβέρνησης απέναντι στις επαρχίες. Έχει μεγάλη σημασία ότι οι παλαιές ισλαμικές περιοχές της Ασίας και της Αφρικής ήταν τα μέρη όπου πρωτοεμφανίστηκαν οι τάσεις επαρχιακής ανεξαρτησίας. Αυτές οι εξελίξεις δεν αποτελούσαν κατά κανένα τρόπο εκφράσεις λαϊκής ή εθνικής αντίδρασης στην οθωμανική κυριαρχία. Με την εξαίρεση λίγων απομακρυσμένων ορεινών και ερημικών περιοχών, ούτε οι ηγέτες, ούτε οι οπαδοί τους ήταν ντόπιοι, αλλά προέρχονταν από τις στρατιωτικές τάξεις είτε των Οθωμανών, είτε των Μαμελούκων. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούσαν να υπολογίσουν σε ισχυρή τοπική υποστήριξη. Οι περισσότεροι ήταν αντάρτες και τυχοδιώκτες πασάδες και αξιωματικοί που εκμεταλλεύονταν την απόσταση και την αδυναμία των σουλτανικών αρχών για να αποσπάσουν μεγαλύτερο μερίδιο των φόρων από τις επαρχίες τους και να τις μετατρέψουν σε ουσιαστικά ανεξάρτητες ηγεμονίες (Lewis, 2001: 106-107).

Το εμπόριο που υπήρχε ήταν μικρό αναλογικά με το τεράστιο μέγεθος της αυτοκρατορίας. Οι κατακτημένες περιοχές χωρίζονταν σε τιμάρια και παραχωρούνταν από την κεντρική αυτοκρατορική εξουσία σε μεμονωμένους γαιοκτήμονες με αντάλλαγμα τη διαρκή υποχρέωση να συλλέγουν φόρους για την κυβέρνηση και να εξοπλίζουν έναν ορισμένο αριθμό στρατιωτών για να μάχονται στους στρατούς της αυτοκρατορίας. Οι κάτοικοι αυτών των τιμαρίων στο σύνολο της αυτοκρατορίας βιοπορίζονταν μέσω μιας αυτάρκους οικονομίας, με τη χρήση των

πιο πρωτόγονων μεθόδων αγροκαλλιέργειας. Η μικρή εμπορευματική κίνηση που υπήρχε διεξαγόταν με μεγάλα ρίσκα. Οι φεουδαλικοί γαιοκτήμονες δεν έδειχναν ενδιαφέρον για μεταρρυθμίσεις οι οποίες θα καθιστούσαν πιο ασφαλή τα δικαιώματα ιδιοκτησίας της εμπορικής τάξης (Μπελί, 2017: 21). Την ίδια ώρα, οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες μεταβάλλονταν γρήγορα σε καπιταλιστικές οικονομικές μονάδες, συντρίβοντας κάθε φεουδαλική αντίσταση. Με τη βιομηχανική επανάσταση αυτές οι χώρες έγιναν ικανές να παράγουν μεγάλες ποσότητες εμπορευμάτων, τα οποία η εγχώρια αγορά δεν μπορούσε να καταναλώσει. Είχαν στραμμένο το βλέμμα πέραν των συνόρων τους. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, που μονοπωλούσε ένα μεγάλο και σημαντικό μέρος του πλανήτη, ήταν ένα σοβαρό εμπόδιο για αυτές τις ευρωπαϊκές χώρες (Μπελί, 2017: 22). Οι κατακτητές Τούρκοι στις περισσότερες περιπτώσεις μονοπωλούσαν τις στρατιωτικές, κυβερνητικές και θρησκευτικές θέσεις της αυτοκρατορίας. Οι γαιοκτήμονες ήταν επίσης Τούρκοι. Άρα οι μειονότητες της αυτοκρατορίας, δηλαδή οι Έλληνες, οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, περιορίζονταν σε δραστηριότητες όπως το εμπόριο και τα χειροτεχνικά επαγγέλματα. Αυτό εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί η μεσαία τάξη που αναδύθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούνταν στη συντριπτική της πλειοψηφία από θρησκευτικές και φυλετικές μειονότητες (Μπελί, 2017: 23).

Αντίθετα όμως από τις περισσότερες αυτοκρατορίες, οι κατακτητές εγκατέλειψαν τον τόπο της αρχικής τους διαμονής και εγκαταστάθηκαν στα κατακτημένα εδάφη, ανάμεσα σε ξένους πληθυσμούς. Οι νομάδες Τούρκοι εισέβαλαν σε αλληπάλληλα κύματα στη Μ. Ασία εγκαταλείποντας τις στέπες της πατρίδας τους της Κεντρικής Ασίας. Η πτώση της Κωνσταντινούπολης και η κατάλυση του Βυζαντινού κράτους επισφράγισαν την οριστική επιβολή των Τούρκων. Λίγο πριν την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου η Οθωμανική Αυτοκρατορία έφτανε ως την Αραβική Χερσόνησο, η Βόρειος Αφρική και τα Βαλκάνια. Η χειραφέτηση μιας σειράς υπόδουλων λαών είχε οδηγήσει στο σταδιακό διαμελισμό της Αυτοκρατορίας. Η διαμελιζόμενη Οθωμανική Αυτοκρατορία αισθανόταν ανασφαλής αν όχι και απειλούμενη από το φάσμα μιας εθνότητας, που θεωρούσε τα αμφισβητούμενα εδάφη σαν πατρογονικά εδάφη και που σύμφωνα με τους Τούρκους ανταγωνιστές της, είχε τάσεις απόσχισης από την Αυτοκρατορία (Dadrian, 1982: 13-14).

Το ζήτημα ήταν κρίσιμο για τους Τούρκους όχι τόσο εξαιτίας των αποσχιστικών τάσεων, όσο για τη γεωγραφική θέση και τη σημασία των εδαφών, που αφορούσαν αυτές. Μία από τις κυριότερες τάσεις αφορούσε το ιδανικό της απελευθέρωσης των Τουρκικών λαών του

Καυκάσου και της Ασιατικής Ρωσίας από τον Τσαρικό ζυγό. Στη διάρκεια του πολέμου, η Τουρκία είχε δείξει μεγάλο ενδιαφέρον για τα εδάφη της Ρωσίας, στα οποία κατοικούσαν Τούρκοι. Γεννήθηκε τότε ένα κίνημα, που ονομάστηκε παντουρανικό και απέβλεπε στην ένωση όλων των Τουρκικών λαών. Αυτή η αταβιστική μορφή του Τουρκικού εθνικισμού ωθούσε τους Τούρκους ξανά προς την Ανατολή. Λόγω της γεωγραφικής θέσης της Αρμενίας ανάμεσα στους Οθωμανούς Τούρκους και στους ομόφυλους τους της Ανατολής, οι Οθωμανοί θεωρούσαν τον Αρμενικό λαό σαν μεγάλο εμπόδιο στην επέκτασή τους προς την κατεύθυνση αυτή. Το πρόβλημα έγινε οξύτερο όταν, στη διάρκεια του πολέμου, οι Τούρκοι ταύτισαν τους Αρμένιους με τα συμφέροντα της Ρωσίας, που είχε χαρακτηριστεί σαν εφιάλτης των Οθωμανών (Dadrian, 1982: 14-15).

Το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν μία πολύπλοκη υπόθεση. Από πολλά χρόνια ήδη η επικράτεια των σουλτάνων της Κωνσταντινούπολης είχε στιγματιστεί με τη σφραγίδα της αρρώστιας και του τέλους. Μεγάλος ασθενής ήταν για τους Ευρωπαίους η απέραντη Αυτοκρατορία. Το 1918 έφτασε η ώρα του τέλους. Κανείς όμως δεν ήξερε να διαχειριστεί μία αυτοκρατορία που δεν ήταν σαν τις άλλες. Καθώς βρισκόταν στα όρια του ευρωπαϊκού και μεσογειακού χώρου, καθώς απλωνόταν στη Μέση Ανατολή, καθώς εκπροσωπούσε έναν ολόκληρο κόσμο, τον μουσουλμανικό, κανείς δεν μπορούσε να πει με ποιον ακριβώς τρόπο θα γινόταν η αποδόμησή της. Τελικά, μέσα στη γενική αμηχανία εφαρμόστηκε στην οθωμανική περίπτωση ένα μείγμα πολιτικών. Αλλού, εδάφη και λαοί εντάχθηκαν, άμεσα ή έμμεσα, μέσω εντολών, στο αποικιακό σύστημα των τότε ισχυρών του κόσμου. Αλλού, η αρχή της αυτοδιάθεσης, ειδικά όμως των χριστιανικών πληθυσμών, αποτέλεσε τη βάση των εξελίξεων. Το γεγονός πάντως ήταν ότι η ιδέα που κυριάρχησε επέτρεπε την αντιμετώπιση των μουσουλμάνων ως πληθυσμών διαφορετικών από τους αντίστοιχους της Ευρώπης, σχεδόν με μειωμένα δικαιώματα, επί των οποίων μπορούσε να δημιουργήσει ένα σύστημα εποπτείας (Χατσεριάν, 2008: 15-16).

Η διαρκής συρρίκνωση των αυτοκρατορικών εδαφών απομάκρυνε ολοένα και περισσότερους χριστιανούς από την εξουσία των σουλτάνων, ενώ κύματα μουσουλμάνων προσφύγων κατέφευγαν στις περιοχές που παρέμεναν ακόμα οθωμανικές. Η αίσθηση των χαμένων πατρίδων και η ολοένα και μεγαλύτερη αναλογία μουσουλμάνων σε σχέση με το σύνολο των υπηκόων της Αυτοκρατορίας έχτιζαν μία ισχυρή δυναμική και άλλαζαν τα δεδομένα και το χαρακτήρα του οθωμανικού κόσμου. Οι πόλεμοι του 1911-13, που οδήγησαν στην απώλεια

όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επιτάχυναν αυτή τη δυναμική. Το 1914 οι μουσουλμάνοι ήταν ήδη 15.000.000 στα 18.500.000 κατοίκων που είχε η Αυτοκρατορία συνολικά. Αποτελούσαν δηλαδή, το 81 % του συνολικού πληθυσμού, έναντι του 72% που ήταν το 1885. Στην ίδια απογραφή στις παραμονές του παγκοσμίου πολέμου, οι ελληνορθόδοξοι βρέθηκαν 1.730.000, αντιπροσωπεύοντας το 9,3% του πληθυσμού (έναντι 13,4% του 1885). Οι Αρμένιοι πάλι, ήταν 1.160.000, σε ποσοστό 6,3% του πληθυσμού (έναντι 5,7% το 1885) (Χατσεριάν, 2008: 17-18). Ο πρώτος λαός που αποσπάστηκε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν οι Σέρβοι, των οποίων η αυτονομία προηγήθηκε και από την ελληνική ανεξαρτησία. Οι Σέρβοι μαζί με άλλους λαούς, οι οποίοι ανήκαν στην ίδια λίγο-πολύ γλωσσική οικογένεια, υιοθέτησαν μια ενδιάμεση οδό ανάμεσα στην παράδοση και τον εκσυγχρονισμό. Αναζήτησαν ένα συμβιβασμό ανάμεσα στην πολύ-εθνική Αυτοκρατορία και το νεωτερικό κράτος σε μια ομοσπονδιακή οργάνωση, η οποία επέτρεπε στα διάφορα εθνικά στοιχεία να διατηρήσουν την ταυτότητά τους. Το γιουγκοσλαβικό σχέδιο απέτυχε. Καθώς, όπως αναμενόταν, εξαφανίστηκαν τα τελευταία κατάλοιπα του "οθωμανικού" χώρου στην πρώην Γιουγκοσλαβία, η εθνικιστική λογική του αποκλεισμού μοιάζει να κυριαρχεί οριστικά πάνω στην οικουμενική αρχή της συνύπαρξης διαφορετικών πολιτισμών μέσα στον ίδιο χώρο (Πρεβελάκης, 2001: 159). Ως τις αρχές του 17ου αιώνα η Οθωμανική αυλή βασιζόταν στους δούλους που στρατολογούσε. "Οι περισσότεροι κάτοικοι της γης των Ρουμ είναι μεικτής καταγωγής", έγραφε ο Μουσταφά Αλή τον 16ο αιώνα Οι μαζικές αποστασίες συνεχίστηκαν ως την όψιμη οθωμανική περίοδο, την ίδια ώρα που στην οθωμανική Ευρώπη ο κύριος όγκος του πληθυσμού (ίσως το 80% του συνόλου) παρέμεναν χριστιανοί. Ακόμα και εκεί που το ισλάμ εισχώρησε στην ύπαιθρο σπάνια έφερε μαζί του και την τουρκική γλώσσα (Mazower (b), 2015: 112).

Ένας από τους λόγους που τα Βαλκάνια δεν απορροφήθηκαν από το ισλάμ ήταν ότι οι σουλτάνοι δεν είχαν συμφέρον να προκαλέσουν κάτι τέτοιο. Οι χριστιανοί πλήρωναν περισσότερους φόρους και ο μαζικός προσηλυτισμός τους θα έκανε φτωχότερη την Αυτοκρατορία. Στις δύο περιπτώσεις που η Πύλη εξέτασε σοβαρά την ιδέα του αναγκαστικού εξισλαμισμού των χριστιανών των Βαλκανίων (το 1517 και το 1647) το σχέδιο συνάντησε την αντίδραση όσων υποστήριζαν ότι αντέβαινε το Κοράνι. Σε γενικές γραμμές, οι Μουσουλμάνοι δεν συμμερίζονταν την τόσο διαδεδομένη ροπή των χριστιανών να εκδιώκουν τους άπιστους και τους αιρετικούς. Αντιθέτως, το ισλαμικό δίκαιο προέβλεπε την ανοχή προς τις χριστιανικές και τις εβραϊκές κοινότητες. Απαγόρευε στους μουσουλμάνους να αλλάζουν θρησκεία, αλλά

δεν επέβαλλε το αντίθετο (Mazower (b), 2015: 113). Η οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων όχι μόνο δε συνέτριψε τη χριστιανική ορθοδοξία, αλλά της προσπόρισε και πολλά πλεονεκτήματα. Χάρη στους Τούρκους, λυτρώθηκε σε μεγάλο βαθμό από την απειλή των καθολικών, την οποία αντιπροσώπευαν οι Βενετοί και οι Γενουάτες στην ανατολική Μεσόγειο. Η οθωμανική εξουσία ενοποίησε τα Βαλκάνια για πρώτη φορά μετά από αρκετούς αιώνες. Η εξουσία των Οθωμανών έφερνε στους χριστιανούς των Βαλκανίων όχι μόνο τη θρησκευτική αυτονομία, αλλά και αυξανόμενη ευημερία (Mazower (b), 2015: 116).

Κεφάλαιο 2.3: Οι συνθήκες που καθόρισαν το μέλλον της Αρμενίας

Ο δρόμος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στη συνέχεια στη Γενοκτονία των Αρμενίων, άρχισε με τη συμμαχία της με τη Γερμανία και με τους Βαλκανικούς Πόλεμους του 1912-13. Με την απώλεια των χριστιανικών κρατών στα Βαλκάνια κατά τους Βαλκανικούς Πόλεμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η οθωμανική κυβέρνηση έγινε ολοένα και πιο ασταθής και η άρχουσα ελίτ βρέθηκε κάτω από επίθεση. Ο πολιτικός χάρτης των Βαλκανίων διαμορφώθηκε σταδιακά κατά τον 19^ο αιώνα, που διήρκεσε από τη Γαλλική Επανάσταση ως την τελική κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1923. Τα ανεξάρτητα κράτη που σχηματίστηκαν με βάση την αρχή των εθνοτήτων αντικατέστησαν την ηλικίας πεντακοσίων ετών Αυτοκρατορία του αυτόκλητου διαδόχου των Ρωμαίων, του Οθωμανού Πατισάχ. Ο θρίαμβος του εθνικισμού οφειλόταν εν μέρει στις προσπάθειες των ίδιων των βαλκανικών λαών, οι οποίοι είχαν συμβάλει στον κλονισμό της οθωμανικής εξουσίας με τους ξεσηκωμούς και την αντίστασή τους. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε το αποκορύφωμα αυτής της διαπλοκής των απελευθερωτικών αγώνων των Βαλκανίων με το σύστημα των ευρωπαϊκών δυνάμεων (Mazower (b), 2015: 155-156). Μέσα σε μισό αιώνα τα νέα έθνη-κράτη των Βαλκανίων είχαν νικήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το 1918 οι Αψβούργοι χάθηκαν και αυτοί. Η τάξη των ευρωπαϊκών κρατών που είχε θεσπιστεί στο Συνέδριο της Βιέννης είχε εκτοπιστεί από εκείνη των Βερσαλλιών. Όμως, όπως παρατηρούσε ο Ούγγρος ιστορικός Όσκαρ Γιάσι σε ένα δοκίμιο του 1925 που τιτλοφορούνταν “Το ακατανίκητο της Εθνικής Ιδέας”, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δεν έλυσε το πρόβλημα των εθνοτήτων, αφού το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης δεν μπορούσε, για λόγους πρακτικής πολιτικής να επεκταθεί σε όλες τις εθνικές ομάδες (Mazower (b), 2015: 199-200). Για τους μουσουλμάνους Οθωμανούς οι συνέπειες του χριστιανικού θριάμβου στη νοτιοανατολική Ευρώπη είχαν γίνει φανερές από καιρό. Μετά την κατάκτηση της Ουγγαρίας και της Κροατίας από τους Αψβούργους στα τέλη

του 17^{ου} αιώνα, τα ίχνη και τα μνημεία του μουσουλμανικού βίου απαλείφθηκαν. Το 1826 οι δυνάμεις συμφώνησαν ότι στην Ελλάδα “για να γίνει ένας πλήρης διαχωρισμός ανάμεσα στα άτομα των δύο εθνών και να αποφευχθούν συγκρούσεις, οι Έλληνες πρέπει να αγοράσουν τις περιουσίες των Τούρκων”. Όμως το πρόβλημα των εθνοτήτων προχωρούσε πολύ πιο πέρα από τα γυρίσματα της τύχης των μουσουλμάνων των Βαλκανίων. Η φιλελεύθερη σύλληψη του έθνους-κράτους απέβλεπε σε ένα συνδυασμό της εξουσίας της εθνικής πλειονότητας με την εγγύηση των ατομικών δικαιωμάτων (Mazower, (b) 2015: 200-201).

Όπως και οι αρμενικές επαρχίες της Ανατολίας, τα βαλκανικά κράτη ήταν ιστορικά Χριστιανικά, και ο πληθυσμός κυρίως χριστιανικός. Αφότου, όμως, τα οθωμανικά στρατεύματα με επικεφαλής τον σουλτάνο Μωάμεθ Β 'κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη το 1453, οι Οθωμανοί κατέκτησαν την νοτιοανατολική Ευρώπη, τα Βαλκάνια και κομμάτια της Πολωνίας και της Ουκρανίας. Κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου, πέντε περίπου αιώνων, (μετά την πτώση του Βυζαντίου) οι Χριστιανοί των Βαλκάνιων, έζησαν υπό οθωμανική και μουσουλμανική κυριαρχία. Οι χριστιανοί των Βαλκανίων, όπως και οι Αρμένιοι, υποβλήθηκαν σε βαριά φορολογία, αυθαίρετη βία, στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων και πολιτιστική καταπίεση. Ήδη, μετά τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1877, το άρθρο 23 της Συνθήκης του Βερολίνου υποσχέθηκε μεταρρυθμίσεις για τα Βαλκανικά κράτη, ιδιαίτερα της Μακεδονίας, όπως και το άρθρο 61 της εν λόγω Συνθήκης υποσχέθηκε μεταρρυθμίσεις για τους Αρμένιους. Με τη Συνθήκη του Βερολίνου οι Βούλγαροι είχαν επιτύχει μερική αυτονομία και η διαδικασία της απόσχισής των Βαλκανίων άρχισε. Οι Νεότουρκοι φοβούνταν ότι η ανάδυση των βαλκανικών εθνικισμών και η ανανέωση των Αρμενικών μεταρρυθμίσεων θα μπορούσε να μετατραπεί σε μια ανατολίτικη εκδοχή της πρόσφατης ταπείνωσης στα Βαλκάνια, που θα οδηγούσε σε απόσχιση και άλλων εδαφών από την Αυτοκρατορία (Balakian, 2007:159-160).

Έτσι, σύμφωνα και με τον Taner Akcam, μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-13, η Επιτροπή Ένωσης και Προόδου (CUP), που αποτελούσε την κυβερνούσα παράταξη στην οθωμανική κυβέρνηση, άρχισε να καταρτίζει σχέδια για την ομογενοποίηση της Ανατολίας πάνω σε μια εθνοθησκευτική βάση. Το 1914, καθώς η ίδια η Τουρκία τοποθετήθηκε με το μέρος της Γερμανίας στον Πόλεμο, η ηγεσία των Νεότουρκων ασπάστηκε τις θεωρίες του παντουρκισμού, του Παντουρανισμού και του εκτουρκισμού. Το πάθος με τον θανάσιμο εχθρό τους, τη Ρωσία και η οργή για τη ρωσική κυριαρχία των τουρκικών λαών της κεντρικής Ασίας, οδήγησαν τους Νεότουρκους να χρησιμοποιήσουν την θεωρία του παντουρκισμού ως

σκεπτικό για την είσοδο στον πόλεμο. Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, κι ενώ η Ρωσία βρισκόταν σε πόλεμο με την Τουρκία από τον Οκτώβριο του 1914, ο μεγάλος αρμενικός χριστιανικός πληθυσμός στην Ανατολία, στον οποίο η Τουρκία είχε αρνηθεί οποιαδήποτε εθνικά δικαιώματα, διατηρούσε την ελπίδα ότι μία Ρωσική νίκη επί της Τουρκίας θα μπορούσε να οδηγήσει στην αναγνώριση των αρμενικών εθνικών επιδιώξεων. Οι Ρώσοι προσπάθησαν να προσεταιριστούν τους Αρμένιους. Καθώς τα ρωσικά στρατεύματα προχωρούσαν βαθύτερα στην ανατολική Τουρκία, οι Τούρκοι κατηγορούσαν τους Αρμένιους ότι υποστήριζαν κρυφά αλλά ενεργά τη Ρωσία. Ξεκινώντας στις 8 Απριλίου 1915, Αρμένιοι σε όλη την Ανατολία δέχθηκαν επιθέσεις και σφαγιάστηκαν. Αρμένιοι στρατιώτες, που υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό, συνελήφθησαν και θανατώθηκαν (Akcam, 2004: 37).

Η συνθήκη του Μπρεστ - Λιτόβσκ, που υπογράφηκε στις 3 Μαρτίου του 1918, μεταξύ της νέας σοβιετικής εξουσίας αφενός και της Γερμανίας και των συμμάχων της, μεταξύ των οποίων και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αφετέρου, προκαλεί την εκκένωση των περιοχών του Καρς και του Αρνταχάν, που βρίσκονται υπό ρωσική κυριαρχία για σαράντα χρόνια. Η συνθήκη των Σεβρών, που συνήχθη, στις 10 Αυγούστου 1920 μεταξύ των συμμαχικών δυνάμεων, πολλών συνδεδεμένων με αυτές χωρών και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επιβάλλει τον διαμελισμό της τελευταίας. Η Αρμενία καθίσταται ανεξάρτητη το 1918 μέσα σε επισφαλέστερες συνθήκες και υπογράφει τη συνθήκη αυτή, η οποία της παραχωρεί μεγάλο μέρος των ανατολικών επαρχιών της Μικράς Ασίας, καθώς και πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα. Η Συνθήκη των Σεβρών περιλαμβάνει, εξάλλου, διατάξεις που αναγνωρίζουν στις συμμαχικές δυνάμεις το δικαίωμα να δικάσουν τα εγκλήματα πολέμου που διέπραξαν οι Τούρκοι υπεύθυνοι στη διάρκεια του πολέμου. Η κατάτμηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θεωρείται από τους Τούρκους ως πικρή ταπείνωση και προκαλεί εθνικιστική αντίδραση που πολλαπλασιάζεται κάτω από την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος εμπλέκεται σε έναν πόλεμο για την ανάκτηση των περιοχών. Ο τουρκικός στρατός ανασυγκροτημένος επιτίθεται αρχικά στον πιο τρωτό του αντίπαλο, την Αρμενία. Το διάστημα από τον Νοέμβριο του 1917 μέχρι τον Μάιο του 1918, προωθείται στην ανατολική Μικρά Ασία στο σύνολο ενός τεράστιου μετώπου που κρατούν μονάχα αρμένικες μονάδες, μετά την αποχώρηση των Ρώσων. Προωθείται μέχρι τα σύνορα που καθορίστηκαν από το Μπρεστ-Λιτόβσκ και πέρα από αυτά, για να σταματήσει στις πύλες της αρμενικής πρωτεύουσας, του Ερεβάν. Ένα κύμα Αρμενίων προσφύγων αναγκάζεται να υποχωρήσει μαζί με τους μαχητές, ιδιαίτερα στην περιοχή του Καρς που δεν είχε θιγεί μέχρι τότε. Δεκάδες χιλιάδων από αυτούς που πέφτουν στα χέρια των Τούρκων σφαγιάζονται.

Οι σφαγές πλήττουν και τους Έλληνες του Πόντου (περιοχή Τραπεζούντας) που αποτελούν μια μειοψηφία περίπου 300.000 ατόμων, οι ρίζες της οποίας ανάγονται στην ομηρική εποχή. Εξοντώνονται συστηματικά από τον Μάιο του 1919. Μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, οι κεμαλιστές αναλαμβάνουν την επίθεση. Ο Λένιν και ο Κεμάλ συγκροτούν συμμαχία για να εκδιώξουν τους Γάλλους και τους Άγγλους από τον Καύκασο. Η Αρμενία δεν ανθίσταται στην συνδυασμένη προέλαση των κεμαλιστών και του κόκκινου στρατού. Αναγκάζεται να υπογράψει τη συνθήκη της Μόσχας στις 16 Μαρτίου 1921, η οποία επικυρώνεται από εκείνη του Καρς στις 21 Οκτωβρίου 1921 και η οποία καθορίζει τα σύνορα της Τουρκίας με την Αρμενία, η οποία έχει καταστεί σοβιετική (Attarian, 2001: 34-35).

Οι τουρκικές δυνάμεις αναλαμβάνουν και πάλι προέλαση στην Κιλικία, όπου μετά την ανακωχή του Μούδρου (30 Οκτωβρίου 1918) και την άφιξη των γαλλικών στρατευμάτων, η επιστροφή χιλιάδων Αρμενίων προσφύγων στη διάρκεια του 1919 έκανε να γεννηθούν ελπίδες δημιουργίας μιας εθνικής αρμενικής εστίας. Το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα αναγκάζεται να εκκενώσει την Κιλικία από τον Οκτώβριο του 1921, ύστερα από συμφωνία με τους Τούρκους. Νέες σφαγές περιμένουν τους Αρμένιους που πέφτουν στα χέρια των τουρκικών στρατευμάτων. Τέλος, οι Έλληνες, που ενεπλάκησαν σε πόλεμο βαθιά στη Μικρά Ασία, τρέπονται σε φυγή από τα τούρκικα στρατεύματα που ανακαταλαμβάνουν τη Σμύρνη και την καίνε (9 Σεπτεμβρίου 1922). Έλληνες και Αρμένιοι εξοντώνονται μαζικά. Φεύγουν κατά δεκάδες χιλιάδες προς τις ελληνικές ακτές. Με αυτές τις αποφασιστικές στρατιωτικές επιτυχίες οι κεμαλιστές διέγραψαν την περιφέρεια μιας περιοχής την οποία θέλουν να καταστήσουν σύγχρονη Τουρκία, περιοχή όπου οι χριστιανοί, ιδιαίτερα οι Αρμένιοι και οι Έλληνες, εξαλείφθηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά (Χασιώτης, 1995: 69-70).

Η δημιουργία του πρώτου ανεξάρτητου αρμενικού κράτους λίγο μετά την Γενοκτονία των Αρμενίων είναι ίσως ένα από τα πιο σημαντικά γεγονότα σε όλη την αρμενική ιστορία. Το 1917, οι Αρμένιοι και άλλοι λαοί της περιοχής της Υπερκαυκασίας πανηγύριζαν την Φεβρουαριανή Επανάσταση, που οδήγησε στην άμεση παραίτηση του τσάρου Νικολάου Β και σήμανε ουσιαστικά και το τέλος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Οι λαοί που κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή ήλπιζαν ότι το τέλος της μοναρχίας θα σήμαινε περισσότερες ελευθερίες γι' αυτούς. Έτσι φάνηκε στις αρχές και στους Αρμένιους, όταν ένα διάταγμα της Ρωσικής Προσωρινής Κυβέρνησης επέτρεψε στους Αρμένιους πρόσφυγες να επιστρέψουν στα σπίτια τους σε πόλεις όπως το Βαν, το Μπιτλίκ και το Ερζερούμ. Ωστόσο, η αντιπαράθεση της

Προσωρινής Κυβέρνησης με το Κόμμα των Μπολσεβίκων οδήγησε στην Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 και στην πτώση της κυβέρνησης. Η άνοδος των Μπολσεβίκων στην εξουσία αντέστρεψε τα όποια οφέλη είχαν οι λαοί αυτοί από την Προσωρινή Κυβέρνηση. Έτσι, τον Νοέμβριο του 1917 οι λαοί του Νοτίου Καυκάσου ιδρύουν το Επιτροπάτο Υπερκαυκασίας, την πρώτη κυβέρνηση της ανεξάρτητης Υπερκαυκασίας, με επικεφαλής τον Γεωργιανό Νικολάι Τσχεϊτζε (Laycock, 2017: 95). Λίγες ημέρες μετά, στις 5 Δεκεμβρίου 1917, υπεγράφη μεταξύ των Ρώσων και των Οθωμανών συμφωνία κατάπαυσης του πυρός «Ανακωχή του Ερζινγκάν» κι έτσι έληξαν οι ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τη συμφωνία αυτή επικρότησε και το Επιτροπάτο της Υπερκαυκασίας. Τρεις μήνες αργότερα, στις 3 Μαρτίου 1918, υπεγράφη η Συνθήκη του Μπρεστ - Λιτόβσκ, η οποία σηματοδότησε το τέλος της συμμετοχής της Ρωσίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η υπογραφή της συνθήκης αυτής ήταν ένα τρομερό πλήγμα για τους Αρμένιους. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, μέσω του Ταλαάτ Πασά, απαίτησε από τη Ρωσία να παραδώσει όλα τα εδάφη που κατέλαβε από τους Οθωμανούς κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-1878, συμπεριλαμβανομένων των περιοχών Αρνταχάν, Καρς και Μπατούμ. Έτσι, το Καρς και το Αρνταχάν, περιοχές με πολυάριθμους χριστιανικούς πληθυσμούς (κυρίως Αρμένιους, Έλληνες και Ασσύριους), παραδόθηκαν στους Τούρκους. Η συνθήκη όριζε επίσης ότι η Υπερκαυκασία θα ανακηρυσσόταν ανεξάρτητη. Εκτός από αυτές τις διατάξεις, εισήχθη και μυστική ρήτρα, η οποία υποχρέωνε τους Ρώσους στην αποστράτευση των αρμενικών εθνικών ενόπλων δυνάμεων. Λίγες εβδομάδες αργότερα πραγματοποιήθηκε μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αντιπροσωπείας του Επιτροπάτου η Διάσκεψη της Τραπεζούντας. Ο Ενβέρ πασά προσφέρθηκε να σταματήσουν όλες οι φιλοδοξίες των Οθωμανών στον Καύκασο με αντάλλαγμα την αναγνώριση της οθωμανικής επανάκτησης των επαρχιών της Ανατολίας, σύμφωνα με τη Συνθήκη του Μπρεστ - Λιτόβσκ (Laycock, 2017: 95-96).

Στις 5 Απριλίου 1918, ο επικεφαλής της αντιπροσωπείας της Υπερκαυκασίας, ο Γεωργιανός Ακάκι Τσχενκέλι, έκανε αποδεκτή τη Συνθήκη του Μπρεστ - Λιτόβσκ ως βάση για περαιτέρω διαπραγματεύσεις και τηλεγράφησε προς τα διοικητικά όργανα της υπερκαυκασιανής κυβέρνησης ζητώντας τους να αποδεχθούν τη θέση αυτή. Το κλίμα που επικρατούσε, όμως, στην Τιφλίδα ήταν πολύ διαφορετικό. Η Τιφλίδα θεωρούσε ότι παρέμενε εμπόλεμη η κατάσταση μεταξύ αυτής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κι έτσι, στις 22 Απριλίου 1918, ανακηρύχθηκε η ανεξαρτησία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Υπερκαυκασίας. Η εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ της Δημοκρατίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

επιβεβαιώθηκε λίγες ημέρες αργότερα, όταν ο οθωμανικός στρατός κατέλαβε και επίσημα το Ερζερούμ και το Καρς. Στις 11 Μαΐου 1918 συγκλείσθηκε στο Μπατούμ μια νέα ειρηνευτική διάσκεψη, η οποία απέβη άκαρπη. Οι Οθωμανοί απαίτησαν ακόμα περισσότερες περιοχές, συμπεριλαμβανομένων του Τσαβάχκ και της κοιλάδας του ποταμού Αράξ. Επιπλέον, απαίτησαν από τη Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας να υποταχθεί στις οθωμανικές δυνάμεις. Χωρίς καν να περιμένουν την αντίδραση της Υπερκαυκασίας στα αιτήματά τους, οι Οθωμανοί εισέβαλαν και κατέλαβαν το Αλεξανδραπόλ (σημερινό Γκιουμρί). Σύντομα οι Τούρκοι έφτασαν και περικύκλωσαν το Ερεβάν, δίνοντας προθεσμία 72 ωρών στη Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας να δεχθεί την τουρκική προσάρτηση των αρμενικών περιοχών, αλλιώς θα τα κατακτούσε με βία. Οι Γεωργιανοί τότε αντιλήφθηκαν ότι μια συμμαχία με τη Γερμανία θα ήταν ο μοναδικός τρόπος για να αποτραπεί η κατοχή της Γεωργίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από την άλλη πλευρά, η Γερμανία ήταν έτοιμη να εκμεταλλευτεί την κατάσταση για να εξασφαλίσει τη θέση της εν μέσω του συνεχιζόμενου πολέμου και της αυξανόμενης γερmano-τουρκικής αντιπαλότητας για την επιρροή και τους πόρους του Καυκάσου. Η προστασία από τη Γερμανία δόθηκε με τον όρο ότι η θα Γεωργία να αποχωρήσει από τη Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας. Έτσι, στις 26 Μαΐου 1918 ανακηρύχθηκε η ανεξαρτησία της Γεωργίας. Αμέσως μετά ακολούθησε και η ανεξαρτησία του Αζερμπαϊτζάν, το οποίο έλαβε αμέσως την υποστήριξη των Οθωμανών. Στο μεταξύ, ο οθωμανικός στρατός πραγματοποιούσε επίθεση στην Αρμενία σε 3 μέτωπα: στο Σαρνταραμπάντ, στο Μπας Αμπαράν και το Γαρακλίσέ (σημερινό Βανατζόρ). Οι Αρμένιοι μετά από ημέρες ισχυρών μαχών αντεπιτέθηκαν στους Οθωμανούς, οι οποίοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν ηττημένοι. Αυτή η νίκη των Αρμενίων οδήγησε στη δημιουργία της ανεξάρτητης Αρμενίας. Η Αρμενία αποφάσισε ότι η κήρυξη της ανεξαρτησίας της ήταν πλέον η μόνη λύση. Η ανεξαρτησία της Αρμενίας, η πρώτη μετά την πτώση του Αρμενικού Βασιλείου της Κιλικίας το 1375 μ.Χ., ανακοινώθηκε το μεσημέρι της 28ης Μαΐου του 1918 από την προσωρινή κυβέρνηση συνασπισμού με επικεφαλής τον Χοβανές Χατσαζουνί. Η μάχη του Σαρνταραμπάτ θεωρείται μια κεντρική στιγμή στην ιστορία της Αρμενίας, η οποία, ίσως, έσωσε το αρμενικό έθνος από την ολική καταστροφή. Αν οι Αρμένιοι δεν νικούσαν, δεν θα υπήρχε καμία πιθανότητα να δηλώσουν την ανεξαρτησία τους. Οι Οθωμανοί θα είχαν κατακτήσει το Ερεβάν και η τύχη της δυτικής Αρμενίας θα μπορούσε να έχει εξελιχτεί όπως αυτή της ανατολικής. Το ότι κατάφερε η Αρμενία μόνη της, χωρίς την υποστήριξη άλλων κρατών, να ανακηρύξει την

ανεξαρτησία της αποτελεί απόδειξη ότι ο αρμενικός λαός, ακόμα και στις πιο αντίξοες συνθήκες, είχε τη δύναμη να επιβιώσει και να βρει τον δρόμο προς τη νίκη (Laycock, 2017: 96).

Την ίδια στιγμή, η Κοινωνία των Εθνών, από την πρώτη της συνέλευση στη Γενεύη στις 15 Νοεμβρίου 1920, καταπιάνεται με το αίτημα της εισόδου στους κόλπους της, της Δημοκρατίας της Αρμενίας, που έχει υπογράψει τη συνθήκη των Σεβρών. Επιβεβαιώνοντας την ανικανότητά της να εγγυηθεί τα σύνορα αυτού του κράτους που βρίσκεται σε επιθανάτια αγωνία, αρνείται να το δεχθεί. Η δεύτερη συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών, τον Σεπτέμβριο του 1921, έπειτα η τρίτη, τον Σεπτέμβριο του 1923, επικαλούνται το σχέδιο δημιουργίας μιας εθνικής αρμενικής εστίας, χωρίς να προσδιορίζουν τον τόπο που θα δημιουργηθεί και με ένα περιεχόμενο όλο και πιο ακαθόριστο. Τέλος, η συνθήκη της Λοζάνης, που συνήχθη στις 24 Ιουλίου 1924, μετά από μια διάσκεψη που διήρκεσε πολλούς μήνες, επικυρώνει τα σύνορα της Τουρκίας και υποβαθμίζει έτσι το ζήτημα της εθνικής εστίας σε ζήτημα μεταχείρισης των μειονοτήτων. Οι Αρμένιοι δεν υπογράφουν αυτή τη συνθήκη. Άλλωστε, δεν αναφέρονται. Οι συμμαχικές δυνάμεις, ιδιαίτερα η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία, έχουν τελικά αποκηρύξει τις δεσμεύσεις που ανέλαβαν απέναντί τους στη διάρκεια του πολέμου, έναντι οικονομικών και πολιτικών πλεονεκτημάτων στη Μέση Ανατολή (Attarian, 2001: 36-37).

Κεφάλαιο 2.4: Η συγκυρία του "ολοκληρωτικού πολέμου"

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δημιούργησε για τους Τούρκους τις προϋποθέσεις ενός Ολοκληρωτικού πολέμου. Με λίγα λόγια δημιούργησε μια ένοπλη και κινητοποιημένη κοινωνία, με αυξημένη αίσθηση της εθνικής κρίσης ασφάλειας, με βαθιά ξενοφοβία, καθώς και την αίσθηση του χάους, που συνοδεύει τον πόλεμο. Συνολικά, ο πόλεμος δημιούργησε έναν πολιτικό, στρατιωτικό και πολιτιστικό χώρο, στον οποίο θα μπορούσε να συμβεί γενοκτονία (Akcam, 2004: 150).

Επιπλέον, ο παγκόσμιος πόλεμος είχε διπλό στόχο: εξόδου από την αυτοκρατορία και εξισλαμισμού της Ανατολίας. Η πρώτη είχε ήδη ξεκινήσει ευρέως το 1877 με τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο και στη συνέχεια το 1912-1913 οι βαλκανικοί πόλεμοι εκμηδένισαν τους Οθωμανούς στα Βαλκάνια. Ο πόλεμος του 1914-1918 θα έβαζε τέλος στην οθωμανική παρουσία στις αραβικές επαρχίες, που είχαν ήδη συνταραχτεί από μια εθνικιστική αμφισβήτηση. Ο πόλεμος παρουσιαζόταν επίσης ως μια ευκαιρία για να εξισλαμίσουν την Ανατολία, εξολοθρεύοντας τους Αρμένιους. Με τον αφανισμό ενός εκ των βασικών ιστορικών

συστατικών της Ανατολίας, άλλαζε άμεσα το ανθρώπινο τοπίο της. Για την ενωτική ελίτ, η εξολόθρευση μιας κοινότητας, ήταν αποτέλεσμα του πολέμου των βιολογικών ειδών. Ο Δρ. Μεχμέτ Ρεσίτ, διοικητής του Ντιγιαρμπακίρ, αναφέρει χαρακτηριστικά στα Απομνημονεύματά του για τους Αρμένιους: “Υπάρχουν δύο ενδεχόμενα. Είτε θα καθαρίσουν τους Τούρκους, είτε οι Τούρκοι θα τους καθαρίσουν. Η τουρκικότητά μου ήταν πιο ισχυρή από την ιατρική μου ιδιότητα. Είπα μέσα μου, αντί να μας εξολοθρεύσουν αυτοί, οφείλουμε να τους εξολοθρεύσουμε εμείς. Αν η ιστορία με κατακρίνει, θα το δεχτώ. Αλλά μου είναι αδιάφορο τι γράφουν ή τι θα γράψουν τα άλλα έθνη για μένα” (Bozarslan, 2004: 31).

Σε γενικές γραμμές, το πλαίσιο του «ολοκληρωτικού πολέμου» μας βοηθά να αντιληφθούμε τις συνθήκες που έκαναν τη γενοκτονία δυνατή και επέτρεψαν στους θύτες να δράσουν με ατιμωρησία. Το πλαίσιο του ολοκληρωτικού πολέμου και οι πολλαπλές ωμότητες που διαπράχθηκαν σε αυτόν, προετοίμασαν το έδαφος τόσο για γενοκτονία και για την άρνηση της.

Ο Μεγάλος Πόλεμος, κατά τον οποίο προέκυψαν εγκλήματα γενοκτονίας, επαναπροσδιορίστηκε τόσο από τη φύση του πολέμου όσο και από τη γεωγραφική εμβέλεια του. Ο ολοκληρωτικός πόλεμος δημιούργησε ένα πολιτικό περιβάλλον στο οποίο τα όρια μεταξύ περιορισμένης-ελεγχόμενης βίας και απεριόριστης βίας ήταν θολή. Υπό ορισμένες συνθήκες, η άρση των περιορισμών σχετικά με τη στόχευση και η ένταση της βίας εν καιρώ πολέμου άνοιξε το δρόμο για τη γενοκτονία. Ο ολοκληρωτικός πόλεμος ήταν μια αναγκαία, αν και όχι επαρκή, προϋπόθεση για την ανάδειξη της γενοκτονίας στον εικοστό αιώνα.

Η Γενοκτονία των Αρμενίων, που διαπράχθηκε κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, είναι σημαντική για διάφορους λόγους. Πρώτα απ’ όλα, διότι η Γενοκτονία ήταν η καταστροφική κορύφωση μιας σειράς από προγενέστερες σφαγές. Αυτές οι σφαγές πραγματοποιήθηκαν στις δεκαετίες που προηγήθηκαν του 1914, κυρίως την περίοδο 1894-6 (εποχή του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ), αλλά και στα Άδανα το 1909. Η τελευταία σφαγή περισσότερο ή λιγότερο συνέπεσε με την έλευση του καθεστώτος των Νεότουρκων (Ittihadist). Λειτουργώντας υπό την ονομασία "Επιτροπή της Ένωσης και Προόδου" (CUP), οι ηγέτες του καθεστώτος αυτού ήρθαν στην εξουσία ανατρέποντας τον Σουλτάνο Abdul-Hamid το 1908. Υιοθετώντας τα συνθήματα της γαλλικής Επανάστασης, δηλαδή, την ελευθερία, την ισότητα και την αδελφοσύνη, αυτοί οι ηγέτες πρότειναν να αντικατασταθεί το προηγούμενο απολυταρχικό καθεστώς με ένα συνταγματικό (Akcam, 2004: 150-151).

Οι σφαγές την εποχή του Αμπτούλ Χαμίτ (1894 - 1896)

Οι Αρμένιοι ζητούσαν την επιβολή των μεταρρυθμίσεων από την Υψηλή Πύλη, η οποία με τη σειρά της αρνούνταν κατηγορηματικά. Έτσι φτάσαμε στην εξέγερση των Αρμενίων του Σασούν που δεν μπορούσαν ν' ανεχθούν τη διπλή φορολογία: των μουσουλμάνων γαιοκτημόνων και των αρχηγών των φυλών από τη μία και από την άλλη των Οθωμανών δημοσίων υπαλλήλων, που έπαιρναν ό,τι απέμενε στους Αρμένιους. Οι Αρμένιοι του Σασούν αντέδρασαν και αρνήθηκαν να υποκύψουν σε διπλή φορολογία. Εξοργισμένος ο κυβερνήτης της περιφέρειας άρχισε να υποκινεί τους ντόπιους εναντίον των Αρμενίων (Bishku, 2017: 434).

Είχε βέβαια προηγηθεί η προσπάθεια να οργανωθεί μια ένοπλη εξέγερση από το αρμενικό επαναστατικό κόμμα Χιντσάκ, όμως όπως προκύπτει και από τις αναφορές των Ευρωπαίων προξένων στην περιοχή δεν ήταν υπερβολική η πολιτική αναταραχή και δεν υπήρξε μεγάλη επίδραση στους χωρικούς. Πολλοί ιστορικοί θεωρούν ως πρωταίτιους της σφαγής του Σασούν, τους Κούρδους. Η σφαγή του Σασούν διήρκεσε 22 μέρες (18/8/1894-10/9/1894) (Bishku, 2017: 434).

Τα επίσημα οθωμανικά αρχεία της εποχής αρνούνται τις φρικαλεότητες εναντίον των Αρμενίων και μάλιστα τους κατηγορούν και για εγκλήματα εναντίον των μουσουλμάνων της περιοχής. Μετά τις πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων ο Σουλτάνος όρισε μια επιτροπή έρευνας για να εξετάσει τα γεγονότα και να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες. Αρνούμενοι ν' αποτελέσουν μέρος αυτού που ο Άγγλος ιστορικός Γκους ονόμασε « αισχρή έρευνα» οι Ευρωπαίοι αξιωματούχοι που συνδέθηκαν με την τουρκική επιτροπή συνέταξαν τη δική τους έκθεση όπου ανέφεραν λεπτομερώς τις μεθόδους κωλυσιεργίας, εκφοβισμού και δωροδοκίας, που χρησιμοποιήθηκαν από τις οθωμανικές Αρχές μέχρι την “παραβίαση της κατοικίας των απεσταλμένων από την τουρκική Αστυνομία”.

Τις σφαγές του Σασούν και της Κωνσταντινούπολης ακολούθησαν τα γεγονότα του Βαν και του Εγκίν (1896). Οι σφαγές έγιναν στις έξι επαρχίες που κατοικούνταν από Αρμένιους στην ανατολική Τουρκία, δηλαδή στις επαρχίες Σεβάστειας, Χαρπούτ, Ντιγιάρμπεκιρ, Ερζερούμ, Μπιτλίκ και Βαν καθώς και στις επαρχίες της Άγκυρας (Καισάρεια και τα περίχωρά της), του Χαλεπίου, της Τραπεζούντας και το σαντζάκι της Νικομήδειας, ανατολικά της Κωνσταντινούπολης. Με εξαίρεση της περιοχές του Πάγιας και του Ντερτιόλ, η επαρχία των Αδάνων γλίτωσε εντελώς από αυτό το κύμα σφαγών, καθώς έγιναν μόνο ορισμένες λεηλασίες

σε βάρος των Αρμενίων της περιοχής. Αυτό οφείλεται στις στρατιωτικές επιτυχίες των Αρμενίων του Ζεϊτούν, που αποθάρρυναν τους Οθωμανούς και απέτρεψαν τη σφαγή των Αρμενίων των Αδάνων (Bishku, 2017: 435).

Ο νέος κύκλος των σφαγών ξεκίνησε στην Τραπεζούντα στις αρχές Οκτωβρίου 1895 και ολοκληρώθηκε, αφού βέβαια μεσολάβησαν μια σειρά από σφαγές σε άλλες περιοχές, στο Νικσάρ (επαρχία της Σεβάστειας), τον Ιούνιο του 1896. Ο αριθμός των Αρμενίων που έχασαν τη ζωή τους από τις οθωμανικές σφαγές, δεν είναι εξακριβωμένος. Ο Γερμανός αυτοκράτορας Γουλιέλμος Β΄, γράφει ότι μέχρι τις 20 Δεκεμβρίου 1895, 80.000 Αρμένιοι είχαν σκοτωθεί από τις σφαγές, ενώ ο Βρετανός πρεσβευτής Χουάιτ ανεβάζει τον αριθμό στους 100.000. Οι σφαγές όμως τελείωσαν τον Οκτώβριο του 1896. Εκτός από τις περιοχές που αναφέραμε, σφαγές έγιναν στην Κωνσταντινούπολη, στις 26-28 Αυγούστου 1896, με 5.000-6.000 θύματα και στο Εγκίς (Bishku, 2017: 435). Ο κύριος στόχος των οθωμανικών αρχών ήταν να καταργηθεί η δυνατότητα της δημιουργίας ενός ανεξάρτητου αρμενικού κράτους εντός των συνόρων της αυτοκρατορίας. Οι διωγμοί των Αρμενίων είχαν ως απώτερο στόχο την "τελική επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος" μέσα από την εξόντωση των Αρμενίων. Μετά τη γενοκτονία και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ότι είχε απομείνει από την Αρμενία προσαρτήθηκε από την μπολσεβίκικη Ρωσία και έγινε μέρος της Σοβιετικής Ένωσης από 1922-1991. Αργότερα, η Αρμενία κήρυξε την ανεξαρτησία της (Aksam, 2004: 150-151).

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ξέσπασε τον Αύγουστο του 1914. Στις 2 Νοεμβρίου μπαίνει και η Τουρκία στον πόλεμο. Οι Αρμένιοι θέλησαν να μείνουν ουδέτεροι στη μάχη. Η Τουρκία ένωσε τις δυνάμεις της με τη Γερμανία και τις Δυνάμεις του Άξονα, ενώ η Ρωσία βρισκόταν στο πλευρό της Αντάντ, της Μεγάλης Βρετανίας και Γαλλίας. Οι Αρμένιοι λοιπόν βρίσκονταν στη μέση και έπρεπε να απαντήσουν στο παρακάτω ερώτημα: Πώς μπορούσαν να πολεμήσουν τη Ρωσία όπου ζούσαν πέραν τους ενός εκατομμυρίου ομοεθνείς τους; Από την οπτική γωνία των Αρμενίων, το σύνορο μεταξύ Τουρκίας και Ρωσίας ήταν τεχνητό. Η ιστορική πατρίδα τους για 2.500 χρόνια τοποθετούσε αυτό το σύνορο στους πρόποδες του Βουνού Αραράτ. Αλλά οι Νεότουρκοι θεώρησαν την απάντηση των Αρμενίων προδοτική, διακηρύσσοντας πως οι Αρμένιοι θα συμμαχούσαν με το Ρωσικό Στρατό, σε περίπτωση που ο τελευταίος προήλανε στο τουρκικό έδαφος. Παρόλα αυτά, στις 3 Αυγούστου 1914, Τούρκοι και Αρμένιοι είχαν κινητοποιηθεί στον πόλεμο. Συνολικά, 250.000 Αρμένιοι κλήθηκαν στα όπλα (Μίλλερ, 1993: 49-50). Στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου η δυναμική της ομογενοποίησης των

Τούρκων απέδειξε ήδη ότι μπορεί να δώσει απτές αποδείξεις για την αποτελεσματικότητα και την ισχύ της. Αντίθετα, στο τέλος του πολέμου, οι εναντίον των μη μουσουλμάνων οικονομικές πιέσεις εντάθηκαν αντί να μειωθούν. Δεν ήταν πλέον τα διοικητικά μέτρα που είχαν τον πρώτο λόγο. Από το 1919 είχαν δημιουργηθεί δύο ανεξάρτητα οικονομικά συστήματα στα εδάφη της Μικράς Ασίας, ένα μουσουλμανικό και ένα χριστιανικό. Το δεύτερο προφανώς υπέφερε περισσότερο, εξαιτίας του μικρότερου αριθμού των χριστιανών, της διασποράς τους, αλλά και του πλέον εύθραυστου σε συνθήκες κρίσης χαρακτήρα των δραστηριοτήτων του. Μεγάλο μέρος των χριστιανών βρίσκονταν έτσι σε συνθήκες πτώχευσης πριν ακόμα ξεκινήσει ο ελληνοτουρκικός πόλεμος και πολλοί από αυτούς έβλεπαν πλέον το μέλλον τους στην Ελλάδα (Χατσεριάν, 2008: 19-23). Στη Μικρά Ασία, στην Ανατολία, ο πόλεμος δε σταμάτησε στις 11 Νοεμβρίου του 1918. Συνεχίστηκε σκληρός και αμείλικτος, καθώς τώρα δεν αφορούσε πλέον μόνο τους στρατιώτες, αλλά ολόκληρους τους πληθυσμούς που βρέθηκαν στην πορεία του. Εάν κάνεις κοιτάξει από μακριά τα γεγονότα αυτά, δύσκολα θα διακρίνει ποια πλευρά υπέφερε περισσότερο και ποια λιγότερο, με εξαίρεση ίσως τους μαρτυρικούς Αρμενίους. Οι αριθμοί είναι αμείλικτοι. Από το 1914 μέχρι το 1923 σκοτώθηκαν ή θανατώθηκαν περίπου 600.000 Αρμένιοι από έναν πληθυσμό 1.300.000 (ποσοστό 45%). Από τους 1.700.000 Ελληνορθόδοξους της Αυτοκρατορίας, περισσότεροι από 300.000 χάθηκαν (ποσοστό 18%). Και οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί όμως υπέφεραν ανάλογα (Αγτζίδης, 2009: 56-57).

Η πρώτη χριστιανική ομάδα της Ανατολίας που εξοντώθηκε συστηματικά ήταν η αρμενική. Ειδικά μετά την ήττα των τουρκικών στρατευμάτων από τους Ρώσους στο Σαρήκαμις του Καυκάσου, οι Νεότουρκοι έστρεψαν την οργή του κόσμου εναντίον των Αρμενίων. Οι εκτοπίσεις άρχισαν τον Μάιο του 1915 και επισημοποιήθηκαν με υπουργικές αποφάσεις. Όλοι οι αρμενικοί πληθυσμοί της ανατολικής και της κεντρικής Μικράς Ασίας μέχρι το καλοκαίρι είχαν εκτοπιστεί. Στη συνέχεια άρχισε η εκτόπιση των Αρμενίων που κατοικούσαν στις δυτικές περιοχές (Αγτζίδης, 2009: 57). Οι αρμενικές περιουσίες εκποιήθηκαν λίγους μήνες μετά τον εκτοπισμό των πληθυσμών. Ο εξισλαμισμός των επιζώντων, ειδικά των γυναικών και των παιδιών, υπήρξε επίσης μέσο της επίσημης νεοτουρκικής εξουσίας για την ολοκλήρωση των σχεδίων της. Τον Απρίλιο του 1916, έναν χρόνο μετά την εκτόπιση, αναγνωρίστηκε επισήμως ο θάνατος των αντρών και δόθηκε η άδεια στους μουσουλμάνους να παντρευτούν νεαρές γυναίκες και χήρες. Η σφαγή των Αρμενίων τρομοκράτησε τους Έλληνες του Πόντου, οι οποίοι κατάλαβαν ότι θα ήταν τα επόμενα θύματα (Αγτζίδης, 2009: 61).

Κεφάλαιο 2.5: Το πρότυπο της εξόντωσης και ο τούρκικος εθνικισμός

Καθώς εξελίσσονταν τα γεγονότα του 1915, οι περισσότεροι Αρμένιοι αγνοούσαν το ουσιαστικό σχέδιο της γενοκτονίας που καταστρωνόταν. Η επικοινωνία από τη μία περιοχή στην άλλη ήταν αργή και δύσκολη. Οι Νεότουρκοι είχαν ανέβει στην εξουσία με το σύνθημα “ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα”. Οπότε η πλειοψηφία των Αρμενίων δεν θα μπορούσαν να φανταστούν τι πρόκειται να συμβεί. Τρεις ενέργειες της Κυβέρνησης των Νεότουρκων μείωσαν τις πιθανότητες εκδήλωσης αρμενικής αντίστασης. Οι ενέργειες αυτές αποδεικνύουν αυτό που εδώ και τόσο χρόνια οι Τούρκοι αρνούνται: το συστηματικό σχέδιο εξόντωσης των Αρμενίων.

- 1) Πρώτα, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, εκείνοι που ήταν πιο ικανοί στρατολογήθηκαν και υπηρετούσαν ως πιστοί στρατιώτες. Όμως, στις αρχές του 1915, οι Αρμένιοι αφοπλίστηκαν. Πολλοί εξ αυτών στάλθηκαν σε τάγματα εργασίας για να φτιάχνουν δρόμους, ενώ άλλοι υπηρετούσαν ως υποζύγια για να μεταφέρουν πολεμοφόδια. Φυσικά, δεν τρέφονταν και δεν ντύνονταν καλά, ενώ δούλευαν μέχρι να πέσουν κάτω από την πείνα και την εξάντληση. Σε μερικές περιπτώσεις, εκείνοι που δεν πέθαιναν με κάποιον από τους παραπάνω τρόπους, τοποθετούνταν σε ομάδες των 50 ή 100 ατόμων και εκτελούνταν, ενώ συχνά εξαναγκάζονταν πρώτα να σκάψουν τους τάφους τους.
- 2) Το δεύτερο βήμα, για να αποκλειστεί το ενδεχόμενο αντίστασης, ήταν η συγκέντρωση από τους Τούρκους όλων των όπλων που κατείχαν οι Αρμένιοι. Τα όπλα κατάσχονταν, φωτογραφίζονταν και παρουσιάζονταν σαν τεκμήριο αρμενικής εξέγερσης. Αυτή η προπαγάνδα, δημιούργησε ένα πολιτικό κλίμα που νομιμοποιούσε την απάνθρωπη μεταχείριση των Αρμενίων.
- 3) Μία τρίτη ενέργεια ήταν ότι οι Τούρκοι, στέρησαν στους Αρμένιους τις τοπικές ηγεσίες τους. Οι Αρμένιοι ηγέτες διατάχθηκαν να παρουσιαστούν στα τοπικά κυβερνητικά γραφεία, πράγμα που έπραξαν χωρίς να υποψιάζονται πως επρόκειτο απλώς για ένα τέχνασμα, μέρος μιας συντονισμένης προσπάθειας να σκοτώσουν τους τοπικούς ηγέτες του αρμενικού πληθυσμού. Μόλις παρουσιάζονταν, φυλακίζονταν χωρίς δίκη. Πολλοί βασανίζονταν και άλλοι απλώς τουφεκίζονταν. Η αντίσταση ήταν εντυπωσιακά ελάχιστη. Η ανυπαρξία των μέσων επικοινωνίας κρατούσε τους Αρμένιους, στο σκοτάδι, αφού αγνοούσαν την ύπαρξη τέτοιων κρουσμάτων σε ολόκληρη την Τουρκία.

Στις 24 Απριλίου του 1915 (σήμερα τιμάται ετησίως από τους Αρμένιους παγκοσμίως ως η μέρα μνήμης της Γενοκτονίας) συνελήφθησαν μερικές εκατοντάδες Αρμένιοι διανοούμενοι, θρησκευόμενοι και πολιτικοί ηγέτες που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη (Μίλλερ, 1993: 50-51). Για τον Κάιζερ, οι συλλήψεις και οι εξορίες της αρμένικης ελίτ στην Κωνσταντινούπολη στις 24 Απριλίου του 1915, δεν ήταν απάντηση στο Βαν, όπου οι Αρμένιοι αντέδρασαν οργανώνοντας στρατιωτική αντίσταση που ήταν και επιτυχημένη για αρκετές βδομάδες, αλλά ως απάντηση στη Ζεϊτούν. “Η κατάσταση στη Ζεϊτούν ήταν αρκετός λόγος για τα παραπάνω γεγονότα απέναντι στους Αρμένιους”. Στους Αρμένιους που εξορίστηκαν δόθηκε ελάχιστη κρατική βοήθεια. Ο Κάιζερ κάνει αναφορά σε γράμματα έθιγαν το ζήτημα οικονομικής ενίσχυσης αλλά κάτι τέτοιο δεν υλοποιήθηκε ποτέ: “Οι εκτοπίσεις Αρμενίων θα οδηγούσαν σε καταστροφικές καταστάσεις και αυτό το γνώριζαν οι Οθωμανικές αρχές από την πρώτη στιγμή που παρήκαν οι αποφάσεις”. Ο κυβερνήτης του Άλεπο Djelal Bey, είχε ζητήσει επανειλημμένα ακριβείς πληροφορίες για τη μορφή και χρηματοδότηση της υποτιθέμενης μετεγκατάστασης. Δεν του δόθηκε τίποτα παρά υποσχέσεις. Οι προσφορές από ξένους οργανισμούς, όπως για παράδειγμα του αμερικάνικου Ερυθρού Σταυρού, απορρίφθηκαν στη βάση των πολιτικών αντιπαραθέσεων (Gust, 2012: 257).

Πριν τα τέλη Μαΐου του 1915, μια επείγουσα διαταγή έθετε σε ισχύ τον Προσωρινό Νόμο για τις Μετακινήσεις. Αυτή η διαταγή έδινε το πράσινο φως για την εκτόπιση ατόμων που ενδεχομένως να κρίνονταν ένοχα για προδοσία ή κατασκοπεία ή που θα μπορούσαν να μετακινηθούν δικαιολογημένα για στρατιωτικούς σκοπούς. Δεν γινόταν σαφής αναφορά στους Αρμένιους σε αυτή τη διαταγή, αλλά ο στόχος ήταν έκδηλος. Μόνο μερικές ομάδες Αρμενίων γλίτωσαν την εκτόπιση. Εκείνοι που κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη δεν εκτοπίστηκαν λόγω της παρουσίας πολλών ξένων αξιωματούχων στις εν λόγω περιοχές της Δυτικής Τουρκίας. Επιπλέον, μια χούφτα Αρμενίων αφήνονταν πίσω γιατί είχαν συγκεκριμένες ικανότητες, κυρίως εκείνες που ήταν σημαντικές για το Στρατό. Ένας μικρός αριθμός Αρμενίων γλίτωνε την εκτόπιση, γιατί Τούρκοι, Κούρδοι και Έλληνες, διατρέχοντας μεγάλο προσωπικό κίνδυνο, έκρυβαν Αρμενόπουλα ή μερικές φορές ολόκληρες οικογένειες, όταν δίνονταν οδηγίες για μετακινήσεις. Τέλος, μερικοί Αρμένιοι απέφευγαν τις εκτοπίσεις διαλέγοντας τη φυγή ή την αντίσταση. Για παράδειγμα, Αρμένιοι που ζούσαν παρά τη ρωσική μεθόριο, μπορούσαν να καταφύγουν στη Ρωσία. Σε μερικά μέρη, όπως είναι το Μούσα Νταγ, Αρμένιοι ανέβαιναν στα βουνά και πολεμούσαν τους Τούρκους (Μίλλερ, 1993: 52). Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις διαφόρων συγγραφέων, στους οποίους αναφέρεται ο Taner Akcam, περίπου

500.000 Αρμένιοι από το 1,3 εκατομμύριο πριν το πόλεμο, επέζησαν των απελάσεων και ξαναβρέθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Συρίας και της Μεσοποταμίας τον Φεβρουάριο του 1916. Ένα δεύτερο κύμα σφαγών που άρχισε τον Μάρτιο και διήρκεσε όλο το καλοκαίρι του 1916 είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του αριθμού των εκτοπισμένων σε 200.000 περίπου, σύμφωνα με τις διάφορες πηγές που αναφέρει ο Taner Akcam. Οι περισσότερες από αυτές έγιναν στην έρημο της Ντέιρ Ζορ, όπου οδηγήθηκαν οι εξορισμένοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της περιοχής. Η διαδικασία της γενοκτονίας δεν συνίσταται μόνο στη φυσική καταστροφή του πληθυσμού που μπαίνει στο στόχαστρο, εν προκειμένω των Αρμενίων, αλλά και στην απαλοιφή της ταυτότητας του εν γένει. Δηλαδή της γλώσσας του πολιτισμού και της θρησκείας του μέσω μιας επιβαλλόμενης αφομοίωσης (Bruneau, 2019: 233-234). Οι προσηλυτισμοί των Αρμενίων στο Ισλάμ επιτρέπονταν ή απαγορεύονταν εκ περιτροπής ανάλογα με τις συνθήκες. Αν οι αρμόδιοι της τοπικής ή κεντρικής διοίκησης τους θεωρούσαν ως το μέσο για να διαφύγουν τις σφαγές, αυτοί απορρίπτονταν ιδιαίτερα για τους άντρες που ήταν σε μάχιμη ηλικία. Αντίθετα, στην περίπτωση των παιδιών και των νεαρών γυναικών που ήταν πιθανό να παντρευτούν Μουσουλμάνους, οι προσηλυτισμοί και οι υιοθεσίες, από τις τουρκικές οικογένειες που τις αιτούνταν, προωθούνταν. Οι μαζικοί προσηλυτισμοί στο Ισλάμ χρησιμοποιήθηκαν ιδίως στην περιοχή του Πόντου, όπου εφαρμόζονταν από παλιά στους Έλληνες και τους Αρμένιους. Τον Ιούλιο του 1915, η πολιτική των προσηλυτισμών εγκαταλείφθηκε καθώς ένας πολύ μεγάλος αριθμός Αρμενίων θέλησε να προσχωρήσει στο Ισλάμ για να διαφύγει τον θάνατο. Στα τέλη του Οκτωβρίου του 1915, αυτή η απαγόρευση άρθηκε ειδικά για τους Αρμένιους που κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη και για τους βιοτέχνες, τους τεχνίτες, τους στρατιώτες και όλους εκείνους που ήταν χρήσιμοι και απαραίτητοι για την καλή λειτουργία της οθωμανικής κοινωνίας. Την άνοιξη του 1916, οι Αρμένιοι που παρέμεναν στην Ανατολία και όσοι είχαν εκτοπιστεί στη Συρία υπέστησαν αναγκαστικούς εξισλαμισμούς, που συνέπεσαν με το δεύτερο κύμα σφαγών. Η πολιτική εξόντωσης των παιδιών και των νεαρών κοριτσιών, που είχε σχεδιαστεί πριν τις εκτοπίσεις, ήταν ένα δομικό στοιχείο της γενοκτονίας. Πολλά στοιχεία εξάλλου μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως η αναγκαστική αφομοίωση δεν ήταν ένα υποπροϊόν ή ένα αποτέλεσμα εκτοπίσεων, αλλά ήταν προσχεδιασμένη και καλά μελετημένη (Bruneau, 2019: 234-235).

Ο τουρκικός εθνικισμός

Ένας σημαντικός παράγοντας που εμπόδισε την πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την απόδοση ίσων δικαιωμάτων σε όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως θρησκειότητας, ήταν ο “πρώιμος” τουρκικός εθνικισμός. Με την εμφάνισή του ο όρος Τούρκος άρχισε να αποκτά θετική σήμανση, ενώ για πρώτη φορά ο χώρος που καταλάμβανε η Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισε να περιγράφεται ως Τουρκία. Οι νέες εθνικιστικές απόψεις που εμφανίστηκαν, καθόρισαν ως εθνικό χώρο των Τούρκων μια εκτεταμένη περιοχή από το Αιγαίο έως τη θάλασσα της Κίνας. Το κίνημα των Τούρκων απέβλεπε ακριβώς στη δημιουργία αυτής της νέας τουρκικής αυτοκρατορίας, όπου δεν θα υπήρχε θέση για κανένα άλλο έθνος, εκτός από αυτό των Τούρκων. Ένας από τους πατέρες του παντουρκισμού, ο Ζιγιά Γκιοκάλπ, πρότεινε ανοιχτά την υπέρβαση της χαλαρής, πολυεθνικής και θρησκευτικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη μετατροπή των ομάδων που ζούσαν σε αυτήν σε ένα συμπαγές ομοιόμορφο τουρκικό σώμα. Τις απόψεις αυτές υλοποίησαν οι Οθωμανοί αξιωματικοί που είχαν βρεθεί στη Γαλλία και προσπάθησαν να ντύσουν με τις αξίες του Διαφωτισμού τις ρατσιστικές επιδιώξεις του παντουρκισμού. Την εποχή εκείνη τα εθνικά κινήματα της Μικράς Ασίας, δηλαδή το ελληνικό και το αρμενικό, εξέφρασαν την αναγκαιότητα για αστικοδημοκρατικό μετασχηματισμό της Αυτοκρατορίας. Η έλλειψη τουρκικής αστικής τάξης εμπόδιζε τα σχέδια του τουρκικού κινήματος. Το ενδιαφέρον στην τουρκική περίπτωση είναι ότι τον ρόλο των αστικών στρωμάτων είχαν οι στρατιωτικοί. Ένας από τους λόγους που επιτάχυναν τη νεοτουρκική επανάσταση, ήταν ο έλεγχος των οικονομικών δραστηριοτήτων από το χριστιανικό στοιχείο. Στην πραγματικότητα το κίνημα των Νεότουρκων το 1908 αποτέλεσε την αντεπανάσταση εναντίον των δημοκρατικών κινημάτων των υπόδουλων εθνών. Οι ηγέτες του κινήματος αυτού ήταν οι Ενβέρ, Ταλαάτ και Τζεμάλ (Αγτζίδης, 2009: 19-20). Ο τουρκικός εθνικισμός, με κέντρο δράσης του την οθωμανική Θεσσαλονίκη, αποφάσισε το 1911 την επίλυση του εθνικού προβλήματος της αυτοκρατορίας με τη φυσική εξόντωση των γηγενών χριστιανικών εθνοτήτων. Οι σοβινιστικές τάσεις των Νεότουρκων φάνηκαν από πολύ νωρίς, καθώς αρνούνταν πως υπήρχε εθνικό ζήτημα στην Τουρκία και επέλεξαν την πολιτική της βίαιης αφομοίωσης των εθνικών μειονοτήτων. Τον Οκτώβριο του 1911 οι Νεότουρκοι αποφάσισαν και επισήμως, σε συνέδριό τους, την εξόντωση των μη τουρκικών εθνοτήτων. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη για το ζήτημα αυτό της Ρόζας Λούζεμπουργκ, η οποία υποστήριζε ότι η Τουρκία δεν μπορούσε να αναγεννηθεί ως σύνολο γιατί αποτελούνταν από διαφορετικές χώρες. Όσον αφορά τους

Νεότουρκους, είχε καταγγείλει την εσωτερική κοινωνική ανωριμότητα της νεοτουρκικής κυβέρνησης και τον αντεπαναστατικό της χαρακτήρα (Αγτζίδης, 2009: 23-26). Ο Ζιγιά Γκιοκάλπ, Κούρδος και ο ίδιος, πρόσφερε στον εθνικισμό των Τούρκων, την επιστημονική του διατύπωση και τα έμμετρα συνθήματά του. Σε μια σειρά κειμένων από το 1909 έως το 1918, αυτός ο θεμελιωτής της τουρκικής κοινωνιολογίας, έθεσε τρεις στόχους στο τουρκικό ρεύμα. Ο πρώτος ήταν ο εκτουρκισμός του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού τομέα της νέας Τουρκίας. “Μια χώρα όπου οι Βοσο (βουλευτές ελληνικής καταγωγής) δεν έχουν δικαίωμα λόγου, μια χώρα όπου όλο το κεφάλαιο που κυκλοφορεί είναι τουρκικό, όπου τα οπλοστάσια, τα εργοστάσια, τα πλοία και τα τρένα ανήκουν σε Τούρκους, ιδού τέκνα των Τούρκων...αυτή είναι η χώρα σας”. Αυτός ο στόχος θα επέτρεπε, σύμφωνα με τον Γκιοκάλπ, τη βαθμιαία οικοδόμηση μιας τουρκικής αυτοκρατορίας, που θα περιλάμβανε τους “Τούρκους” της Ανατολίας, του Αζερμπαϊτζάν και της Κεντρικής Ασίας (Bozarslan, 2004: 27). Ο δεύτερος στόχος ήταν ο εξισλαμισμός, καθώς, σύμφωνα με τον Γκιοκάλπ, καμία κοινωνία δεν μπορούσε να επιβιώσει χωρίς την ύπαρξη ενός συστήματος υπερβατικών αξιών. Ο εξισλαμισμός ήταν ακόμα περισσότερο αναγκαίος επειδή η θρησκεία συνιστούσε το αντίδοτο στα δεινά που ο εκδυτικισμός αναπόφευκτα θα προξενούσε. Τέλος, ο ίδιος ο εκδυτικισμός αποτελούσε τον τρίτο στόχο και ήταν σύμφωνα με μια πολιτιστική αλλαγή.

Μόνο μια προσέγγιση στον δυτικό πολιτισμό θα επέτρεπε την ενίσχυση του έθνους, τόσο σε οικονομικό, όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο. Εντέλει, η πραγματοποίηση ενός τέτοιου προγράμματος απαιτούσε τη δημιουργία ενός ισχυρού κράτους και την κατάργηση των ατομικών δικαιωμάτων (Bozarslan, 2004: 27-28). Ο ενωτικός εθνικισμός, όπως και ορισμένοι ομόλογοί του, ευρωπαϊκοί εθνικισμοί των αρχών του αιώνα, εμπνεόταν από τον κοινωνικό δαρβινισμό και αντιλαμβανόταν τη ζωή των εθνών ως μια πάλη μεταξύ των οργανικών ειδών. Έτσι, η “εθνική οικονομία” και όπως λέει ο Zafer Torrak, η δημιουργία μιας “εθνικής αστικής τάξης” έγιναν από τους βασικούς στόχους της ενωτικής εξουσίας. Παρότι το 1911 οι μη μουσουλμανικές μειονότητες κατείχαν λιγότερο από το 5% των 282 βιομηχανικών επιχειρήσεων της αυτοκρατορίας, αποτελούσαν σύμφωνα με τους ενωτικούς θεωρητικούς, το βασικό εμπόδιο για την πραγματοποίηση αυτού του στόχου (Bozarslan, 2004: 28). Η εξάρτηση της Επιτροπής από τον τουρκικό εθνικισμό προκάλεσε μαζικές αντιδράσεις στους κόλπους της αρμενικής και της ελληνικής κοινότητας, καθώς και στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, για τους οποίους ο ισλαμισμός συνιστούσε το θεμέλιο της αυτοκρατορίας. Έτσι, ο τουρκικός εθνικισμός, ενίσχυσε τον εθνικισμό των Αλβανών, των Αράβων και των Κούρδων. Το 1910 οι

Αλβανοί εξεγέρθηκαν και το 1911 διακήρυξαν την ανεξαρτησία τους. Το 1912 γεννήθηκε ένα κόμμα που αποσκοπούσε στην αυτονομία των αραβικών περιοχών. Τον Ιούνιο του 1913, η αραβική κοινότητα οργάνωσε ένα συνέδριο στο Παρίσι και διατύπωσε το αίτημά της για μια δικέφαλη τουρκοαραβική αυτοκρατορία. Τέλος, μετά το 1908, ξεπρόβαλε ένας κουρδικός πολιτιστικός εθνικισμός. Παρότι στην αρχή εξελίχτηκε σε αλληλεπίδραση και σε αντίθεση με τον αρμενικό εθνικισμό, το 1914 δεν παρέλειψε να εκφράσει, μέσω πολλών εξεγέρσεων, το αίτημα για κουρδική αυτονομία (Bozarslan, 2004: 28-29).

Η διάσπαση ανάμεσα σε Αρμένιους και Τούρκους επαναστάτες

Η πανωλεθρία του αρμενικού επαναστατικού κινήματος, που σχετίστηκε με την απρόσκοπτη θέσπιση των σφαγών μεταξύ 1894 και 1896, δεν σταμάτησε τους Αρμένιους επαναστατικούς ηγέτες, κυρίως στο Λονδίνο το Παρίσι και την Γενεύη, καθώς συνέχιζαν την καμπάνια τους ενάντια στον σουλτάνο και το καθεστώς του έξω από την Τουρκία. Η παρουσία μικρών ομάδων Τούρκων αντιφρονούντων σε αυτές τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, που συμμετείχαν εξίσου σε έναν αγώνα για απελευθέρωση από τον θρησκευτικό δεσποτισμό, θεωρήθηκε η κατάλληλη στιγμή από τους Αρμένιους που επιδίωκαν τη συντονισμένη εκστρατεία εναντίον του σουλτάνου με σκοπό την ανατροπή του. Οι ηγέτες αυτών των δύο ομάδων, συνάντησαν δύο φορές, το 1902 και το 1907, εκπροσώπους άλλων εθνικοτήτων, όπως Έλληνες και Εβραίους που συμμετείχαν σε αυτές τις συναντήσεις, οι οποίες απέδωσαν ορισμένα μνημόνια κατανόησης που δημοσιοποιήθηκαν στην συνέχεια (Schrodt, 2014: 112).

Στην πραγματικότητα, οι ρίζες του κύριου τουρκικού εθνικού κινήματος, που βασίστηκαν στην ανατροπή του καθεστώτος του AbdulHamit, μπορούν να ανιχνευθούν με την επίδρασή τους στις επαναστατικές δραστηριότητες των αρμενικών πολιτικών κομμάτων που αμφισβητούν την εξουσία του σουλτάνου στην οθωμανική πρωτεύουσα. Πριν από αυτά τα γεγονότα, ο συνεταιρισμός Ittihadve Terakki, που ιδρύθηκε κρυφά το 1889 είχε ως σκοπό να αμφισβητήσει το καθεστώς του σουλτάνου. Η ώθηση αυτού του αρχικού κινήματος ήταν η μετάδοση της ιδέας ότι οι μεταρρυθμίσεις δεν πρέπει να είναι προς όφελος μόνο μιας συγκεκριμένης μειονότητας, αλλά "για όλη την οθωμανική κοινότητα ανθρώπων". Στο πρώτο μυστικό μανιφέστο τους μίλησαν οι Αρμένιοι που "τόλμησαν να επιτεθούν στον Μπαμπί Αλί, το οποίο είναι το ανώτατο γραφείο του κράτους και απολάμβανε τον σεβασμό των Ευρωπαίων. "Λυπούμαστε για αυτές τις οδυνηρές πράξεις των συμπατριωτών μας από την Αρμενία. Οι Οθωμανοί γενικά απαιτούν την ελευθερία και τη μεταρρύθμιση, οπότε αντί να χάσουμε τους

Αρμένιους, ως τραβήξουμε τα κτίρια των καταπιεστών, Babi Ali, το κέντρο της κακομεταχείρισης, του δεσποτισμού και της τυραννίας”. Μετά την αναπαραγωγή αυτής της διακήρυξης, ο Τούρκος ιστορικός Κούραν σημειώνει: “Μπορεί κανείς να αντιληφθεί ότι οι Νεαροί Τούρκοι ωθήθηκαν από τις δραστηριότητες των Αρμενίων επαναστατών”. Παρόλο που η εκστρατεία κορυφώθηκε με επιτυχία καθώς ο Σουλτάνος καταδικάστηκε το 1908 ως αποτέλεσμα μιας περισσότερο ή λιγότερο στρατιωτικής εξέγερσης, η ευθραυστότητα του ενιαίου Τουρκικού-Αρμενικού μετώπου εναντίον του Αμπντούλ Χαμίτ χαρακτήρισε τη διάβρωση αυτού του μετώπου και την αναπόφευκτη έναρξη ενός νέου γύρου κρίσεων που τροφοδοτούσαν την τουρκο-αρμενική σύγκρουση. Το ζήτημα που έφερε δυσοίωνη σκιά στο ενιαίο μέτωπο, ακόμη και απειλώντας να υπονομεύσει και τελικά να τορπιλίσει, ήταν αυτό της ευρωπαϊκής παρέμβασης εκ μέρους των Αρμενίων, οι οποίοι επιζητούσαν μεταρρυθμίσεις στις επαρχίες. Οι Τούρκοι ηγέτες που ήταν αντίπαλοι του καθεστώτος και ως τέτοιοι συμπεριφέρονταν ως φαινομενικοί σύμμαχοι των Αρμενίων επαναστατών και οι οποίοι διατύπωσαν την έντονη αντίσταση στη δημιουργία ενός υπομνήματος για την εκπλήρωση των όρων του Άρθρου 61 της Συνθήκης του Βερολίνου, στη συνέχεια λειτουργούσαν ως οι πρωταγωνιστές της γενοκτονίας των Αρμενίων κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτός ο τύπος διάσπασης μεταξύ Αρμενίων και Τούρκων εξακολούθησε, ανεξάρτητα από την αλλαγή των καθεστώτων, να γίνει μόνιμο προσάρτημα στα εξελισσόμενα στάδια της τουρκο-αρμενικής σύγκρουσης. Για το λόγο αυτό, σχεδόν όλοι οι Τούρκοι ιστορικοί και πολιτικοί ηγέτες ήταν επιρρεπείς στην ανίχνευση της σύγχρονης προέλευσης της Αρμενικής Ερώτησης στο άρθρο 61 της Συνθήκης του Βερολίνου του 1878 (Dadrian (b), 1997: 42-44).

Η προσπάθεια των Αρμενίων για διοικητικές προσφυγές

Από χρονολογική άποψη, το αρμενικό ζήτημα προέκυψε τυπικά ως πρόβλημα σύγκρουσης μεταξύ της αρμενικής κοινότητας και της οθωμανικής κεντρικής κυβέρνησης σε μία από τις συνόδους του πρώτου Οθωμανικού Κοινοβουλίου, κατά τις πρώτες φάσεις του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-78). Αρκετοί Αρμένιοι βουλευτές, με τη στήριξη ελλήνων, ακόμη και τουρκικών συλλόγων, επέστησαν την προσοχή στο γεγονός ότι ενώ το αρμενικό γένος αποδείκνυε τη βούλησή του να υπερασπιστεί την οθωμανική πατρίδα, χιλιάδες Αρμένιοι επλήγησαν και σκοτώθηκαν. Εκτός από το ζήτημα της σύγκρουσης πολέμου, εμφανίστηκε μια πιο θεμελιώδης πηγή σύγκρουσης τον Ιουνίου του 1877. Επρόκειτο για ένα ζήτημα το οποίο,

εξελισσόμενο σταδιακά, τελικά αφορούσε τις Αρμενικές Μεταρρυθμίσεις και ως τέτοιο αποτέλεσε τον πυρήνα της Αρμενικής Ερώτησης.

Το ζήτημα αυτό αφορούσε συγκεκριμένα 1) τις καταστροφές που διαπράχθηκαν εναντίον των άοπλων πληθυσμών της Αρμενίας στις ανατολικές επαρχίες από τις πλήρως οπλισμένες κουρδικές φυλές, 2) την ατιμωρησία που ακολούθησε αυτές τις καταχρήσεις και 3) την υποτιθέμενη συνενοχή των τοπικών και κεντρικών αρχών (Schrodt, 2014: 114). Χαρακτηριστικά ήταν τα λόγια του πρώτου Έλληνα ομιλητή στη νεοσύστατη Οθωμανική Βουλή: *“οι Αρμένιοι υπέμειναν σιωπηλά τις πικρές τους κακουχίες. Αλλά είναι απλώς οι Αρμένιοι, το πιο πιστό και υπάκουο θέμα του κράτους, να μαστιζονται και να διώκονται από όλους τους Κούρδους, που είναι αντάρτες εναντίον του κράτους μας”*. *“Πολλοί από τους κυβερνήτες ήταν οι συνεργοί αυτών των Κούρδων και των οποίων τα ονόματα προς το παρόν δεν θα ήθελα να τα αποκαλύψω”*. Αντίστοιχες προτάσεις ακούστηκαν και από άλλους βουλευτές. Περίπου ένα τέταρτο του αιώνα νωρίτερα, ο διακεκριμένος Βρετανός στρατηγός Sir Fenwick Williams, ο οποίος είχε ηρωικά υπερασπιστεί το τουρκικό φρούριο του Kars ενάντια στους Ρώσους κατά τη διάρκεια του πολέμου 1853-55 της Κριμαίας ως σύμμαχος της Τουρκίας, με επιβλητικούς όρους αποκήρυξε το τουρκικό καθεστώς της καταπίεσης. Καταδίκασε την τουρκική κυβέρνηση ως: *“κινητήριος δύναμη τυραννίας”*, προσθέτοντας ότι *“καμία γλώσσα δεν μπορεί να περιγράψει την αναστάτωση που χαρακτηρίζει τη ζωή και το χαρακτήρα του τουρκικού λαού”*. Με άλλα λόγια, περιέγραφε την ανομία που επικρατούσε εναντίον των Αρμενίων, καθώς και την υπονόμευσή τους από τις τότε κυβερνήσεις. Χαρακτηριστικό είναι ότι με την καταδίκη του δικαιώματος των Αρμενίων να φέρουν όπλα για να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, έβαλαν τους Αρμένιους σε μόνιμη ευάλωτη θέση. Αντίθετα, οι Κούρδοι είχαν βαρύ οπλισμό και ένα παραπάνω πλεονέκτημα-κίνητρο στο να στοχεύουν τους Αρμένιους (Dadrian (b), 1997: 44-46).

Η τουρκο-αρμενική σύγκρουση ήταν ουσιαστικά μια Κούρδο-Αρμενική σύγκρουση. Διαπιστώθηκε ότι σε σημεία όπου οι τοπικές και περιφερειακές κοινότητες των Αρμενίων είχαν μια δυναμική, αυτόματα έμπαιναν στο μάτι του σουλτάνου. Αντιθέτως, φαίνεται ότι υπάρχει μια πιο χαλαρή αντιμετώπιση των *“καθιστικών”* πληθυσμών της Αρμενίας. Οι Αρμένιοι σε σχέση με τους Κούρδους προσπαθούσαν: την αναζήτηση διοικητικών διορθωτικών μέτρων εναντίον των ανισοτήτων και διώξεων που είχαν δεχθεί από τις κυβερνήσεις. Η ιδέα εξάλλου της ανεξαρτησίας ήταν απομακρυσμένη, όπως και η ιδέα του

επαναστατικού αγώνα και της μαχητικότητας. Σε αντίθεση με τους Αρμένιους με τις άλλες εθνότητες της αυτοκρατορίας, ο Τούρκος ιστορικός Κάραλ εξυμνεί τους Αρμένιους που «είχαν υιοθετήσει τον τουρκικό πολιτισμό και δεν επιδιώκουν την ανεξαρτησία τους, όπως συνέβαινε με τις άλλες οθωμανικές κοινότητες». Η Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης είχε ως στόχο να καταρτίσει ρυθμίσεις για την ειρήνευση της περιοχής και να πείσει την Τουρκία να υιοθετήσει ένα νέο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα προκειμένου να αποφευχθούν μελλοντικά προβλήματα. Ο Πατριάρχης Nercess πρότεινε να συμπεριληφθεί στη Διάσκεψη το θέμα της Αρμενικής Μεταρρύθμισης. Φυσικά κάτι τέτοιο δεν έγινε ποτέ (Dadrian (b), 1997: 48).

Η αναφορά του Κάιζερ στις σφαγές μέσα από το παράδειγμα της Ερζερούμ

Οι εκτοπισμοί από την Ερζερούμ ξεκίνησαν νωρίτερα από τον Μάιο του 1915 και είχαν προηγηθεί του κυβερνητικού προγράμματος εκτοπισμών. Στις 15 Μαΐου του 1915, οι αρχές της Ερζερούμ άρχισαν τις εκτοπίσεις τριάντα χιλιάδων Αρμενίων. Το πρώτο κύμα συμπεριλάμβανε τις οικογένειες των τοπικών Αρμενίων αρχόντων και γενικότερα το πιο εύπορο κομμάτι της κοινότητας. Πολλοί έμποροι χρωστούσαν λεφτά σε Γερμανούς και άλλους συνεργάτες, με αποτέλεσμα ο Τασίν Μπέι να ψάχνει τρόπο να προστατέψει τους πιστωτές. Στο τέλος έφτιαξε μια επιτροπή από υψηλόβαθμα στελέχη, αξιωματικούς και τοπικούς μαγαζάτορες οι οποίοι αποθήκευαν υλικά και πολύτιμα ως αντίβαρο για τις οφειλές των εκτοπισμένων (Kaiser, 2002: 152).

Με τον ερχομό του Τασίν Μπέι στο πόστο του, ο Μπαχαεντίν Σακίρ Μπέι, δρούσε ως πολιτικός κομισάριος των στρατηγιών του Τρίτου Στρατού. Μαζί με τον κυβερνήτη της Ερζερούμ, τον Τασίν Μπέι, οργάνωσαν τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα εκτοπισμού μαζί με την περιοχή Μπίτλις. Η δράση του αυτή βέβαια περιείχε σε μεγάλο βαθμό αυτοσχεδιασμό και χρειάζονταν ανασχεδιασμό με βάση την επικείμενη κυβερνητική δραστηριότητα. Στις 23 Μαΐου το κυβερνών κόμμα έδωσε την εντολή για εκτοπισμό όλων των Αρμενίων από τις περιοχές Βαν, Μπίτλις και την Ερζερούμ. Σε αντιστοιχία με τις ακραίες απόψεις του, ο Τασίν Μπέι κάλεσε για επέκταση των εκτοπισμών και στις περιοχές Ντιαρμπεκίρ, Χαρπούτ και Σίβας (Kaiser, 2002: 152).

Στις 20 Μαΐου του 1915, το πρώτο κύμα έφτασε στην Ερζιντζάν. Οι αρχές της Ερζιντζάν εκδίωξαν τριάντα χιλιάδες Αρμένιους από την περιοχή και από το προάστιο της Μπαϊρμπούρτ. Επίσης είκοσι χιλιάδες Αρμένιοι εκτοπίστηκαν από το προάστιο Κίγκι, προς το νότο. Οι

τελευταίες εκτοπίσεις από τις περιοχές Ερζιντζάν και Μπαϊρμπούρτ είχαν δρομολογηθεί για τις 12 Ιουνίου του 1915. Ταυτόχρονα δεκάδες χιλιάδες Αρμένιοι από την περιοχή της Ερζερούμ και τις γύρω περιοχές κατευθύνονταν προς την Ερζιντζάν. Την ίδια στιγμή, οι εγκληματίες στο Ντερσίμ επιτίθονταν στους Αρμένιους “από όλες τις πλευρές.” Στο προάστιο Τερντζάν δηλώθηκε πως Κούρδοι έσφαξαν ένα караβάνι 500 Αρμενίων. Τα ίδιο θεωρούνταν πως θα ήταν το μέλλον και των υπόλοιπων δεκαπέντε χιλιάδων Αρμενίων της περιοχής (Kaiser, 2002: 152-153). Σε ταύτιση με τις εντολές του, ο Τασίν Μπέι συνέχισε τους εκτοπισμούς από την πόλη της Ερζερούμ και τις γύρω περιοχές. Λίγες μέρες μετά στις 17 Ιουνίου του 1915, ο κυβερνήτης ανακοίνωσε την άμεση λήξη των εκτοπισμών όταν σχεδόν όλοι οι Αρμένιοι είχαν φύγει από την Ερζερούμ. Η περιοχή Ερζιντζάν είχε εγκαταλειφτεί πλήρως από τον αρμένικο πληθυσμό όπως και η περιοχή Κίγκι (Kaiser, 2002: 154).

Οι επιθέσεις σε Αρμενίσσες και παιδιά ήταν φρικτές. Οι αρχές που ήταν ανίκανες να προστατέψουν του Αρμενίους από αυτές τις επιθέσεις, είχαν απόλυτη επιτυχία στο να εκτελούν την προαναφερθείσα εντολή, να σκοτώνουν όποιον Αρμένιο προσπαθούσε να ξεφύγει από τα караβάνια εκτοπισμού. Οι αρχές στις 26 Ιουνίου του 1915 εκτιμούσαν πως ο αριθμός των εκτοπισμένων που στάλθηκαν προς την περιοχή της Κεμάχ ήταν περίπου 110 με 120 χιλιάδες. Παρά τις εντολές για προστασία των μεταναστών-Αρμενίων, οι επιθέσεις από τους Κούρδους συνεχίζονταν κανονικά. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα ο Τασίν Μπέι να προτείνει το πάγωμα των εκτοπισμών μέχρι να είναι ασφαλής η διαδρομή. Παρόλα αυτά οι αρχές επέμεναν στη συνέχιση των εκτοπισμών. Χωρίς να προκαλεί κάποια έκπληξη η κτηνωδία συνεχίστηκε (Kaiser, 2002: 154-155).

Ο ισχυρισμός του Τασίν Μπέι πως οι Κούρδοι του Ντερσίμ ήταν υπεύθυνοι για τις επιθέσεις εναντίον των Αρμενίων ήταν αρκετά βολικός. Έριξε την ευθύνη στον κυβερνήτη της Χαρπούτ, Σαμπίτ Μπέι, ο οποίος φάνηκε ανίκανος να ελέγξει κομμάτια της περιοχής του. Η κατηγορία αυτή οδήγησε σε μια αυστηρή απάντηση από τον Σαμπίτ Μπέι. Ο δικός του ισχυρισμός ήταν πως όχι μόνο δεν έφερε κάποια ευθύνη για την κατάσταση αλλά πως οι Αρμένιοι ήταν αυτοί που προκαλούσαν τα όποια προβλήματα. Σύμφωνα με τον Σαμπίτ Μπέι, Αρμένιοι κακοποιοί σκότωσαν έναν χωροφύλακα από το Ντερσίμ ενώ τραυμάτισαν και άλλους Κούρδους που μετέφεραν στρατιωτικό εξοπλισμό στην Ερζερούμ. Ταυτόχρονα Αρμένιοι λιποτάκτες διέφυγαν στο Ντερσίμ όπου βίαζαν γυναίκες που ανήκαν σε κουρδικές φυλές με αποτέλεσμα τα αντίποινα των Κούρδων. Παρ’ όλ’ αυτά οι αρχές κατάφεραν να κρατήσουν την κατάσταση υπό

τον έλεγχο τους Ο κυβερνήτης ενημέρωσε τον συνάδελφό του από την Ερζερούμ πως μόνο το 10% των δραστών είχαν καταγωγή από το Ντερσίμ και πως οι περισσότεροι ήρθαν από την Ερζερούμ (Kaiser, 2002: 154-155). Ενώ η Χαρπούτ θεωρούνταν ως μια ασφαλής περιοχή για τους εκτοπισμένους, το βάρος για την ασφάλεια των Αρμένιων έπεφτε στις αδύναμες τοπικές αρχές με δεδομένη και την έλλειψη πειθαρχίας στις γραμμές των δυνάμεων ασφαλείας. Εάν αυτά ισχύουν, οι πληροφορίες που μεταδόθηκαν από τις αρχές της Χαρπούτ αποδεικνύουν πως υπάρχει τεράστιος όγκος πληροφοριών στην περιοχή του Ντερσίμ (Kaiser, 2002: 155).

Σύμφωνα με τις πληροφορίες, οι επιθέσεις δε γίνονταν μόνο από Κούρδους, αλλά και από χωροφύλακες και τρίτους. Δεν ήταν μόνο οι Κούρδοι δηλαδή που διέπραξαν τις φρικαλεότητες. Στόχοι αποτελούσαν και οι περιουσίες των Αρμένιων. Ορισμένοι δράστες αποσπούσαν εκβιαστικά χρήματα από Αρμένιους μετανάστες που έμεναν στη Μπαϊμπούρτ ή στην Ερζιντζάν. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αρμένικες “παρατημένες ιδιοκτησίες” δεν ήταν κάπου αρχειοθετημένες και δηλωμένες. Συνεπεία αυτού ήταν οι απώλειες των αρμενικών περιουσιών να μην καταγραφούν ποτέ. Στις 7 Ιουλίου 1915, ο κυβερνήτης της Τραπεζούντας Τζέμαλ Αζίμι Μπέι ανέφερε ότι οι απελάσεις ήταν επιτυχείς και εκτελέστηκαν σύμφωνα με τις «διευθετήσεις» που έκανε ο Μπαχαεντίν Σακίρ Μπέι (Kaiser, 2002: 155-156).

Κεφάλαιο 3: Η διασπορά των Αρμενίων και η προσπάθεια αναγνώρισης της Γενοκτονίας

Κεφάλαιο 3.1: Η διασπορά των Αρμενίων

Τι απέγινε η ίδια η Αρμενία μετά τις σφαγές των ετών 1915-16; Η επανάσταση των μενσεβίκων, την άνοιξη του 1917, είχε επιτρέψει στους Αρμένιους να αποκτήσουν έναν βαθμό αυτοδιάθεσης, οπότε γεννήθηκε ένα επισφαλές φιλελεύθερο-δημοκρατικό κράτος. Ωστόσο, η Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόβσκ, που υπογράφηκε από τον Τρότσκι, άφησε τους λαούς του Καυκάσου στο έλεος των Γερμανών και των Τούρκων (είχαν συμμαχήσει στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου). Ξέσπασαν αιματηρές μάχες μεταξύ των Τούρκων και των Αρμενίων, με σημαντικές αγριότητες και από τις δύο πλευρές. Εν μέσω πείνας, λιμού και στερήσεων, οι Αρμένιοι επέμειναν με ιδιαίτερη αποφασιστικότητα, αλλά στα τέλη του 1920, όλο κι όλο που είχε απομείνει από το ανεξάρτητο κράτος τους ήταν η σοβιετική Αρμενία, ένα δέκατο της Μεγάλης Αρμενίας που φαντάζονταν. Οι Αρμένιοι που επιβίωσαν των θηριωδών εντάχθηκαν σε προγενέστερες κοινότητες στη Μέση Ανατολή, ιδιαίτερα στον Λίβανο, στη Συρία, στην Παλαιστίνη και στο Ιράν. Σημαντικός αριθμός, ωστόσο, διασκορπίστηκε ακόμη πιο μακριά, στην Αιθιοπία, στη Λατινική Αμερική, στην Ελλάδα, στην Ιταλία και στην Αγγλία. Οι μεγαλύτερες και καλύτερα εγκαταστημένες αρμενικές κοινότητες της διασποράς δημιουργήθηκαν στη Γαλλία και στις ΗΠΑ (Cohen, 1997: 104-105).

Ο ρόλος της Αρμενικής Διασποράς ήταν εξαιρετικά σημαντικός στη διάδοση της γενοκτονίας, σε σημείο που να ξεπερνά ακόμη και το ίδιο το Αρμένικο κράτος. Οι περισσότεροι Αρμένιοι της διασποράς είχαν την ελευθερία στο κράτος όπου ζούσαν να οργανώνουν μόνοι τους τη ζωή τους. Συχνά μάλιστα διοργάνωναν διαφορές φιλανθρωπίες, όπως επίσης πολιτικά κόμματα, ομάδες πίεσης, κοινότητες και διάφορα λόμπι. Όμως, την εποχή της παγκοσμιοποίησης, στην οποία οι εθνικές συνειδήσεις αλλάζουν, η αρμενική διασπορά αντιμετώπισε την απειλή της αφομοίωσης και της αμφισβήτησης. Σε αυτό το πλαίσιο, η γενοκτονία λειτούργησε ως μέσο συσπείρωσης μεταξύ των διάφορων κοινοτήτων παγκοσμίως. Επιπλέον, με την αξιοποίηση των χρηματοοικονομικών τους περιουσιακών στοιχείων, οι Αρμένιοι της Διασποράς μπορούσαν να παρέμβουν στις διαδικασίες εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της Αρμενίας (Palabiyik, 2015: 75-76). Σύμφωνα με τον ιστορικό Harris η αρμενική διασπορά έχει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά:

- Η κοινότητα της Διασποράς και οι πρόγονοί της ήταν διασκορπισμένοι.
- Διατηρούν μια συλλογική μνήμη για την πατρίδα τους, την ιστορία και τα επιτεύγματά τους.
- Αισθάνονται ως ένα βαθμό αλλοτριωμένοι στην εκάστοτε χώρα υποδοχής.
- Θεωρούν την πατρίδα τους ως το ιδανικό σπίτι τους στο οποίο κάποια μέρα θέλουν να επιστρέψουν.
- Πιστεύουν ότι θα είναι συλλογικά δεσμευμένοι για την ασφάλεια και την ευημερία της πατρίδας τους.
- Και σκοπεύουν ότι θα συνεχίσουν τη σχέση μεταξύ τους και της πατρίδας τους (Palabiyik, 2015: 77).

Υπάρχουν τρία εντυπωσιακά χαρακτηριστικά της αρμενικής διασποράς στις ΗΠΑ. Η σχετική δημόσια σιωπή της κοινότητας έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970, ο περισσότερος δημόσιος ρόλος που παίζει από τότε και η ανάπτυξη ενός ισχυρού συνόλου εσωτερικών κοινωνικών και πολιτιστικών οργανώσεων. Η αρχική σιωπή αντικατόπτριζε εν μέρει ένα ψυχοκοινωνιολογικό τραύμα, ευρύτερα γνωστό ως “σύνδρομο του επιζήσαντα”. Οι επιζήσαντες αισθάνονταν, συχνά, ένοχοι θεωρώντας ότι δεν τους άξιζε η απροσδόκητη καλή τους τύχη. Έφεραν το βάρος συμπυκνωμένου θυμού και δυσκολεύονταν να απολαύσουν την ελευθερία και την υλική επιτυχία τους. Έντονες ψυχολογικές καταστάσεις (αντιδραστική κατάθλιψη, αδυναμία απόλαυσης, υπερευαίσθησία και εφιάλτες) έχουν ευρέως καταγραφεί από επιζήσαντες. Είναι αξιοσημείωτο ότι η πρώτη και μεγάλο μέρος της δεύτερης γενιάς των Αρμενίων της Αμερικής υιοθέτησε έναν ιδιωτικό, εσωστρεφή κόσμο εμφανούς συμμόρφωσης προς το αφομοιωτικό ύφος, μαζί με μια ισχυρή αίσθηση διαφοράς, η οποία σπάνια εκδηλωνόταν δημόσια (Cohen, 1997: 107-108). Τι έγινε με την αρμενική διασπορά στη Γαλλία; Πολλοί ιστορικοί πιστεύουν ότι με σπάνιες εξαιρέσεις, ολόκληρη η αρμενική κοινότητα στον κόσμο αποτελείται από επιζώντες ή τους απογόνους τους. Αυτή η παρατήρηση ισχύει λιγότερο για τους Αρμένιους της Γαλλίας που έχουν μακρά ιστορία εγκατάστασης. Η προ του 1915 μεταναστευτική ιστορία, μαζί με τις ισχυρές αφομοιωτικές τάσεις της γαλλικής επαναστατικής παράδοσης, έχουν οδηγήσει τους Αρμένιους της Γαλλίας σε έναν πιο περίπλοκο σχηματισμό ταυτότητας.

Μια διακριτική ανάγνωση αυτού του ζητήματος παρέχει η Μαρτίν Χοβανεσιάν, η οποία συγκρίνει την τάση αφομοίωσης στη Γαλλία με την αντιτιθέμενη φιλοσοφική αρχή, το δικαίωμα να είναι κανείς διαφορετικός. Η ένταση μεταξύ αυτών των δύο κατευθύνσεων γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στην τρίτη γενιά λόγω των οικονομικών επιτυχιών των γονέων και των παππούδων τους, λόγω της εκκοσμίκευσης της κοινότητας και επειδή το 80% της σημερινής γενιάς δεν μιλά πλέον αρμενικά. Η επιθυμία να προβληθεί η αρμενική ταυτότητα, ή πιο συγκεκριμένα να προβληθεί μια διπλή γαλλο-αρμενική ταυτότητα, σχετίζεται κυρίως με δύο εξωγενείς περιστάσεις. Πρώτον, το γαλλικό κράτος και οι κοινωνικοί του θεσμοί άρχισαν να υποχωρούν κάπως, κάτω από την πίεση ενός σημαντικού αριθμού Βορειοαφρικανών και άλλων μεταναστών, που αρνήθηκαν να υποκλιθούν στην παράδοση των Ιακωβίνων. Κατά δεύτερον, στον υπόλοιπο κόσμο, οι Αρμένιοι αντιμετώπιζαν θεμελιακές κρίσεις και αλλαγές. Ο εμφύλιος πόλεμος στον Λίβανο κατά τη δεκαετία του 1970 δημιούργησε έναν αριθμό προσφύγων που επέλεξαν να μεταφερθούν στη Γαλλία. Το 1975 και το 1985 πραγματοποιήθηκαν σε όλον τον κόσμο τελετές μνήμης για τη γενοκτονία των Αρμενίων. Τρία χρόνια αργότερα, το 1988, ένας ισχυρότατος σεισμός συντάραξε τη σοβιετική Αρμενία και οι Γάλλοι Αρμένιοι κινητοποιήθηκαν για να στείλουν βοήθεια και χρήματα. Λίγο αργότερα ο κομμουνισμός στη Σοβιετική Ένωση κατέρρευσε και ήδη το 1990 είχε ανακηρυχθεί σε ανεξάρτητο κράτος. Οι νεαροί Γαλλο-αρμένιοι δεν αντέδρασαν με το να ταυτιστούν αμέσως με το νέο κράτος, διαδηλώνοντας για μία “Μεγάλη Αρμενία” ή προωθώντας ένα κίνημα επιστροφής. Μάλλον εμφανίστηκε ένα ενδιαφέρον νέο είδος εθνοτικής ιδιότητας που στηρίχθηκε σε αφηγήσεις, στην ανάμνηση μιας συλλογικής κακουχίας σε προγενέστερες γενεές και σε μια αίσθηση συμπάθειας με τους Αρμένιους εκτός Γαλλίας. Η ουσία αυτής της εθνοτικής ταυτότητας είναι ότι δεν ήταν συνδεδεμένη με συγκεκριμένη επικράτεια, εξακολουθώντας να δηλώνει υποστήριξη προς τη Γαλλία, την υπηκοότητά της, τον πολιτισμό και τη γλώσσα της (Cohen, 1997: 111-112).

Τον Νοέμβριο του 2015, η πλατφόρμα *Time to Analyze* παρουσίασε μια έρευνα που αφορούσε τον αριθμό των Αρμενίων που ζουν σε όλο τον κόσμο. Οι αριθμοί δόθηκαν από τις επίσημες κοινότητες της αρμενικής διασποράς, τα κόμματα, τις αρχιεπισκοπές, τα ιδρύματα και σε μερικές περιπτώσεις από τις τοπικές υπηρεσίες μετανάστευσης. Σύμφωνα με την έρευνα αυτή, σε όλο τον κόσμο ζουν συνολικά 10.297.770 Αρμένιοι, εκ των οποίων οι 8.140.500 κατοικούν εκτός των συνόρων της Αρμενίας και του Αρτσάχ.

Κεφάλαιο 3.2: Η συρρίκνωση του αρμενικού πληθυσμού στην Ελλάδα κατά τα έτη 1922 – 1950

Η καταγραφή του πληθυσμού των Αρμενίων τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς είναι μια αρκετά δύσκολη και περίπλοκη υπόθεση με πολλές παραμέτρους, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει κι από μόνη της ένα ξεχωριστό θέμα επιστημονικής μελέτης. Η συγκεκριμένη εργασία προσπαθεί να παρουσιάσει μια σειρά από καθοριστικά γεγονότα, που έχουν ως στόχο να κατανοηθούν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε η εγκατάσταση των Αρμενίων στον Ελλαδικό χώρο.

Το πρώτο προσφυγικό κύμα

Στα τέλη του 1921 έφτασε το πρώτο προσφυγικό κύμα Αρμενίων από την Κιλικία και την Νικομήδεια στην Ελλάδα. Σε γραπτή αναφορά του με ημερομηνία 18 Δεκεμβρίου 1922 προς την Αρμενική Μητρόπολη Αθηνών, ο πάτερ Κεβόρκ Ταβιτιάν έχει καταγράψει 3.950 Αρμένιους που εγκαταστάθηκαν προσωρινά σε Πειραιά, Καλαμάτα, Λαύριο, Βόλο, Σάμο, Μυτιλήνη, Χίο και Σύρο τον Δεκέμβριο του 1921.

Εννέα μήνες αργότερα, κατά τη μικρασιατική τραγωδία και την ολοκληρωτική καταστροφή της Σμύρνης, μαζί με τους Έλληνες πρόσφυγες, έφτασαν στην Ελλάδα και 100.000 έως 120.000 χιλιάδες αρμένιοι πρόσφυγες από την Ιωνία, την Ανατολική Θράκη και την Κιλικία. Οι αριθμοί αυτοί, όπως καταγράφονται από ιστορικούς και αναφέρονται συχνά μέσα σε περιγραφές της εποχής, μάλλον είναι υπερβολικοί, ειδικότερα όταν κάνουμε σύγκριση με τις πρώτες επίσημες καταγραφές από τους κρατικούς φορείς και την Αρμενική Μητρόπολη. Οι αρμένιοι πρόσφυγες που έφτασαν στην Ελλάδα το 1922, μαζί με τα ορφανά, δεν πρέπει να ξεπερνούσαν τους 90.000 ανθρώπους. Τον Αύγουστο του 1924 οι αρμένιοι πρόσφυγες που βρίσκονταν υπό την ευθύνη των ελληνικών υπηρεσιών περίθαλψης έφταναν τα 55.000 άτομα. Στα τέλη της δεκαετίας του '20, ο αριθμός όλων των Αρμενίων στην Ελλάδα ήταν 65.000, εκ των οποίων 36.600 κατοικούσαν στην Αθήνα, τον Πειραιά και άλλες περιοχές της Στερεάς Ελλάδας, και 28.300 σε Μακεδονία και Θράκη. Από τα πρώτα χρόνια, μία ειδική επιτροπή της «Κοινωνίας των Εθνών» υπό την εποπτεία του Φρίντγκιοφ Νάνσεν ανέλαβε το έργο της μετεγκατάστασης των Αρμενίων προσφύγων στη Σοβιετική Αρμενία, με πρώτη αποστολή 3.000 πρόσφυγες, από την περιοχή κυρίως της Κεντρικής Μακεδονίας, μέχρι το Νοέμβριο του 1925. Το 1931-32 η μετεγκατάσταση συνεχίζεται και μεταφέρονται με ελληνικά πλοία από τον Πειραιά 8-10.000

αρμένιοι πρόσφυγες στο Βατούμ κι από εκεί στη Σοβιετική Αρμενία. Θα πρέπει να αναφέρουμε ακόμη ότι τον πρώτο χρόνο της προσφυγιάς χιλιάδες ήταν οι θάνατοι λόγω των κακουχιών, της ανεπαρκούς σίτισης και των ανύπαρκτων συνθηκών υγιεινής (Χασιώτης, 1995: 23-24).

Τα ορφανά της Γενοκτονίας

Το 1922, διεθνείς φιλανθρωπικές οργανώσεις μετέφεραν στην Ελλάδα 7.000-8.000 ορφανά Αρμενόπουλα από τα αμερικανικά κυρίως ορφανοτροφεία και άλλα κέντρα περίθαλψης της Τουρκίας. Τα παιδιά αυτά, τα περισσότερα ορφανά της Γενοκτονίας του 1915, φιλοξενήθηκαν σε ιδρύματα που λειτούργησαν σε ολόκληρη την επικράτεια της Ελλάδας. Τα μεγαλύτερα από αυτά ήταν της Σύρου, της Κορίνθου και της Κέρκυρας. Κάποια από αυτά τα ορφανά μεταφέρθηκαν σε άλλες χώρες με τη φροντίδα του «Lord Mayor's Fund». Έτσι, την επόμενη χρονιά, ο αριθμός των ορφανών που φιλοξενούνταν σε ολόκληρη την Ελλάδα αναλυτικά ήταν: Καβάλα 693, Κέρκυρα 1.778, Κεφαλονιά 314, Θάσος 72, Παλιά Ανάκτορα 165, Χαλκίδα 621, Ωρωπός 396, Ζάππειο 71, Κόρινθος 1.670, Σύρος 732. Σύνολο 6.512 ορφανά. Τα περισσότερα από τα ορφανοτροφεία αυτά έπαψαν να λειτουργούν έως το 1927. Ένα μέρος από τα παιδιά που είχαν πλέον ενηλικιωθεί πήγαν στη Μακεδονία ως εργάτες στις γεωργικές καλλιέργειες της περιοχής, κάποια άλλα έφυγαν για τη Γαλλία και τη Σοβιετική Αρμενία, ενώ 500 παιδιά μεταφέρθηκαν σε ορφανοτροφείο της Αιγύπτου.

Στις 30 Σεπτεμβρίου του 1923, η Αμερικανική φιλανθρωπική οργάνωση «Near East Relief» γνωστοποίησε την έρευνα που είχε κάνει σχετικά με κάποια από τα αρμενικά σχολεία. Σύμφωνα με αυτή ο αριθμός των μαθητών ήταν: Αθήνα 255, Κοκκινιά 653, Δουργούτι (Νέος Κόσμος) 745, Παγκράτι 415, Θεσσαλονίκη και περίχωρα 790, Πειραιάς 317, Παλαιό Φάληρο 60, Νέο Φάληρο 96, Μοσχάτο 34, Κηφισιά 70, Μαρούσι 65, Μυτιλήνη 250, Ρέθυμνο 150, Χανιά 47, Λαύριο 101. Σύνολο 4.048 μαθητές (Κεβορκιάν, 1957: 69-71).

Οι πρόσφυγες στην Αθήνα

Τα πρώτα χρόνια στην Αθήνα, οι Αρμένιοι είχαν εγκατασταθεί βασικά σε πέντε περιοχές, στο Δουργούτι 7.000, Παγκράτι και Καισαριανή 3.000, Λιπάσματα (Άγιος Διονύσιος - Πειραιάς) 5.000, Κοκκινιά 6.000 και στο κέντρο της Αθήνας 5.000 πρόσφυγες από τη Σμύρνη, που ήταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση συγκριτικά με τους άλλους.

Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1938, μετά από αίτημα της κυβέρνησης, το Εθνικό Κεντρικό Συμβούλιο των Ορθοδόξων Αρμενίων οργάνωσε απογραφή σε όλες τις περιοχές όπου ζούσαν Αρμένιοι. Τα αποτελέσματα ήταν να καταγραφούν 27.080 Αρμένιοι σε 35 περιοχές της χώρας. Αναλυτικά: Δουργούτι 4.500, Καισαριανή 1.000, Περιστέρι 250, Κοκκινιά 4.800, Λιπάσματα (Άγιος Διονύσιος - Πειραιάς) 3.000, Μαρούσι 180, Κηφισιά 60, Μοσχάτο 100, Αμπελόκηποι 60, Νέα Σφαγεία (Ταύρος) 35, Φάληρο 150, Καλλιθέα 100, Λαύριο 400, Βόλος 300, Κόρινθος 100, Αίγιο 100, Πάτρα 500, Πύργος 150, Ναύπλιο 30, Καλαμάτα 800, Κέρκυρα 150, Κρήτη 700, Μυτιλήνη 300, Σάμος 30, Χίος 20, Σύρος 20, Θεσσαλονίκη 5.000, Δράμα 650, Σέρρες 300, Καβάλα 800, Ξάνθη 750, Κομοτηνή 800, Αλεξανδρούπολη 800, Διδυμότειχο 150, Νέα Ορεστιάδα 100. Τα επόμενα χρόνια η απογραφή αυτή αμφισβητήθηκε έντονα. Κάποια μέλη της κοινότητας, που ήταν καλά πληροφορημένα για την κατάσταση στους συνοικισμούς όπου διέμεναν οι Αρμένιοι, έθεσαν τον προβληματισμό τους για την εγκυρότητα της καταγραφής, με τον ισχυρισμό ότι οι αριθμοί είναι κατά προσέγγιση κι όχι ακριβείς. Σύμφωνα με αυτούς, ο πληθυσμός των Αρμενίων στο Δουργούτι ξεπερνούσε τα 6.500, ενώ οι καταγεγραμμένοι στην Κοκκινιά και στη Θεσσαλονίκη ήταν τουλάχιστον κατά 1.000 λιγότεροι ανά περιοχή. Εάν δεχθούμε αυτήν την εκδοχή, το 1938, ο αρμενικός πληθυσμός ήταν περίπου 31.000 άτομα (Χασιώτης, 1995).

Η παλιννόστηση

Το 1946 αρχίζει η παγκόσμια εκστρατεία για την παλιννόστηση των Αρμενίων της διασποράς προς τη Σοβιετική Αρμενία. Έτσι άρχισε και στην Ελλάδα μία καλά οργανωμένη προσπάθεια για να πεισθούν όσο το δυνατόν περισσότεροι Αρμένιοι να επαναπατριστούν. Η πρώτη γενιά προσφύγων, ειδικά εκείνοι που ζούσαν ακόμη ανασφαλείς οικονομικά και κοινωνικά, ήταν πρόθυμοι να εγκατασταθούν στη Σοβιετική Αρμενία. Από τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη έφυγαν 1.372 οικογένειες (4.974 άτομα) το 1946 και 3.478 οικογένειες (13.241 άτομα) το 1947. Συνολικά, σε δύο χρόνια, 18.215 Αρμένιοι από την Ελλάδα εγκαταστάθηκαν στη Σοβιετική Αρμενία. Την ίδια περίοδο ξεκίνησε ένα κύμα φυγής Αρμενίων από την Ελλάδα προς τον Καναδά και την Αργεντινή, που κράτησε για πολλά χρόνια. Οι περισσότεροι ήταν νέοι και νέες που αναζητούσαν έναν τόπο που θα τους εξασφάλιζε εργασία και μια ασφαλή διαβίωση για τις οικογένειές τους. Στα τέλη της δεκαετίας του '40, η Αρμενική Κοινότητα στην Ελλάδα αριθμούσε περίπου 9.500 άτομα. Μέσα σε μια δεκαετία είχε χάσει τα 2/3 του πληθυσμού της. Τη δεκαετία του '50, μετά από επίπονες προσπάθειες, η κοινότητα κατάφερε να προσαρμόσει

τις εκπαιδευτικές και τις άλλες της δομές στη νέα κατάσταση που είχε διαμορφωθεί. Συνοψίζοντας, λοιπόν, μέσα σε σχεδόν τριάντα χρόνια, μόνο το 1/10 του αρχικού πληθυσμού των Αρμενίων προσφύγων του 1922 είχε απομείνει στην Ελλάδα (Χασιώτης, 1995)

Η Αρμενική κοινότητα στην Ελλάδα

Η παρουσία των Αρμενίων στην Ελλάδα, είναι μεγαλύτερη των 300 χρόνων και διακρίνεται από σχέσεις εκτίμησης και σεβασμού με τον Ελληνικό λαό, ο οποίος υποδέχθηκε τους πρόσφυγες Αρμένιους το 1922. Η οργάνωση των Αρμενίων της Ελλάδας σε τοπικό και πανελλήνιο επίπεδο ακολούθησε μια σχετικά σταθερή τροχιά. Και αυτό, επειδή οι Αρμένιοι, τόσο της οθωμανικής επικράτειας, όσο και της διασποράς, διέθεταν ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ένα καθιερωμένο θεσμικό πλαίσιο αυτοδιοίκησης μέσα σε ετεροεθνή περιβάλλοντα: το λεγόμενο “Αρμενικό Εθνικό Σύνταγμα” (Sahmanadrutiun). Οι Αρμένιοι πρόσφυγες δημιούργησαν σχολεία, εκκλησίες, αθλητικούς και πολιτιστικούς συλλόγους. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970 άρχισε μια απροσδόκητη σε έκταση διεύρυνση των δραστηριοτήτων του αρμενικού στοιχείου της Ελλάδας. Η ανανέωση αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην έξοδο από την ενδοκοινοτική εσωστρέφεια. Η 3^η και 4^η γενιά των Αρμενίων της διασποράς, έχοντας αποκτήσει δυναμισμό, κοινωνική αυτοπεποίθηση και οικονομική ασφάλεια, άρχισε αφενός τη συστηματική και οργανωμένη προώθηση του αρμενικού ζητήματος με τη διαφώτιση της κοινής γνώμης και αφετέρου την προσπάθεια για τη διατήρηση της γλώσσας και των παραδόσεων του λαού της.

Σήμερα στην Ελλάδα, υπάρχουν οργανωμένες παροικίες, η πολυπληθέστερη στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη, καθώς επίσης στις πόλεις Καβάλα, Ξάνθη, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη, Καλαμάτα, Διδυμότειχο και Ορεστιάδα. Η έδρα της μητρόπολης των εν Ελλάδι Ορθόδοξων Αρμενίων βρίσκεται στην Αθήνα, ενώ υπάρχουν πάνω από 12 αρμενικές εκκλησίες στην επικράτεια της χώρας μας. Στην Αθήνα επίσης λειτουργούν τρία δημοτικά σχολεία και ένα γυμνάσιο, ενώ στη Θεσσαλονίκη και τις πόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης λειτουργούν εβδομαδιαία σχολεία. Επιπλέον, τον ημερήσιο τύπο καλύπτει η εφημερίδα “Azat Or” (Ελεύθερη Ημέρα), που εκδίδεται στην Αθήνα στην αρμενική γλώσσα, σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή. Κυκλοφορεί επίσης το τριμηνιαίο περιοδικό “Αρμενικά”, που δημοσιεύεται στην ελληνική γλώσσα. Ο αριθμός των Αρμενίων στην Ελλάδα στις μέρες μας κυμαίνεται στα 70.000-100.000 άτομα κατ’ εκτίμηση, καθώς μεγάλος αριθμός Αρμενίων, μετά

την κατάρρευση της ΕΣΣΔ μετανάστευσε τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, γεγονός που καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη την καταμέτρησή τους (Αρμενική εθνική επιτροπή Ελλάδος, Αρμένιοι- Ιστορία Εξόντωσης και Αναγέννησης ενός λαού, σελ. 17-19, 2019).

Κεφάλαιο 3.3: Η μνήμη της γενοκτονίας και η προσπάθεια αναγνώρισης

Η διεκδίκηση της αναγνώρισης μιας γενοκτονίας ταυτόχρονα από τη διεθνή κοινότητα και από το κράτος ή τον κληρονόμο του κράτους που την προκάλεσε, εν προκειμένω από το κράτος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το Τουρκικό που τη διαδέχτηκε, ακολουθεί το μοντέλο του εβραϊκού λαού και της εξόντωσής του που σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε σε μεγάλο μέρος της κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από το Γερμανικό Κράτος των Ναζί. Η έννοια της γενοκτονίας δημιουργήθηκε μετά την ήττα των Ναζί και υιοθετήθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη ως η πιο ακραία εγκληματική μορφή κατά της ανθρωπότητας. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην περίπτωση των Εβραίων και σε αυτή των χριστιανικών μειονοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που εκδιώχθηκαν από τις πατρίδες τους, οι οποίες είναι σήμερα ενσωματωμένες στην Τουρκία (Seferian, 2017: 16). Ο σκοπός των Ναζί ήταν να εξαφανίσουν από προσώπου γης αυτόν τον λαό που τον χαρακτήριζαν με βάση τη φυλή του και να εξαγνίσουν την άρια φυλή, τη γερμανική, από κάθε μίανση από τους Εβραίους και κάθε άλλη μειονότητα. Οι Εβραίοι ήταν ένας κινούμενος λαός που ζούσε στη διασπορά και μετατόπιζε την εγκατάστασή του ανάλογα με τις πολιτικές ή στρατιωτικές μεταβολές μιας ιστορίας πολλών αιώνων ή χιλιετιών. Απεναντίας, οι Έλληνες και οι Αρμένιοι καταλάμβαναν από τους αρχαίους χρόνους εδάφη της Μικράς Ασίας. Πιο συγκεκριμένα, οι Αρμένιοι είχαν επικρατήσει στο ανατολικό τμήμα της Μικράς Ασίας και στο νότιο τμήμα του Καυκάσου. Αυτός ο χώρος παρέμεινε πολυεθνικός για περισσότερες από δύο χιλιετίδες. Κατά τη διάρκεια των πέντε αιώνων της οθωμανικής κυριαρχίας, οι Έλληνες και οι Αρμένιοι υποχώρησαν δημογραφικά και εν μέρει αφομοιώθηκαν, καθώς έγιναν Μουσουλμάνοι και τουρκόφωνοι. Η πολιτική και οικονομική παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε συνάρτηση με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις είχε επιτρέψει στους Έλληνες και στους Αρμένιους να κατέχουν σημαντικές οικονομικές θέσεις. Οι συμφορές που υπέστησαν οι Έλληνες και οι Αρμένιοι, που είχαν προετοιμαστεί με διώξεις και σφαγές, είχαν ως κίνητρο όχι την επιθυμία να τους αφανίσουν επειδή ήταν αυτοί που ήταν, αλλά να τους εμποδίσουν να επεκτείνουν την επικράτεια του εθνικού τους κράτους (Bruneau, 2019: 246).

Η μνήμη της γενοκτονίας

Μέχρι το 1965, στα πενήντα χρόνια μνήμης της γενοκτονίας, η ανάμνησή της ακυρώθηκε ή αποσιωπήθηκε στην Τουρκία και τη διασπορά. Το αρμενικό εθνικιστικό κόμμα Αρμενική Επαναστατική Ομοσπονδία (Dashnak) ήταν κόμμα με μεγάλη επιρροή, αν όχι το κυρίαρχο, τόσο κατά την πρώτη Δημοκρατία της Αρμενίας (1918-1920), όσο και στη διασπορά. Τη διασπορά απασχολούσε επίσης περισσότερο η επιβίωση της κοινότητας και το μέλλον της στη χώρα υποδοχής. Οι διαχωρισμοί μεταξύ υποστηρικτών του κομμουνιστικού κόμματος και του κόμματος Dashnak καθυστέρησαν την επιλογή της 24^{ης} Απριλίου 1915 ως ημέρας μνήμης μιας σειράς εκτοπίσεων 600 επιφανών Αρμενίων από την Κωνσταντινούπολη και της σφαγής τους. Αυτή η συμβολική ημερομηνία της απαρχής των σφαγών επιβλήθηκε στις νέες γενιές το 1960 για τη διοργάνωση των επετειακών εκδηλώσεων μνήμης στο Ερεβάν και στη διασπορά, όταν ο όρος “γενοκτονία” έκανε την εμφάνισή του. Ο όρος “γενοκτονία” έκανε την εμφάνισή του σε δημοσιεύσεις αρμενικών συλλόγων από το 1964 και έδωσε το σύνθημα για τη διεθνή αναγνώριση της γενοκτονίας των Αρμενίων στις αρχές της δεκαετίας του 1970.

Αυτή έγινε η κεντρική διεκδίκηση που υποσκέλισε και αντικατέστησε τη διεκδίκηση της επιστροφής στην τουρκική ή σοβιετική Αρμενία, που αποδείχτηκε αδύνατη ή πολύ προβληματική. Από την άλλη πλευρά, οι τουρκικές αρχές αρνούνται μέχρι και σήμερα αυτή τη γενοκτονία. Υποστηρίζουν, στην ουσία, τη θέση ότι υπήρξε μια αρμενική επανάσταση στην αρχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ακολούθησε η καταστολή της και εκτοπίσεις κατά τη διάρκεια των οποίων υπήρξαν αναπόφευκτες βιαιότητες και φυσικοί θάνατοι. Οι ιστορικοί της γενοκτονίας των Αρμενίων απέδειξαν ότι το επαναστατικό κίνημα σταμάτησε κάθε του δράση το 1908, πριν από τον πόλεμο, και ότι η *Ένωση και Πρόοδος* (οι Νεότουρκοι) και η οθωμανική κυβέρνηση είχαν την εγκληματική πρόθεση να αφανίσουν το μεγαλύτερο μέρος, αν όχι το σύνολο, του αρμενικού πληθυσμού της Ανατολίας. Για πάνω από είκοσι χρόνια μετά τα γεγονότα που οδήγησαν στις σφαγές (1915-16) η πολιτική της λήθης επικράτησε στο Τουρκικό Κράτος, όπως και στη διασπορά και στη σοβιετική Αρμενία. Η τούρκικη κυβέρνηση έκπληκτη από την επανεμφάνιση του ζητήματος, το οποίο νόμιζε πως ρυθμίστηκε ή ξεχάστηκε, ανέλαβε μετά το 1965 να ξαναγράψει την ιστορία χωρίς να αρνείται τα ίδια τα γεγονότα, αλλά τη σημασία τους (Bruneau, 2019: 390-391). Το ζήτημα της αναγνώρισης της γενοκτονίας των Αρμενίων δεν σταμάτησε να εξελίσσεται τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών και σε όλο και περισσότερες χώρες, όπως η Ιταλία, η Ελλάδα και η Γαλλία. Οι

τούρκικες κυβερνήσεις μετά τον Kemal και μέχρι τις μέρες μας αντί να αποστασιοποιηθούν από αυτή την ενέργεια της οθωμανικής κυβέρνησης των Ενωτικών δεν σταμάτησαν, αντιθέτως, να αρνούνται τον χαρακτηρισμό της ως γενοκτονίας. Αυτή η άρνηση ήταν μια σταθερά στην πολιτική όλων των τουρκικών κυβερνήσεων.

Η τουρκική διπλωματία μπήκε στην υπηρεσία της λειτουργίας της απόρριψης, καθώς και ο ακαδημαϊκός κόσμος της Τουρκίας και σε μικρότερο βαθμό του εξωτερικού από τη δεκαετία του 1970. Η δικτατορία του Kemal ακολούθησε την πολιτική της εξάλειψης της μνήμης της γενοκτονίας και της αρμενικής παρουσίας. Σε πρώτο χρόνο, η απάθεια και η αδιαφορία χαρακτήριζαν τη στάση των παλιών γειτόνων των Αρμενίων. Ο νόμος επανεγκατάστασης του 1934 απαγόρευε ρητά κάθε ανάμνηση του παρελθόντος ειδικά για τους νομάδες και στα μέλη των φυλών. Δεν είχαν το δικαίωμα να αναφέρονται στους νεκρούς τους και να πηγαίνουν στους τάφους τους. Το έθνος δεν περιορίστηκε μόνο στον χώρο, αλλά και στον χρόνο. Οι Κεμαλιστές θεωρούσαν το 1923 ως τη χρονιά μηδέν του έθνους και απέβαλαν κάθε αναφορά στην ιστορία, τον πολιτισμό και την οθωμανική παράδοση. Κατάργησαν το παλιό αλφάβητο και διέγραψαν τη λογοτεχνία παλαιότερων περιόδων που είχε εκδοθεί στα οθωμανικά. Σε πολλές περιπτώσεις κατέστρεψαν παλιά βιβλία και κατάσχεσαν όσα ήταν γραμμένα στις γλώσσες των μειονοτήτων (π.χ. αρμενικά, συριακά, αραβικά). Δημιούργησαν εκ νέου βιβλία που αφηγούνταν την επίσημη ιστορία των Τούρκων. Ένας νόμος του 1934 επέβαλε στις μειονότητες να αρνηθούν την ταυτότητά τους. Η τοπική ιστορία των ανατολικών επαρχιών και πόλεων ξαναγράφτηκε υπό το τουρκικό πρίσμα. Επιπλέον, έπρεπε να εκτουρκιστεί το πολιτικό τοπίο με την αλλαγή όσων ονομασιών δεν ήταν στα τουρκικά. Από τη δεκαετία του 1920 στα ονόματα των αρμενικών, ελληνικών, βουλγαρικών περιοχών έγιναν συστηματικές αλλαγές.

Οι Αρμένιοι που επέζησαν και έφυγαν στη διασπορά θέλησαν να καλλιεργήσουν τη μνήμη της ιστορίας τους και των τόπων καταγωγής τους, που ήταν τοποθετημένοι πλέον σε τουρκικό έδαφος και είχαν στερηθεί σχεδόν ολόκληρο τον αρμενικό πληθυσμό τους. Αναγκάστηκαν, όπως οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, να κάνουν αναφορές σε αυτές, μόνο μέσω των συλλόγων, των μνημείων και των επετειακών τους εκδηλώσεων (Bruneau, 2019: 391-394).

Η στάση του ΟΗΕ και η διεθνής αναγνώριση της γενοκτονίας

Ένα πρώτο διάβημα έγινε από μια Επιτροπή Αρμενίων στη διάσκεψη του Σαν Φρανσίσκο, στην οποία ιδρύθηκε ο ΟΗΕ. Ακολούθησε, το 1947, από την αποστολή ενός υπομνήματος προερχόμενου από ένα ενιαίο μέτωπο μεγάλου αριθμού αρμενικών οργανώσεων. Αυτές οι ενέργειες επικαλέστηκαν τη συνθήκη των Σεβρών και τα δικαιώματα που πήγαζαν από αυτήν. Το 1965, στάλθηκε ένα υπόμνημα από την αντιπροσωπεία της Δημοκρατίας της Αρμενίας στις χώρες-μέλη του ΟΗΕ: θυμίζει τη συνθήκη των Σεβρών και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του αρμενικού λαού στην πατρίδα του. Τα διαβήματα των Αρμενίων στον ΟΗΕ παραγνώριζαν τις συζητήσεις που γίνονταν αναφορικά με μια μελέτη της επιτροπής εγκλημάτων πολέμου (Attarian, 2001: 59-60). Η υιοθέτηση από τον ΟΗΕ μιας σύμβασης για τη γενοκτονία το 1948 έδωσε εκ νέου ελπίδες στους Αρμένιους. Με βάση το προηγούμενο του δικαστηρίου της Νυρεμβέργης, που είχε ασκήσει την ποινική δικαιοσύνη ως προς τους υπεύθυνους της εβραϊκής γενοκτονίας, ο ΟΗΕ δημιουργεί ένα όργανο πρόληψης και καταστολής των εγκλημάτων γενοκτονίας. Οι Αρμένιοι αρχίζουν να σκέπτονται ότι σε αυτές τις νέες βάσεις δικαίου θα μπορέσει να αποδοθεί δικαιοσύνη για τις ευθύνες του εγκλήματος του οποίου υπήρξαν θύματα. Δεν έχουν καμία δυσκολία να αποδείξουν ότι επρόκειτο για γενοκτονία (Attarian, 2001: 67). Στη Γαλλία ο Φρ. Μιτεράν, ως υποψήφιος για την προεδρία της Δημοκρατίας το 1981, υπόσχεται να προβεί σε ενέργειες για τη διεθνή αναγνώριση της γενοκτονίας. Στην Αμερική ο πρόεδρος Ρίγκαν παίρνει επίσης θέση, όπως και πολλοί εκλεγμένοι σε δημόσια αξιώματα στις Ηνωμένες Πολιτείες και στον Καναδά (Attarian, 2001: 90). Η γενοκτονία των Αρμενίων προκάλεσε διαβήματα και συγκρούσεις στον ΟΗΕ μέχρι και τις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Στη συνέχεια, υπενθυμίζουμε μερικά στάδια αυτού του μακροχρόνιου αγώνα των Αρμενίων για το σεβασμό της μνήμης τους. Το 1983 αναλαμβάνεται μια πρωτοβουλία στους κόλπους του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου εν όψει μιας απόφασης “για μια πολιτική λύση του αρμενικού ζητήματος”. Αυτό επαναλήφθηκε και το 1984. Ύστερα από διάφορες περιπέτειες, που σηματοδεύονται από τουρκικούς ελιγμούς, η Κομισιόν υποχρεώνεται το 1986 να “πνίξει” την όλη υπόθεση, αλλά καταλήγει τελικά να παρουσιάσει την έκθεση συνοδευόμενη από ένα σχέδιο απόφασης ενώπιον του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Αυτό συνέρχεται στις 18 Ιουνίου 1987, υιοθετεί την απόφαση μετά από πολλές τροπολογίες που δεν αλλάζουν την ουσία. Έτσι, διακηρύσσει ότι “πιστεύει πως τα τραγικά γεγονότα που εξελίχθηκαν το 1915-1917 εναντίον των Αρμενίων των εγκαταστημένων στο έδαφος της

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνιστούν γενοκτονία, με την έννοια που καθορίζει η σύμβαση για την πρόληψη και την καταστολή του εγκλήματος της γενοκτονίας, η οποία υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 9 Σεπτεμβρίου 1948”. Αυτή η απόφαση, που συμπληρώνεται από μια έντονη έκκληση προς την Τουρκία για την αναγνώριση αυτής της γενοκτονίας, προκαλεί στη χώρα αυτή οργή και αγανάκτηση. Αυτό συνιστά σχεδόν μια άρνηση στο αίτημά της για σύνδεση με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Οι ζωηρότατες αντιδράσεις της Τουρκίας αρχίζουν από την ακύρωση ορισμένων συμβολαίων με τη Γαλλία μέχρι και την απειλή αποχώρησης από το ΝΑΤΟ. Μερικά χρόνια αργότερα, η μάχη μετατίθεται στις Ηνωμένες Πολιτείες (Attarian, 2001: 145-146). Ένα σχέδιο απόφασης κατατίθεται από τον γερουσιαστή R.Dole, ο οποίος ανακηρύσσει την 24^η Απριλίου 1990 ως ημέρα μνήμης της 75^{ης} επετείου της γενοκτονίας του 1915. Υποστηριζόμενος από το σύνολο της αρμενικής κοινότητας, προκαλεί μια έντονη καμπάνια πιέσεων κατά της υπερψήφισής του, ιδιαίτερα από πλευράς Στέιτ Ντιπάρτμεντ, της κυβέρνησης Μπους, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου του προέδρου. Έπειτα από μια συζήτηση-ποταμό στη Γερουσία το σχέδιο απόφασης αποσύρεται ύστερα από ισοψηφία. Αργότερα, στη Γαλλία, η μάχη μεταφέρεται στο έδαφος της δικαστικής διαδικασίας. Μια διακήρυξη στην εφημερίδα Le Monde του διάσημου Αμερικανού ιστορικού Bernard Lewis που προσδιορίζει τη γενοκτονία των Αρμενίων ως “αρμενική εκδοχή αυτής της ιστορίας”, προκαλώντας ζωηρότατες αντιδράσεις από πλευράς πολλών προσωπικοτήτων. Ο συγγραφέας ενάγεται από το φόρουμ αρμενικών ενώσεων και τη Διεθνή Ένωση κατά του Ρατσισμού και του Αντισημιτισμού. Αυτές οι οργανώσεις θεωρούν ουσιαστικά ότι ο Lewis, αντί να κάνει εργασία ιστορικού, επιδίδεται στην πραγματικότητα σε μια πολιτική δραστηριότητα προς όφελος της Τουρκίας. Το πολυμελές πρωτοδικείο του Παρισιού αποφαινεται στις 21 Ιουνίου 1995. Καταδικάζει τον ιστορικό με το αιτιολογικό ότι προβαίνει στις διαβεβαιώσεις του παρά την απουσία σοβαρών αποδείξεων ότι δεν υπήρξε αρμενική γενοκτονία, αποκρύπτοντας στοιχεία αντίθετα με τη γνώμη του. Αυτές οι δυναμικές δοκιμασίες συμφιλιώνουν τους Αρμένιους με την ιδέα ότι μια μάχη για την υπενθύμιση της γενοκτονίας τους δεν χάνεται ποτέ εκ των προτέρων. Όσο για την Τουρκία, παρά τις μομφές που της απέδωσαν, παρά τις δυσκολίες της, δεν παύει να εδραιώνει τη θέση της στη διεθνή σκηνή (Attarian, 2001: 146-147).

Οι χώρες άρχισαν να αναγνωρίζουν τη γενοκτονία των Αρμενίων ειδικά μετά το 1965, όταν η Αρμενία γιόρταζε την πεντηκοστή επέτειο αυτού του τρομερού γεγονότος. Ως η πρώτη χώρα που ανταποκρίθηκε, η Ουρουγουάη εξέφρασε την υποστήριξή της στην Αρμενία μέσω

ψηφίσματος στο Κοινοβούλιό της. Από τότε ακολούθησαν πολλές πολιτείες και συνολικά είκοσι κράτη, είτε με κοινοβουλευτική απόφαση είτε με μεμονωμένες αποφάσεις στα κοινοβουλευτικά τους όργανα. Χώρες που αναγνώρισαν τη γενοκτονία: Αργεντινή, Βέλγιο, Καναδάς, Χιλή, Κύπρος, Γαλλία, Γερμανία, Ελλάδα, Ιταλία, Λιθουανία, Λίβανος, Κάτω Χώρες, Πολωνία, Ρωσία, Σλοβακία, Σουηδία, Ελβετία, Ουρουγουάη, Βατικανό και Βενεζουέλα. Επίσης και η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των Αρμενίων, ο οποίος υπολογίζεται γύρω στα 10 εκατομμύρια, ζει στο εξωτερικό, εκτός δηλαδή της Αρμενίας. Ενώ η Αρμενία έχει λιγότερα από τρία εκατομμύρια άτομα, υπάρχει μεγάλο μέρος του πληθυσμού που ζει στην Ευρώπη και την Αμερική. Η Ρωσία έχει τη μεγαλύτερη αρμενική μειονότητα: 1.130.491 και μετά ακολουθεί τις ΗΠΑ με 484.840 Αρμένιους. Με αυτούς τους αριθμούς, οι Αρμένιοι έχουν πολλές πιθανότητες να επηρεάσουν τις πολιτικές σκηνές συγκεκριμένων χωρών και τα κοινοβούλιά τους, χάρη στην πολιτική ανάγκη της ψήφου (Vidlickova, 2012: 9).

Η αναγνώριση της γενοκτονίας από τη Βουλή των Αντιπροσώπων στις ΗΠΑ

Στις 29 Οκτωβρίου, η Βουλή των Αντιπροσώπων των ΗΠΑ, με συντριπτική πλειοψηφία 405 ψήφων υπέρ, 11 κατά και 3 παρών, ενέκρινε ψήφισμα “αναγνώρισης της Γενοκτονίας 1,5 εκατομμυρίου Αρμενίων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία”. Ενάμισι μήνα αργότερα, στις 12 Δεκεμβρίου, το άλλο νομοθετικό σώμα, η Γερουσία, ενέκρινε ομόφωνα (150 “ναι” επί της συνόλου των 150 μελών της) δικό της ψήφισμα, ταυτόσημου περιεχομένου με αυτό της Βουλής των Αντιπροσώπων. Έτσι, αμφότερα τα νομοθετικά σώματα του Κογκρέσου, για πρώτη φορά στα χρονικά, αψηφώντας τις επί σειρά ετών πιέσεις, απειλές, δωροδοκίες, εκβιασμούς της Τουρκίας, έπραξαν το καθήκον τους, αυξάνοντας έτσι ακόμα περισσότερο την πίεση προς τον Λευκό Οίκο για να πράξει το ίδιο. Το ψήφισμα αναφέρεται στον Ράφαελ Λέμκιν, που επινόησε το 1944, τον όρο “Γενοκτονία”, ως εισηγητής της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη και Τιμωρία της Γενοκτονίας και επικαλέστηκε τα πάθη των Αρμενίων ως παράδειγμα του εγκλήματος της γενοκτονίας. Υπενθυμίζει ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν αναγνωρίσει στο παρελθόν επισήμως τη Γενοκτονία, με τη δήλωση της 28^{ης} Μαΐου 1951 προς το Διεθνές Δικαστήριο, που ασχολήθηκε με τη Σύμβαση για την Πρόληψη και Τιμωρία του Εγκλήματος της Γενοκτονίας, όπως και με τη διακήρυξη του προέδρου Ρόναλντ Ρέιγκαν στις 22 Απριλίου 1981, αλλά και με ψηφίσματα της Βουλής των Αντιπροσώπων το 1975 και το 1984.

Ο πολιτικός αγώνας για τη διεθνοποίηση της Γενοκτονίας των Αρμενίων έλαβε πιο οργανωμένο και συστηματικό χαρακτήρα, με τη συγκρότηση και δραστηριοποίηση των Αρμενίων Εθνικών Επιτροπών σε όλες τις κοινότητες της αρμενικής διασποράς, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960. Οι αναγνωρίσεις από εθνικά κοινοβούλια και διεθνείς οργανισμούς στις επόμενες δεκαετίες οφείλονται στην επιμονή των επιτροπών. Ασφαλώς, μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Αρμενίας το 1991, ο αγώνας απέκτησε κρατική στήριξη και κύρος. Με πρωτοβουλία της Δημοκρατίας της Αρμενίας, το 2015, η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών καθιέρωσε την 9^η Δεκεμβρίου ως Παγκόσμια Ημέρα Μνήμης και Αξιοπρέπειας των θυμάτων του Εγκλήματος της Γενοκτονίας. Η έγκριση, λοιπόν, του ψηφίσματος στη Βουλή των Αντιπροσώπων αποτελεί αναμφισβήτητα μια σαφή επιτυχία που οφείλεται στον αγώνα που διεξάγουν για περισσότερες από 4 δεκαετίες οι Αρμένιοι με κύριο φορέα την Αρμενική Εθνική Επιτροπή Αμερικής (ΑΕΕΑ). Το θέμα της Γενοκτονίας, όπως και άλλα ζητήματα αρμενικού ενδιαφέροντος, προωθούνται από τα στελέχη της ΑΕΕΑ με συνεχείς επαφές και ενημέρωση των μελών του Κογκρέσου, ώστε να εξασφαλιστεί πολιτική υποστήριξη, με συστηματική ενημέρωση της κοινής γνώμης, με κινητοποίηση των μελών της Αμερικανο-Αρμενικής κοινότητας, για να πιέσουν με τη σειρά τους πολιτικούς της Πολιτείας τους (<https://www.reuters.com/article/us-usa-turkey-armenia/u-s-senate-passes-resolution-recognizing-armenian-genocide-angering-turkey-idUSKBN1YG2DZ>, 2019).

Ασφαλώς, όπως συνηθίζεται να λέγεται, η πολιτική είναι η τέχνη του εφικτού, και πρέπει να εκμεταλλεύεται κανείς συγκυρίες και ευκαιρίες. Είναι αναγκαίο να διαμορφωθούν οι κατάλληλες συνθήκες που θα επιτρέψουν ευνοϊκές εξελίξεις. Η παρατεταμένη ένταση στις σχέσεις ΗΠΑ – Τουρκίας και οι συνεχείς παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Συρία, έδωσαν το έναυσμα. Οι συνθήκες ήταν ώριμες για να προωθηθεί και πάλι στο Κογκρέσο, ψήφισμα περί αναγνώρισης της Γενοκτονίας. Παράλληλα με το ψήφισμα για τη Γενοκτονία, εξεταζόταν και το νομοσχέδιο περί κυρώσεων κατά της Τουρκίας. Το Κογκρέσο των ΗΠΑ ήθελε να στείλει ένα σαφές μήνυμα προς την Τουρκία, ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν είναι διατεθειμένες να κλείσουν τα μάτια για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Σημαντικός παράγων ευτυχίας, εξάλλου είναι και η διαμόρφωση συμμαχιών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, πολύτιμη ήταν η σύμπραξη της Αρμενικής Εθνικής Επιτροπής Αμερικής και των συνεργαζόμενων με αυτήν φορέων, με ελληνικές και εβραϊκές οργανώσεις. Ιδιαίτερα οι εβραϊκές οργανώσεις ισχυρής επιρροής, ένωσαν τη φωνή τους υπέρ των

αρμενικών δικαίων, παρά το γεγονός ότι το επίσημο κράτος του Ισραήλ δεν έχει αναγνωρίσει την Αρμενική Γενοκτονία (Gunter, 2011: 76-77,90).

Η αναγνώριση από το Βατικανό

Ο Ιταλο-Αργεντινός Καρδινάλιος Jorge Mario Bergoglio, ο οποίος εξελέγη Πάπας στις 13 Μαρτίου 2013 και πήρε το όνομα Fransiscus (Francis) αναγνώρισε τη Γενοκτονία των Αρμενίων, προκαλώντας τις έντονες αντιδράσεις της Τουρκίας. Λόγω του εξαιρετικά φιλο-αρμενικού κλίματος που επικρατεί στην Αργεντινή, ήταν φυσιολογικό από μια άποψη ο Καρδινάλιος Bergoglio να νιώθει τέτοια συναισθήματα. Ωστόσο, οι ευθύνες του άλλαξαν από τη στιγμή που έγινε Πάπας και θα έπρεπε επίσης να εξετάσει τη στάση της Τουρκίας απέναντι στους Αρμένιους. Ο νέος Πάπας, δέχτηκε όλη την αρνητική αντίδραση της Τουρκίας, καθώς και τις παρατηρήσεις της σχετικά με τους ισχυρισμούς του όρου γενοκτονία. Σε δήλωσή του στις 8 Ιουνίου 2013, το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών ανέφερε ότι ο Πάπας εξέφρασε απόψεις που αντικατοπτρίζουν μόνο την πλευρά της Αρμενίας (Lütem, 2015: 47).

Το Υπουργείο τόνισε επίσης ότι υπάρχουν διαφορετικές απόψεις μεταξύ των ιστορικών μελετητών σχετικά με τα γεγονότα του 1915. Δηλώνοντας ότι η ιστορία δεν πρέπει να αξιοποιηθεί για πολιτικούς λόγους με την έκδοση μονόπλευρων αποφάσεων, το Υπουργείο ανέφερε ότι το Γραφείο του Πάπα έπρεπε να συνεισφέρει στην παγκόσμια ειρήνη αντί να προκαλέσει εχθρότητα μέσα από ιστορικά γεγονότα. Για τους Αρμένιους, η υποστήριξη του Βατικανού ήταν απαραίτητη κατά τον εορτασμό από τα 100 χρόνια της Γενοκτονίας. Αν και ο Πάπας Jean-Paul είχε αναγνωρίσει την Αρμενική γενοκτονία χρησιμοποιώντας τη λέξη "Metz Yegern" ("Μεγάλη καταστροφή") κατά την επίσκεψή του στην Αρμενία, ο διάδοχός του Πάπας Βενέδικτος είχε αποστασιοποιηθεί από αυτό το θέμα (Lütem, 2015: 47-48).

Η αναγνώριση από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

Τρεις ημέρες μετά τον χαρακτηρισμό από τον πάπα Φραγκίσκο της σφαγής των Αρμενίων ως «γενοκτονία» το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θα ψηφίσει την Τετάρτη 15 Απριλίου απόφαση η οποία θα τιμά επισήμως την 100ή επέτειο της «Αρμενικής γενοκτονίας» αγνοώντας τις διαμαρτυρίες και τις απειλές της Τουρκίας. Η ολομέλεια του Ευρωκοινοβουλίου συζήτησε το θέμα της ομαδικής σφαγής το 1915 του αρμένικου πληθυσμού της τότε Οθωμανικής αυτοκρατορίας και κατόπιν ψήφισε απόφαση η οποία απέδιδε φόρο τιμής στη «μνήμη του ενάμιση εκατομμυρίου αθώων Αρμενίων θυμάτων οι οποίοι εξοντώθηκαν επί Οθωμανικής

αυτοκρατορίας». Η απόφαση καλούσε την Κομισιόν και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να συμμετάσχουν στην τιμητική εκδήλωση. Καταδίκασε επίσης όλα τα εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας και την γενοκτονία και με τον πιο έντονο τρόπο καταδίκασε κάθε απόπειρα για άρνηση του εγκλήματος. Σε δηλώσεις του σε τουρκικά έντυπα ο αντιπρόεδρος του Ευρωκοινοβουλίου Αντόνιο Ταγιάνι καλούσε την Τουρκία «να αναγνωρίσει το παρελθόν. Η γενοκτονία είναι γενοκτονία, αποτελεί γεγονός, αποτελεί μέρος της ιστορίας μας. Χιλιάδες Αρμένιοι εξοντώθηκαν και αυτό αποτελεί μέρος της ανθρώπινης ιστορίας μας. Δεν κερδίζει (η Άγκυρα) τίποτε με το να αρνείται την γενοκτονία των Αρμενίων». Μετά το ψήφισμα το τουρκικό υπουργείο Εξωτερικών κατηγόρησε το Κοινοβούλιο ότι επιχειρεί να ξαναγράψει την Ιστορία, τονίζοντας πως οι νομοθέτες που υποστήριξαν το ψήφισμα ήταν σε συνεργασία με «όσους δεν έχουν καμία σχέση με τις ευρωπαϊκές αξίες και θρέφουν το μίσος, την εκδίκηση και την κουλτούρα των συγκρούσεων» (Mirak-Weissbach, 2015: 1).

Η αναγνώριση από τη Γαλλία

Η Γαλλία κατέχει ιδιαίτερη θέση όσον αφορά την αναγνώριση της γενοκτονίας των Αρμενίων. Αναγνώρισε τη Γενοκτονία με νόμο στις 18 Ιανουαρίου 2001, πολλά χρόνια αφότου είχε ξεκινήσει η συζήτησή του (1998). Όπως ήταν αναμενόμενο, μετά την αναγνώριση από την Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της γαλλικής Εθνοσυνέλευσης οι σχέσεις μεταξύ Γαλλίας και Τουρκίας πέρασαν αρκετές κρίσεις. Το 2012 η Γαλλική Γερουσία εγκρίνει νόμο βάση του οποίου ποινικοποιείται η άρνηση της Γενοκτονίας των Αρμενίων. Όμως ο νόμος ακυρώθηκε από το Γαλλικό Συνταγματικό Δικαστήριο λίγους μήνες αργότερα. Ο νόμος αυτός που ποινικοποιούσε την άρνηση του χαρακτηρισμού ως Γενοκτονίας, την εξόντωση 1,5 εκατομμυρίων Αρμενίων λίγο πριν την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είχε διχάσει και την γαλλική διανόηση, καθώς θεωρήθηκε ως πλήγμα στην ελευθερία έκφρασης. Ο Γάλλος πρόεδρος, Φρανσουά Ολάντ ανακοίνωσε ότι είχε αναθέσει στον Ζαν Πωλ Κόστα, πρώην πρόεδρο του Συνταγματικού Δικαστηρίου να προετοιμάσει ένα νέο νόμο στο συγκεκριμένο ζήτημα. Σε μια ουσιαστικά προεκλογική χρονιά όμως ο κ. Ολάντ εκτιμάται ότι ήθελε να προσεταιρισθεί κάθε ομάδα ψηφοφόρων και οι Αρμένιοι αποτελούσαν ένα ιδιαίτερα ισχυρό, κυρίως οικονομικά, λόμπι με έντονη επιρροή στη δημόσια ζωή της Γαλλίας (Lütem, 2015: 64-65). Επιπλέον, τον Οκτώβριο του 2016 η γαλλική Γερουσία πέραν την ποινικοποίηση της άρνησης των γενοκτονιών που έχει αναγνωρίσει η Γαλλία. Το επίμαχο άρθρο πέρασε από τη γαλλική Γερουσία με ψήφους 156 υπέρ έναντι 146 κατά. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους, η

γαλλική Εθνοσυνέλευση είχε ψηφίσει ανάλογο νόμο. Και τα δύο σώματα είχαν προχωρήσει στην ποινικοποίηση της άρνησης των γενοκτονιών ήδη από τα τέλη του 2011, αρχές 2012. Όμως το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γαλλίας είχε κρίνει τον νόμο αντισυνταγματικό, αποφαινόμενο ότι παραβιάζει την ελευθερία του λόγου. Το 2016, ο νόμος επανήλθε και υπερψηφίστηκε. Για εκείνον που θα αρνηθεί ότι τα γεγονότα στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου συνιστούν γενοκτονία, προβλέπει έως ένα έτος φυλάκιση και πρόστιμο έως 45.000 ευρώ (Lütem, 2015: 64). Άξιο αναφοράς είναι ότι κάθε χρόνο, στις 24 Απριλίου, διοργανώνονται εκδηλώσεις για τον εορτασμό της Γενοκτονίας σε διάφορα μέρη στο Παρίσι. Το πιο σημαντικό μεταξύ αυτών είναι η τελετή που πραγματοποιείται στο άγαλμα του συνθέτη-ιερέα Soghomon Soghomonian (Κομίτας), που παρουσιάζεται ως θύμα γενοκτονίας, παρά το γεγονός ότι δεν πέθανε το 1915 αλλά το 1935 στο Παρίσι. Χαρακτηριστικό των σχέσεων που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ Γαλλίας-Αρμενίας, είναι ότι το 2015 ο Γάλλος Πρόεδρος Ολάντ μετέβη στο Ερεβάν, παρακολουθώντας μαζί με τον Αρμένιο ομόλογό του, την τελετή που διεξήχθη για τα θύματα της Γενοκτονίας (Lütem, 2015: 65).

Οι σχέσεις Τουρκίας - Αρμενίας

Η Τουρκία και η Αρμενία είναι γειτονικές χώρες που διακρίνονται από το μέγεθος, τη στρατηγική σημασία, τη θρησκεία και τον πολιτισμό. Αυτό που τους συνδέει είναι η κοινή ιστορία. Η Γενοκτονία του 1915 έγινε το πιο συζητημένο ιστορικό γεγονός από πολιτικούς, ιστορικούς και κοινό, που προκαλεί προβλήματα μεταξύ αυτών των δύο χωρών ακόμη και σήμερα. Το μεγαλύτερο πρόβλημα προέκυψε όταν ο όρος γενοκτονία εφευρέθηκε και η Αρμενία αποφάσισε να πείσει τη διεθνή σκηνή για την αναγκαιότητα της εφαρμογής αυτού του όρου στις «σφαγές των Αρμενίων» στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Υπήρξαν πολλές μελέτες και βιβλία γραμμένα σε αυτό το θέμα, είτε ιστορικά είτε κοινωνιολογικά. Μερικά από αυτά υποστηρίζουν την Αρμενική πλευρά (Dadrian, Jones, Kuper, Akcam, Charny, Fein, Midlarsky, Levene) και μερικά υπερασπίζονται την Τουρκία (Lewy, Lewis, McCarthy, Feigl, Ataön, Karlsson). Ενώ πολλοί συγγραφείς αναγνώρισαν την Αρμενική γενοκτονία, μόνο η μειονότητα των κρατών παγκοσμίως το έπραξε. Ωστόσο, πολλά από αυτά που αναγνώρισαν τη γενοκτονία των Αρμενίων είναι παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις (πολλά κράτη μέλη της ΕΕ, Καναδάς, Ρωσία). Ωστόσο, ο πιο σημαντικός διεθνής οργανισμός, τα Ηνωμένα Έθνη, που παρείχε την εφαρμογή αυτού του όρου στο διεθνές δίκαιο, αποφεύγει τον ορισμό αυτού του γεγονότος ως γενοκτονία (Vidlickova, 2012: 2).

Στην ιστορία τους, η Τουρκία και η Αρμενία δεν είχαν ποτέ ιδανικές σχέσεις. Η ίδρυση της Αρμενίας ήταν αποτέλεσμα της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι σχέσεις τους χαρακτηρίστηκαν από τις πρόσφατες εξελίξεις μεταξύ των δύο εθνών. Η Τουρκική Δημοκρατία με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ οδηγήθηκε σε μια περίοδο μεταρρυθμίσεων και εθνικοποίησης. Η Αρμενία, από την άλλη, η οποία έπεσε κάτω από την κυριαρχία της Σοβιετικής Ένωσης, δεν μπορούσε να αναπτυχθεί πολιτικά, αλλά οι υποστηρικτές του κόμματος Dashnak παρέμειναν πιστοί στο σχέδιο της Μεγάλης Αρμενίας και του σοσιαλισμού (Vidlickova, 2012: 2-3).

Η Τουρκία το 2004 έπειτα από την αλλαγή της κυβέρνησής της, η οποία σήμαινε την μεταστροφή της εξωτερικής πολιτικής σχημάτισε νέα κυβέρνηση με τον πρωθυπουργό Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Συνεπεία αυτού ήταν να γίνει μια προσπάθεια βελτίωσης των σχέσεων με όλες τις χώρες, συμπεριλαμβανομένου και της Αρμενίας. Το 2005, ο Ερντογάν, με επιστολή του, προς τον Αρμένιο Πρόεδρο Κοχαράν, ζήτησε ανοιχτή συζήτηση για τα γεγονότα του 1915. Συγκεκριμένα είπε: “Απευθύνουμε πρόσκληση στη χώρα σας για τη δημιουργία μιας κοινής ομάδας που αποτελείται από ιστορικούς και άλλους εμπειρογνώμονες από τις δύο χώρες μας για να μελετήσουν τις εξελίξεις και τα γεγονότα του 1915 όχι μόνο μέσα από τα αρχεία της Τουρκίας και της Αρμενίας, αλλά και από τα αρχεία όλων των σχετικών τρίτων χωρών και να μοιραστούν τα ευρήματά τους με τη διεθνή κοινότητα”.

Ωστόσο, η απάντηση από την Αρμενία ήταν αναμενόμενα αρνητική: “Η πρότασή σας να αντιμετωπίσετε το παρελθόν δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική εάν παρακάμπτει την αντιμετώπιση από το παρόν και το μέλλον. Για να ξεκινήσουμε ένα χρήσιμο διάλογο, πρέπει να δημιουργήσουμε το κατάλληλο πολιτικό περιβάλλον. Είναι ευθύνη της Τουρκικής κυβέρνησης να αναπτυχθούν διμερείς σχέσεις και δεν έχουμε το δικαίωμα να εκχωρούμε αυτή την ευθύνη σε ιστορικούς” (Vidlickova, 2012: 4).

Μέχρι σήμερα, η πιο σημαντική ημερομηνία για την Τουρκία και την Αρμενία είναι η 31η Αυγούστου 2009, όταν συμφώνησαν να καθιερώσουν διπλωματικές σχέσεις. Οι υπουργοί Εξωτερικών των δύο χωρών, ο Ahmet Davutoglu και ο Edward Nalbandian, υπέγραψαν πρωτόκολλο στη Ζυρίχη της Ελβετίας τον Οκτώβριο του ίδιου έτους. Σε αυτό το έγγραφο, με το οποίο μεταξύ άλλων, η Αρμενία και η Τουρκία αναγνώρισαν αμοιβαία σύνορα, «συμφωνούν να δημιουργήσουν διπλωματικές σχέσεις... και να ανταλλάσσουν Διπλωματικές Αποστολές ». Επίσης «συμφωνούν να ανοίξουν τα κοινά τους σύνορα εντός 2 μηνών μετά την έναρξη ισχύος

του παρόντος πρωτοκόλλου». Δυστυχώς, μέχρι τώρα, τα σύνορα παρέμειναν κλειστά και οι χώρες δεν άλλαξαν τους διπλωμάτες τους, διότι τόσο η Τουρκία όσο και η Αρμενία δεν έχουν επικυρώσει ακόμη το Πρωτόκολλο (Vidlickova, 2012: 4-5).

Ο Gerard Libaridian, με τη σειρά του, ένας από τους πιο στοχαστικούς ιστορικούς της αρμενικής διασποράς, συνοψίζει τα αμοιβαία προβλήματα μεταξύ Αρμενίας-Τουρκίας τονίζοντας τις διαφορετικές εθνοτικές ταυτότητες των δύο κρατών. Ταυτότητες που όχι μόνο ορίζουν τα όρια των εθνοπολιτισμικών αυτοπροσδιορισμών αλλά και του κοινωνικοπολιτικού πλαισίου μέσα στο οποίο βλέπουν το παρόν και το μέλλον τους. Παραδέχεται, ότι υπάρχει πολύ μικρή ελπίδα για συμφιλίωση εάν δεν απελευθερωθούν από τα “κλουβιά” των ταυτοτήτων και δεν καταλάβουν πώς φτάσαμε στο γεγονός της γενοκτονίας. Κατά συνέπεια, η επίδραση της εθνικής, θρησκευτικής και πολιτικής ταυτότητας, επηρεάζει και τις δύο προσεγγίσεις.

Οι Αρμένιοι μελετητές πολλές φορές δεν εστιάζουν όσο πρέπει στις περίπλοκες σχέσεις μεταξύ του CUP και των Αρμένιων επαναστατικών οργανώσεων, αλλά στη σύγκρουση ταυτοτήτων. Με άλλα λόγια, η έμφαση πρέπει να δοθεί στις αιτίες και την εξέλιξη των γεγονότων και λιγότερο στο αποτέλεσμα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Οι μελετητές που επιδιώκουν να κατανοήσουν τα γεγονότα με βάση το αποτέλεσμα, χωρίς ταυτόχρονα να βλέπουν τις αιτίες δημιουργούν δύο σταθερά στρατόπεδα: θύματα και δράστες. Το ότι οι ερευνητές συχνά πρέπει να αναγνωρίσουν το γεγονός ως γενοκτονία δεν είναι μόνο περιοριστικό, αλλά επίσης είναι ένας όρος που επινοήθηκε το 1944 για να εξηγήσει την προμελετημένη εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης από τη ναζιστική Γερμανία. Η σύγκρουση μεταξύ Οθωμανών και Αρμενίων είναι ριζικά κάτι το διαφορετικό και η προσπάθεια να το ορίσουμε ως γενοκτονία δεν μπορεί να παράγει την επαρκή γνώση για να μελετηθεί σωστά ένα τόσο μεγάλο γεγονός (Yavuz, 2014: 123-124).

Κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο

Προσωπικά πιστεύω ότι όσο για διάστημα οι διεθνείς σχέσεις θα βασίζονται στον ανταγωνισμό και στην τάση αυτό-επιβεβαίωσης των κυρίαρχων εθνών και θα χαρακτηρίζονται από έναν ξέφρενο αγώνα ταχύτητας για την επισώρευση ισχύος και για την στρατιωτική υπεροχή, η γενοκτονία θα εξακολουθήσει να παραμένει ένας τρόπος επίλυσης συγκρούσεων στον οποίο θα προσφεύγουν ορισμένες ομάδες, που θα ανταγωνίζονται άλλες. Εν πάση

περιπτώσει, με την αύξηση και την τελειοποίηση των μέσων μαζικής καταστροφής, τον διαρκώς αυξανόμενο αριθμό κρατών, την αύξηση των περιοχών τριβής και σύγκρουσης και την αύξηση, σε τελική ανάλυση, του αριθμού των επικίνδυνων ζωνών, είναι πιθανόν να αλλάξουν στο άμεσο μέλλον, ο χαρακτήρας, η κλίμακα, η διάρκεια και η αιτιολόγηση των γενοκτονιών. Είναι εμφανές ότι κινούμαστε προς την κατεύθυνση εκείνη όπου, παράλληλα με τη συρρίκνωση των οικονομικών, τεχνικών και διοικητικών προϋποθέσεων, που απαιτούνται για την οργάνωση του μηχανισμού μιας γενοκτονίας, έχουμε αύξηση σε παγκόσμιο επίπεδο της ευπάθειας μεγάλων ανθρώπινων μαζών σε παρόμοιους μηχανισμούς. Αυτή η αντιστρόφως ανάλογη σχέση της ελάττωσης των αντικειμενικών δυσχερειών και της αύξησης του κινδύνου, που διατρέχει ο κόσμος, συμβολίζει το πάντρεμα της σύγχρονης τεχνολογικής επανάστασης με το πνεύμα του εθνικισμού και αποτελεί ίσως την μεγαλύτερη απειλή για το σύστημα διεθνών σχέσεων. Αν δεν απογυμνωθεί από τα στοιχεία των στρατευμένων ιδεολογιών και της αναζήτησης ισχύος και δεν απαγκιστρωθεί από τις αποκλειστικές ιδέες εθνικής κυριαρχίας, αυτό το σύστημα μπορεί να αναδειχθεί σε υπέρτατη τιμωρία της ανθρωπότητας (Dadrian, 1982: 44-45). Εξάλλου ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος διευκόλυνε μέσω των σφαγών και της γενοκτονίας των Αρμενίων, των Ελλήνων Οθωμανών και των Ασσυρίων-Χαλδαίων τη δημιουργία των πληθυσμών της διασποράς ανά τον κόσμο. Οι άνθρωποι της διασποράς διατηρούν και καλλιεργούν έναν ισχυρό δεσμό μνήμης με τη γενέθλια γη τους στη Μικρά Ασία. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ακόμη και οι τουρκικοί πληθυσμοί, που βρίσκονταν εντός του κράτους τους, δημιούργησαν με τις οικονομικές τους μεταναστεύσεις, ένα πεδίο με κατεύθυνση τη Δυτική Ευρώπη και μια διεθνική κοινότητα (Bruneau, 2019: 68). Έτσι, ο χώρος της Ανατολίας προβλήθηκε με πολλούς τρόπους στον κόσμο. Έγινε παγκόσμιος με ποικίλους τρόπους ανάλογα με τις εθνικές και πολιτισμικές ομάδες με τις οποίες συσχετίστηκε. Καθεμία από τις χριστιανικές μειονότητες (Έλληνες, Αρμένιοι, Ασσύριοι-Χαλδαίοι), απέκτησε τη δική της διασπορά. Ο χώρος του εθνικού Ελληνικού Κράτους που δέχτηκε περίπου ενάμισι εκατομμύριο προσφύγων μεταξύ του 1914 και του 1923, επηρεάστηκε βαθιά και μεταμορφώθηκε σε ένα μεγάλο τμήμα των αστικών και αγροτικών περιοχών (Bruneau, 2019: 68-69). Στη διάρκεια αυτής της περιόδου η Τουρκία και η Ελλάδα λειτούργησαν ως συγκοινωνούντα δοχεία. Το ελληνικό εθνικό έδαφος, πολύ πιο περιορισμένο σε έκταση και πληθυσμό, επηρεάστηκε πολύ περισσότερο από το πιο εκτεταμένο και πυκνοκατοικημένο έδαφος της Τουρκίας. Ακόμη και σήμερα, αυτές οι δύο επικράτειες φέρουν τα ίχνη,

περισσότερο ή λιγότερο ορατά, των δημογραφικών ανακατατάξεων από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Bruneau, 2019: 69).

Συνέπειες

Η γενοκτονία των Αρμενίων είναι ένα από τα πιο σημαντικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα με σημαντικές περιπτώσεις εθνοκάθαρσης, βίαιης μεταφοράς ανθρώπων και οικονομικής καταστροφής στη σύγχρονη ιστορία. Ως η πρώτη γενοκτονία του 20^{ου} αιώνα, η γενοκτονία των Αρμενίων πρέπει να είναι και να λαμβάνεται υπόψη ως παράδειγμα και πρότυπο για επακόλουθες γενοκτονίες των επόμενων δεκαετιών. Ως εκ τούτου, είναι βασικής ιστορικής σημασίας, και είναι εξαιρετικά σημαντικό οι σημερινές γενιές να μπορούν να κατανοήσουν σωστά αυτήν την περίπτωση μελέτης. Πριν από την πράξη γενοκτονίας, η Οθωμανική Αρμενική κοινότητα κατείχε περίπου 2.600 εκκλησίες, 450 μοναστήρια και 2.000 σχολεία. Ωστόσο, μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο περίπου 3.000 Αρμένιοι οικισμοί ερημώθηκαν. Σήμερα, ο πληθυσμός των Αρμενίων εντοπίζεται πρακτικά μόνο στην Κωνσταντινούπολη. Η σημερινή αρμενική κοινότητα στην Τουρκία έχει μόνο έξι εκκλησίες και κανένα σχολείο ή μοναστήρι.

Ωστόσο είναι πιθανό, η γενοκτονία των Αρμενίων του 1915-1916 να έγινε ένα έγκλημα-πρότυπο για τις υπόλοιπες γενοκτονίες του 20^{ου} αιώνα. Είναι σαφές, τουλάχιστον σε δύο περιπτώσεις:

1. Το εβραϊκό ολοκαύτωμα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου που διαπράχθηκε από το καθεστώς της ναζιστικής Γερμανίας στην κατεχόμενη Ευρώπη.
2. Το Σερβικό ολοκαύτωμα στο έδαφος της Ανεξάρτητης Πολιτείας της Κροατίας, το 1941-1945 που διαπράχθηκε από Κροατικό Επαναστατικό Κίνημα των Ούστασε.

Δηλαδή, και στις δύο αυτές περιπτώσεις ολοκαυτώματος, το βασικό μοτίβο για τη γενοκτονία ήταν το γεγονός ότι ακριβώς η αρμενική γενοκτονία έγινε ένα απόλυτα ξεχασμένο, χωρίς μνήμη και ατιμώρητο από τη διεθνή κοινότητα έγκλημα (Sotirovic, 2018: 124-125). Οι σφαγές των Αρμενίων λειτούργησαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όπως τα πογκρόμ των Εβραίων στη Ρωσία. Ο Ιβ Τερνόν καταδεικνύει ότι οι μεγάλες σφαγές του 1985, είχαν προσχεδιαστεί και οργανωθεί από τον σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ. Η σιωπηρή αρμενική γενοκτονία βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη. Ο δυτικός κόσμος το προαισθάνθηκε αυτό και οι Νεότουρκοι επαναστάτες στιγμάτισαν τα συγκαλυμμένα εγκλήματα, που υπέθαλπε το σουλτανικό καθεστώς. Βέβαια, οι

ίδιοι Νεότουρκοι, είκοσι χρόνια αργότερα, θα διέπρατταν την πρώτη από τις μεγάλες γενοκτονίες του 20^{ου} αιώνα (Ferro, 2000: 246). Τον Μάρτιο του 1918 οι Τούρκοι αναγνώρισαν στο Μπρεστ-Λιτόφσκ την ανεξαρτησία της Αρμενίας, αλλά μόνο της ρωσικής Αρμενίας. Ακόμη και αυτή η τελευταία όμως έμελλε να κατακερματιστεί και να διαμελιστεί. Τα τουρκικά στρατεύματα, που εμπνέονταν από τις παντουρκικές φιλοδοξίες, οι οποίες τη στιγμή εκείνη της ρωσικής κατάρρευσης έμοιαζαν πραγματοποιήσιμες, βάδισαν ενάντια στο Ερεβάν και στο Μπακού. Η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης όμως δεν ήθελε να συνυπογράψει την ειρήνη η ενιαία Υπερκαυκασιανή Δημοκρατία, η οποία είχε συσταθεί μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία, αλλά καθένα από τα μέλη της χωριστά.

Η Γεωργία, που δεν εμπλεκόταν στις συγκρούσεις και κηρύχθηκε ανεξάρτητη. Το Αζερμπαϊτζάν το οποίο η Τουρκία ήθελε να επεκτείνει σε βάρος της Αρμενίας και τέλος η Αρμενία, η οποία ήταν η μόνη που αγωνιζόταν εναντίον της Τουρκίας και τελικά κέρδισε την ανεξαρτησία της στις 28 Μαΐου 1918. Παρά τη νίκη της στη μάχη του Σαρνταναπάντ, υποχρεώθηκε να υπογράψει στις 4 Ιουνίου τη συνθήκη που κατακερμάτιζε (Ferro, 2000: 251-252). Τον Μάιο του 1919 η Αρμενία κηρύσσει την επανένωση όλων των εδαφών της, συμπεριλαμβανομένης της πρώην τουρκικής Αρμενίας και της Κιλικίας. Ωστόσο είχε ήδη σχηματιστεί ένας νέος άξονας ανάμεσα στην Άγκυρα και τη Μόσχα, ο οποίος στρεφόταν κατά της ξένης επέμβασης στη Ρωσία και του διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς όφελος των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Έτσι, η Αρμενία βρέθηκε παγιδευμένη, εφόσον βασιζόταν στις συμμαχικές δυνάμεις προκειμένου να εφαρμοστούν τα άρθρα της Συνθήκης των Σεβρών, και ιδίως η διαιτησία του Αμερικανού προέδρου Ουίλσον, η οποία μάλλον θα εξασφάλιζε την επανένωση της χώρας. Όλα αυτά όμως δεν ήταν παρά υποσχέσεις. Ο Ατατούρκ επιτέθηκε στην Αρμενία ευθύς αμέσως, προτού προλάβουν να της προσφέρουν την παραμικρή βοήθεια οι Σύμμαχοι. Η Μεγάλη Βρετανία ήταν τότε απασχολημένη, προσπαθώντας να εδραιωθεί στις αραβικές περιοχές της πάλαι ποτέ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η Γαλλία προσπαθούσε και αυτή να “αρπάξει” το μερίδιό της, εφαρμόζοντας τις συμφωνίες Sykes-Picot και ούτε κι εκείνη δεν έστειλε τη βοήθεια που είχε υποσχεθεί στους Αρμένιους της Κιλικίας. Οι ΗΠΑ στρέφονταν τώρα ολοένα περισσότερο προς τον απομονωτισμό. Η τουρκική απειλή, τέλος, απειλούσε να εκμηδενίσει την αρμενική δημοκρατία. Μετά τη σύναψη της καταστροφικής συνθήκης του Αλεξαντροπόλ, η σοβιετική επέμβαση δεν έμοιαζε τόσο με πολιτική επιχείρηση ενάντια στο Ντασνάκ, όσο με ανάκτηση της κατακερματισμένης παλαιάς

ρωσικής Αρμενίας, η οποία αποτελούσε μάλλον εκμετάλλευση της ευκαιρίας να αποσπαστεί αυτή από τους Τούρκους, που απειλούσαν να την ανακαταλάβουν (Ferro, 2000: 252). Ο εξουθενωμένος αρμενικός πληθυσμός αποδέχτηκε τότε τη σοβιετική επιλογή, δηλαδή επέλεξε τους Ρώσους και την επιβίωση στο πλαίσιο της ΕΣΣΔ. Αυτή ήταν προτιμότερη από την επισφαλή ύπαρξη μιας ανεξάρτητης Αρμενίας, η οποία θα ήταν ο τελευταίος τροχός της αμάξης στον Καύκασο και θα κινδύνευε ανά πάσα στιγμή να κατακτηθεί από τον Κεμάλ. Όταν πέρασε όμως ο κίνδυνος, μια μερίδα του πληθυσμού εξεγέρθηκε ενάντια στους μπολσεβίκους, που είχαν διώξει το Ντασνάκ από την εξουσία, παραβιάζοντας κάθε υπόσχεσή τους. Έτσι, η σοβιετική επέμβαση ανέβασε στην εξουσία Αρμένιους, που παρουσιάστηκαν ως απελευθερωτές (Ferro, 2000: 252-253).

Κεφάλαιο 4: Η ανάλυση και η επεξεργασία των ερωτηματολογίων

Μία διπλωματική εργασία που ερευνά ένα τόσο μείζων ιστορικό γεγονός όπως είναι η γενοκτονία των Αρμενίων οφείλει για να είναι ολοκληρωμένη να διαθέτει και στοιχεία ποιοτικής ή ποσοτικής έρευνας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση προτιμήθηκε η χρήση ερωτηματολογίων (βλέπε ερωτηματολόγιο για την αρμενική κοινότητα, σελ. 178), καθώς τα ερωτηματολόγια θεωρήθηκαν η πιο αξιόπιστη συλλογή πληροφοριών. Το σύνολο των ερωτηματολογίων ανέρχεται σε 62 και προέρχονται από την αρμενική κοινότητα της Αθήνας. Τα τελευταία χρόνια η ποιοτική έρευνα υιοθετείται από όλο και περισσότερους κοινωνικούς επιστήμονες με αποτέλεσμα να κανονικοποιείται και να ωθείται στο να ακολουθήσει κανόνες αξιοπιστίας. Σύμφωνα με τον Denzin οι ερευνητές που υιοθετούν την ποιοτική προσέγγιση θα πρέπει να “αντισταθούν”, καθώς η κοινότητα των ερευνητών που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους δεν είναι μια ενιαία οντότητα. Αντίθετα, θα πρέπει να επεξεργαστούν κατευθύνσεις και κριτήρια ποιότητας που να ταιριάζουν στις δικές τους συγκεκριμένες προσεγγίσεις. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι στην ποιοτική έρευνα έχει σημασία ποια είναι η στάση του ερευνητή σχετικά με το αντικείμενο της έρευνας, για τη θέση του στο πεδίο της έρευνας, αλλά και η αντιμετώπιση όλων των επιμέρους ζητημάτων που προκύπτουν σε κάθε φάση της επιτόπιας παρουσίας και αλληλεπίδρασης με τα υποκείμενα της έρευνας. Η στάση αυτή σε μεγάλο βαθμό χτίζεται συστηματικά, ενώ υπάρχει χώρος βελτίωσης και προσαρμογής. Σε κάθε περίπτωση μιλάμε για μια διαδικασία στην οποία ο ερευνητής εξελίσσεται και αλλάζει παράλληλα με τα υποκείμενα της έρευνας που και αυτά κάνουν επιλογές και αλλάζουν (Σπυριδάκης-Ιωσηφίδης, 2006: 142).

Τι είναι το ερωτηματολόγιο

Είναι ένα έντυπο, που περιλαμβάνει μια σειρά δομημένων ερωτήσεων, στις οποίες ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει γραπτά και με μία συγκεκριμένη σειρά. Με τα ερωτηματολόγια συλλέγονται δεδομένα ζητώντας από ανθρώπους να απαντήσουν στο ίδιο ακριβώς σύνολο ερωτήσεων. Χρησιμοποιούνται συνήθως στα πλαίσια μιας ερευνητικής στρατηγικής, προκειμένου να συλλεχθούν περιγραφικά και επεξηγηματικά, δεδομένα για απόψεις, συμπεριφορές, χαρακτηριστικά, στάσεις κ.λπ. Μολονότι υπάρχουν διάφοροι ορισμοί, χρησιμοποιούμε το ερωτηματολόγιο ως ένα γενικό όρο που περιλαμβάνει τεχνικές

συλλογής δεδομένων, όπου κάθε ερωτώμενος απαντά στο ίδιο σύνολο ερωτήσεων με προκαθορισμένη σειρά.

Τα κυριότερα πλεονεκτήματα των ερωτηματολογίων

- είναι οικονομικότερα,
- μπορούν να αποσταλούν σε μεγάλο αριθμό ανθρώπων,
- είναι εύκολη η δημιουργία και η χρήση τους,
- οι ερωτώμενοι μπορούν να εκφραστούν ελεύθερα (έλλειψη άμεσης επικοινωνίας),
- οι τρόποι ανάλυσης του υλικού είναι τυποποιημένοι,
- ο ερευνητής δεν μπορεί να επηρεάσει τις απαντήσεις,
- είναι η λιγότερο χρονοβόρα μέθοδος.

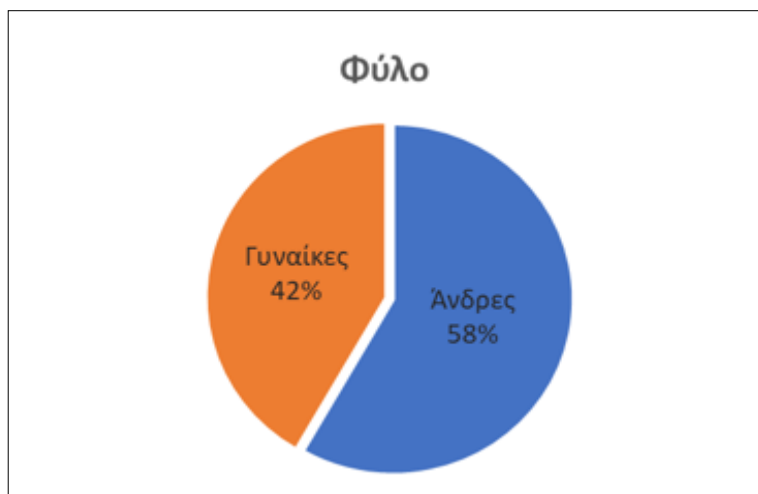
Το ερωτηματολόγιο αποτελεί το μέσο επικοινωνίας μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενων, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, ανάλογα με τη μέθοδο συλλογής των δεδομένων. Η δομή του ερωτηματολογίου, λόγω των ιδιοτήτων που έχει, αποτελεί την πλέον κρίσιμη και λεπτή εργασία, καθοριστικής σημασίας για την επιτυχία μιας έρευνας. Σε μια έρευνα, αν εφαρμοστεί αποτελεσματικό σχέδιο δειγματοληψίας ή ακόμη και η πλέον ενδεδειγμένη ανάλυση των στοιχείων, δεν είναι δυνατόν να εξάγουμε σωστά συμπεράσματα, αν λάβαμε μη συγκρίσιμες απαντήσεις από ένα ακατάλληλο ερωτηματολόγιο με ασαφείς ερωτήσεις.

Στο συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο υπάρχει

- πληρότητα,
- σαφήνεια,
- συνοχή,
- κατάλληλη δομή,
- είναι όσο το δυνατόν πιο σύντομο,
- έχει αρτιότητα παρουσίασης από τεχνικής πλευράς,
- περιλαμβάνει βασικές οδηγίες συμπλήρωσης και εννοιολογικές επεξηγήσεις,
- επιδέχεται κωδικογραφική και μηχανογραφική επεξεργασία.

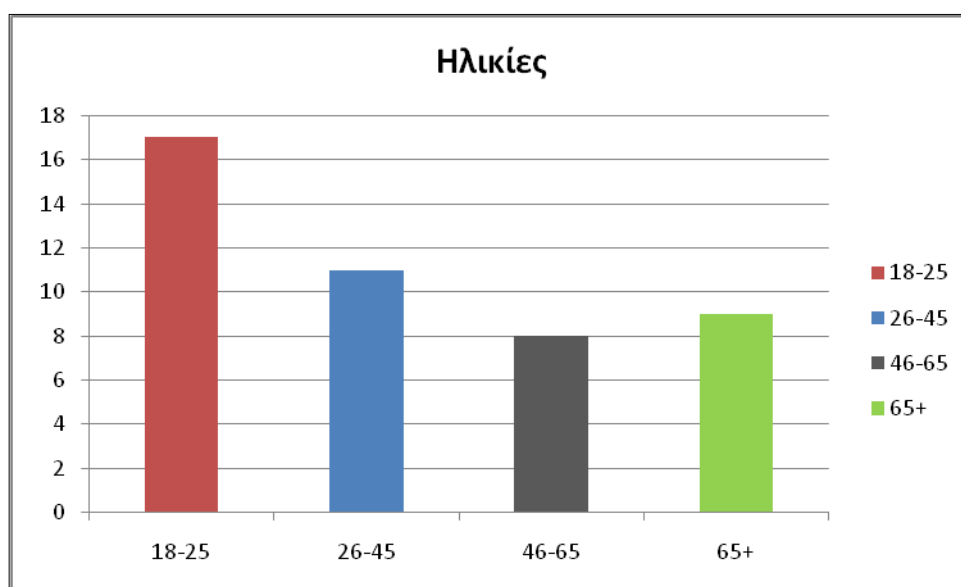
Επιπλέον, υπάρχουν ερωτήσεις ανοικτού και κλειστού τύπου. Το ερωτηματολόγιο ξεκινάει με ερωτήσεις κλειστού τύπου και συνεχίζει με ερωτήσεις ανοικτού. Σε κάποια σημεία βέβαια υπάρχει συνδυασμός των δύο ερωτήσεων, έτσι ώστε να υπάρχει μεγαλύτερη και πιο ακριβής συλλογή πληροφοριών.

Διάγραμμα 1: Απεικόνιση του φύλου των ερωτηθέντων

Στο παραπάνω διάγραμμα αποτυπώνεται η κατανομή μεταξύ των δύο φύλων. Υπάρχει μια μικρή υπεροχή των ανδρών η οποία είναι εντελώς τυχαία, καθώς η επιλογή των ατόμων δεν ήταν συγκεκριμένη. Γενικά, υπάρχει μία ισορροπία, ενώ δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το φύλο δεν είναι ένα δείκτης που να επηρεάζει την ποιότητα των απαντήσεων.

Διάγραμμα 2: Απεικόνιση των ηλικιακών ομάδων

Στο παραπάνω διάγραμμα αποτυπώνεται η ηλικιακή κατανομή των ερωτηθέντων, καθώς παρατηρείται μια σχετική ισορροπία. Η ηλικιακή ομάδα που υπερέχει είναι τα άτομα πολύ νεαρής ηλικίας (18-25), κάτι που αποτυπώνεται και στο διάγραμμα 3, καθώς τα περισσότερα άτομα δηλώνουν φοιτητές ως επάγγελμα. Ακολουθεί η ηλικιακή ομάδα των ηλικιωμένων (65+), την ώρα που παρατηρείται σχετική ισορροπία στις ηλικιακές ομάδες 26-45 και 46-65.

Διάγραμμα 3: Απεικόνιση του επαγγέλματος

Στο συγκεκριμένο διάγραμμα παρουσιάζεται η κατανομή των ερωτηθέντων όσον αφορά την επαγγελματική δραστηριότητα του καθενός. Παρατηρείται πρωτιά για στους φοιτητές, ενώ ακολουθούν το επιστημονικό/τεχνικό επάγγελμα. Λίγο πιο κάτω ακολουθούν οι έμποροι-πωλητές, το διευθυντικό στέλεχος και η δουλειά γραφείου. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε κάποια από αυτά τα επαγγέλματα όπως αυτό του τεχνίτη και του εμπόρου, οι Αρμένιοι έχουν μεγάλη παράδοση. Οι Αρμένιοι ζώντας στο τραχύ οροπέδιό τους που οι ίδιοι ονομάζουν “Χώρα της Πέτρας”, αναγκάστηκαν να συνυπάρξουν με την πέτρα και να τη κατεργασθούν για να ικανοποιήσουν την ανάγκη για επιβίωση. Έτσι πολλοί από αυτούς έγιναν μάστοροι και αρχιτέκτονες (Τράιου (Καθημερινή), 1997: 36). Ένας άλλος τομέας που γνώρισε μεγάλη άνθηση, με σκοπό τη διακόσμηση των τοίχων των εκκλησιών, ήταν η ασχολία με τα πλακάκια. Η περίοδος αυτή συμπίπτει χρονικά με τη σημαντική αύξηση των οικονομικών δυνατοτήτων των Αρμενίων στην οθωμανική επικράτεια, που ήταν αποτέλεσμα του ελέγχου του εμπορίου κυρίως στην Ανατολή και την Οθωμανική αυτοκρατορία και σε μικρότερο βαθμό, με τη Δύση. Καινούριες εκκλησίες χτίζονταν, παλαιότερες ανακαινίζονταν από τα εργαστήρια της Κιουταχείας.

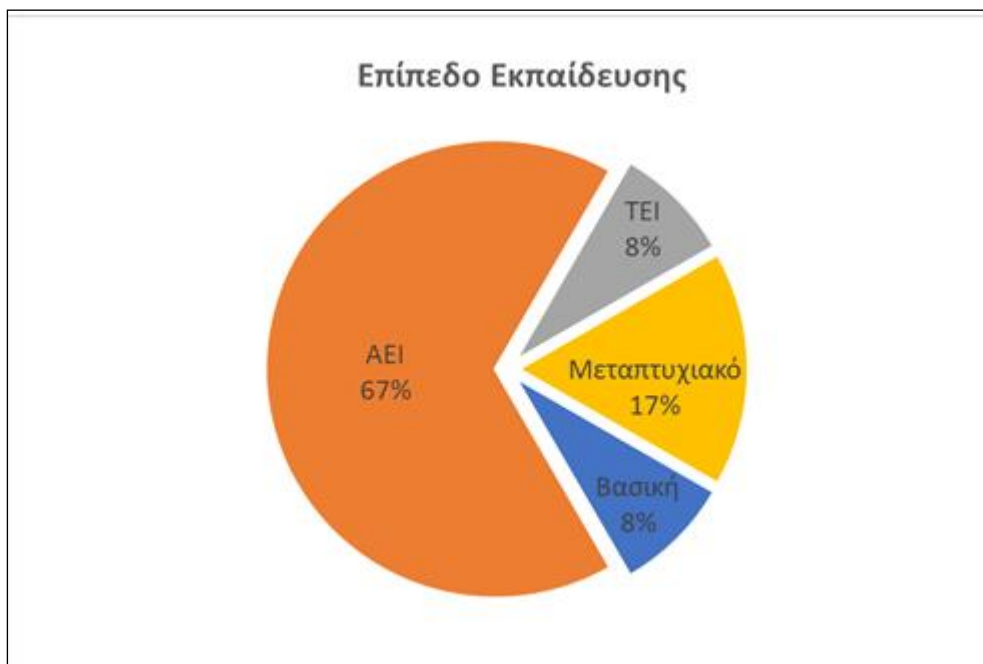
Μάλιστα πολλά από αυτά έφεραν πάνω τους και αρμενικές επιγραφές με χρονολογία 1719. Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα η ποιότητα της παραγωγής παρουσιάζει κάμψη. Αυτό διαπιστώνεται από το κακό ψήσιμο των αντικειμένων. Άλλος λόγος που συνέβαλε στην παρακμή της παραγωγής ήταν η μαζική εισαγωγή σχετικά φτηνών πορσελάνινων σκευών από την Ευρώπη. Τον 19^ο αιώνα έγινε μια προσπάθεια αναζωπύρωσης της παραγωγής, αλλά είχε χαθεί ο καλλιτεχνικός αυθορμητισμός που χαρακτήριζε την παραγωγή του 18^{ου} αιώνα. Με τη γενοκτονία του 1915 και στη συνέχεια, τη Μικρασιατική Καταστροφή εξαφανίζεται το αρμενικό και ελληνικό στοιχείο της Κιουταχείας. Πολλοί τεχνίτες ήρθαν στην Ελλάδα. Αρμένιοι πρόσφυγες ίδρυσαν εργαστήρια στο Φάληρο τη δεκαετία του '20, αλλά απέτυχαν και έκλεισαν γρήγορα (Τράιου (Καθημερινή), 1997: 43). Οι Αρμένιοι επωφελήθηκαν από το εμπόριο. Κυριάρχησαν από το Άμστερνταμ μέχρι τις Φιλιππίνες και διατηρούσαν αποθήκες στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και κυρίως στο Ισπαχάν. Εκεί μάλιστα είχαν ξεχωριστή συνοικία και τα πλούτη της περιγράφηκαν κατά τον 17^ο αιώνα από τον Ταβερνιέ (Ferro, 2000: 243).

Διάγραμμα 4: Αναλογία γεννήσεων στην Ελλάδα

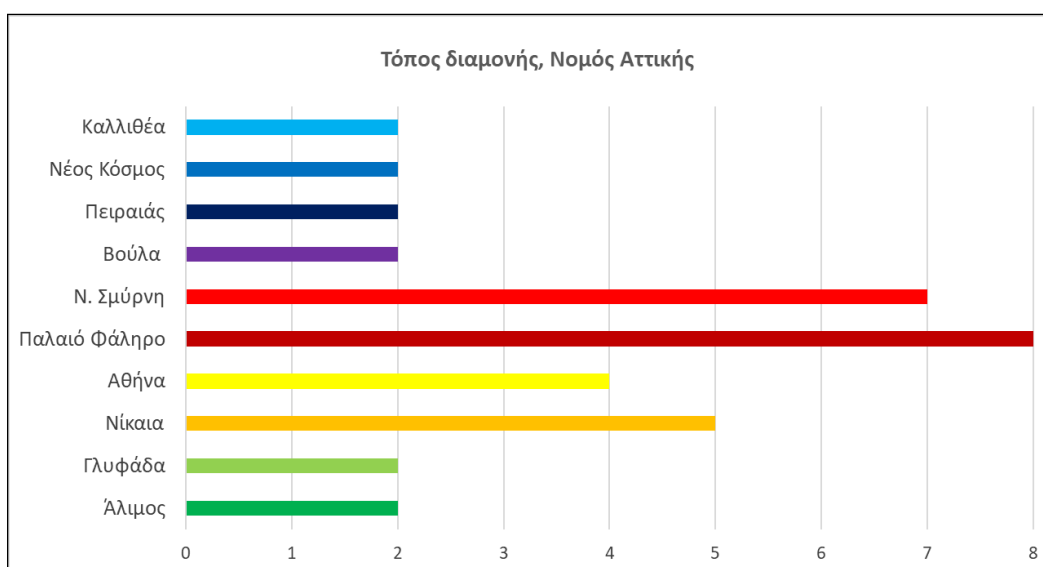
Στο παραπάνω διάγραμμα αποτυπώνεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, ενώ υπάρχει και ένα πολύ μικρό ποσοστό το οποίο γεννήθηκε εκτός της χώρας μας.

Διάγραμμα 5: Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων

Όσον αφορά τη βασική εκπαίδευση των ερωτηθέντων ένα μεγάλο ποσοστό έχει τελειώσει κάποιο ΑΕΙ, ενώ δεν είναι αμελητέο και το ποσοστό των ατόμων που έχουν φτάσει σε επίπεδο μεταπτυχιακών σπουδών. Το υπόλοιπο ποσοστό κατανέμεται ισόποσα σε βασική εκπαίδευση (9 έτη) και σε κάποιο ΤΕΙ.

Διάγραμμα 6: Καταγραφή της διαμονής σε δήμους της Αττικής

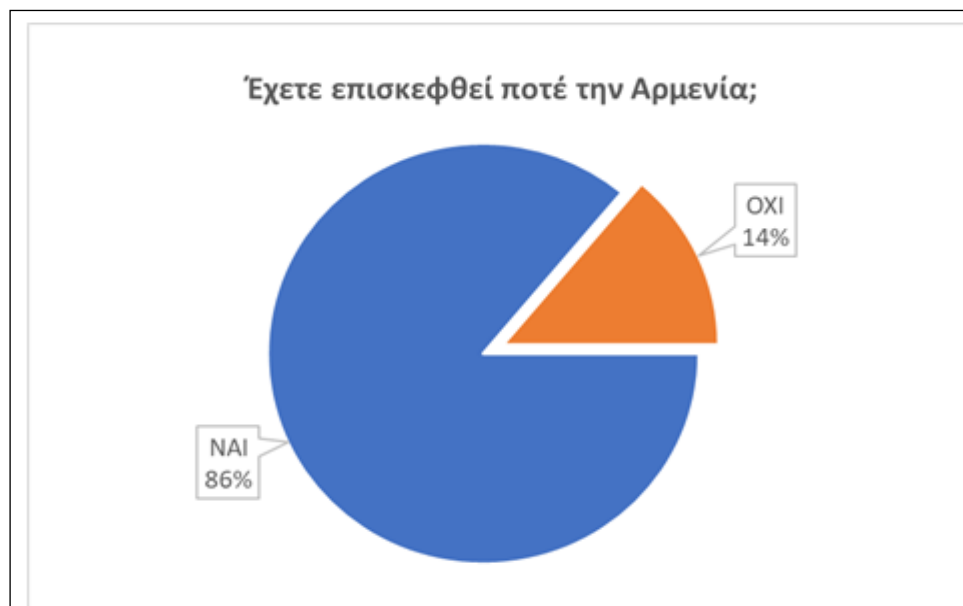
Στο συγκεκριμένο διάγραμμα αποτυπώνεται η κατανομή του πληθυσμού των Αρμενίων εντός του Νομού Αττικής. Τα πρωτεία κατέχει το Παλαιό Φάληρο και η Νέα Σμύρνη, ενώ ακολουθούν η Νίκαια και το κέντρο της Αθήνας. Κάτι που ως ένα βαθμό είναι αναμενόμενο, καθώς στο Παλαιό Φάληρο βρίσκεται η Γενική Αρμενική Ένωση Αγαθοεργίας, ενώ στη “γειτονική” Καλλιθέα (γειτονική σε σχέση με Παλαιό Φάληρο-Νέα Σμύρνη) βρίσκεται ο Αρμενικός Κυανούς Σταυρός, η Αρμενική Εθνική Επιτροπή Ελλάδος, καθώς και αρμενική εφημερίδα “AZAT OP”. Επιπλέον στη Νίκαια, υπάρχει το Ιδιωτικό Δημοτικό Σχολείο Αρμενικός Κυανούς Σταυρός και η Αρμενική Ορθόδοξη Εκκλησία. Η περιοχή του Δουργουτίου (σημερινός Νέος Κόσμος) φαίνεται να ονομάστηκε έτσι από έναν παλιό Οθωμανό κτηματία με το όνομα Δουργούτ Αγά ή από έναν μεταγενέστερο κάτοικο ελληνικής καταγωγής, με το όνομα Δουρούτης ή από την οικογένεια Δουρούτη ή Δουργούτη που είχε κτήματα στην περιοχή. Όταν το 1908 ο Δήμος Αθηναίων, στα πλαίσια του νεοκλασικισμού, χώρισε την Αθήνα σε συνοικίες, έδωσε σε αυτές αρχαιοπρεπή ονόματα. Τότε το Δουργούτι ονομάστηκε «Αλωπεκή», από τον τόπο διαμονής του φιλόσοφου Σωκράτη.

Αργότερα η μεγάλη παρουσία Αρμενίων έδωσε το όνομα «Αρμένικα» ή «Χαϊνότες». Κατόπιν σε μια προσπάθεια να κρυφτεί ο προσφυγικός χαρακτήρας της, μετονομάστηκε διαδοχικά σε «Ναυαρίνο», «Μεταμόρφωση του Σωτήρος», «Άγιος Ιωάννης» και «Νέος Ελληνικός συνοικισμός», όμως στη συλλογική μνήμη των Αθηναίων συνέχισε να συστήνεται ως Δουργούτι. Κατοικήθηκε μαζικά μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Το 1923 είχε περίπου 12.000 κατοίκους με αναλογία 80% Αρμένιοι και 20% Έλληνες. Η αρμενική ήταν η κυρίαρχη γλώσσα της συνοικίας. Στις 9 Αυγούστου 1944 έγινε εκεί το μεγαλύτερο μπλόκο της Αθήνας, το μπλόκο του Δουργουτίου, στο οποίο Γερμανοί και ταγματασφαλίτες, αφού περικύκλωσαν τη συνοικία, μάζεψαν όλους τους άνδρες από 14 ετών και πάνω κι εκτέλεσαν επιτόπου περίπου 200 άτομα, ενώ σύρθηκαν σαν όμηροι στην Γερμανία περίπου 2000 άτομα, ανάμεσα τους και πολλοί Αρμένιοι. Παρόλο που είναι η μόνη περιοχή, όπου πέρα από το μπλόκο και τις εκτελέσεις, κάψανε κι ένα μεγάλο μέρος της συνοικίας, το Μπλόκο του Δουργουτίου παραμένει ελάχιστα γνωστό. Ο συνοικισμός διαλύθηκε όταν ένα μεγάλο κομμάτι των Αρμενίων μετανάστευσε μετά τον εμφύλιο κι όταν το 1964 γκρεμίστηκαν οι παράγκες και στις καινούριες προσφυγικές πολυκατοικίες έφεραν δικαιούχους πρόσφυγες από τη Δραπετσώνα, τα Κουντουριώτικα, τη Νέα Ιωνία και τον Ταύρο. Το Δουργούτι δεν είναι η Καισαριανή, η Κοκκινιά, ο Βύρωνας όπου υπάρχει η βοήθεια των δήμων οι οποίοι συγκέντρωσαν υλικό και καλλιέργησαν την αυτογνωσία της περιοχής τους. Είναι μια συνοικία της οποίας ακόμα και το

όνομα κινδυνεύει σήμερα να χαθεί (<http://armenika.gr/koinotita/75-istoria-paroikias/767-2017-02-08-09-49-05>, 2016). Τα πρώτα χρόνια στην Αθήνα, οι Αρμένιοι είχαν εγκατασταθεί βασικά σε πέντε περιοχές, στο Δουργούτι 7.000, Παγκράτι και Καισαριανή 3.000, Λιπάσματα (Άγιος Διονύσιος - Πειραιάς) 5.000, Κοκκινιά 6.000 και στο κέντρο της Αθήνας 5.000 πρόσφυγες από τη Σμύρνη, που ήταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση συγκριτικά με τους άλλους.

Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1938, μετά από αίτημα της κυβέρνησης, το Εθνικό Κεντρικό Συμβούλιο των Ορθοδόξων Αρμενίων οργάνωσε απογραφή σε όλες τις περιοχές όπου ζούσαν Αρμένιοι. Τα αποτελέσματα ήταν να καταγραφούν 27.080 Αρμένιοι σε 35 περιοχές της χώρας. Αναλυτικά: Δουργούτι 4.500, Καισαριανή 1.000, Περιστερί 250, Κοκκινιά 4.800, Λιπάσματα (Άγιος Διονύσιος - Πειραιάς) 3.000, Μαρούσι 180, Κηφισιά 60, Μοσχάτο 100, Αμπελόκηποι 60, Νέα Σφαγεία (Ταύρος) 35, Φάληρο 150, Καλλιθέα 100, Λαύριο 400, Βόλος 300, Κόρινθος 100, Αίγιο 100, Πάτρα 500, Πύργος 150, Ναύπλιο 30, Καλαμάτα 800, Κέρκυρα 150, Κρήτη 700, Μυτιλήνη 300, Σάμος 30, Χίος 20, Σύρος 20, Θεσσαλονίκη 5.000, Δράμα 650, Σέρρες 300, Καβάλα 800, Ξάνθη 750, Κομοτηνή 800, Αλεξανδρούπολη 800, Διδυμότειχο 150, Νέα Ορεστιάδα 100. Τα επόμενα χρόνια η απογραφή αυτή αμφισβητήθηκε έντονα. Κάποια μέλη της κοινότητας, που ήταν καλά πληροφορημένα για την κατάσταση στους συνοικισμούς όπου διέμεναν οι Αρμένιοι, έθεσαν τον προβληματισμό τους για την εγκυρότητα της καταγραφής, με τον ισχυρισμό ότι οι αριθμοί είναι κατά προσέγγιση και όχι ακριβείς. Σύμφωνα με αυτούς, ο πληθυσμός των Αρμενίων στο Δουργούτι ξεπερνούσε τους 6.500, ενώ οι καταγεγραμμένοι στην Κοκκινιά και στη Θεσσαλονίκη ήταν τουλάχιστον κατά 1.000 λιγότεροι ανά περιοχή. Εάν δεχθούμε αυτήν την εκδοχή, το 1938, ο αρμενικός πληθυσμός ήταν περίπου 31.000 άτομα (Χασιώτης, 1995).

Διάγραμμα 7: Επίσκεψη στην Αρμενία

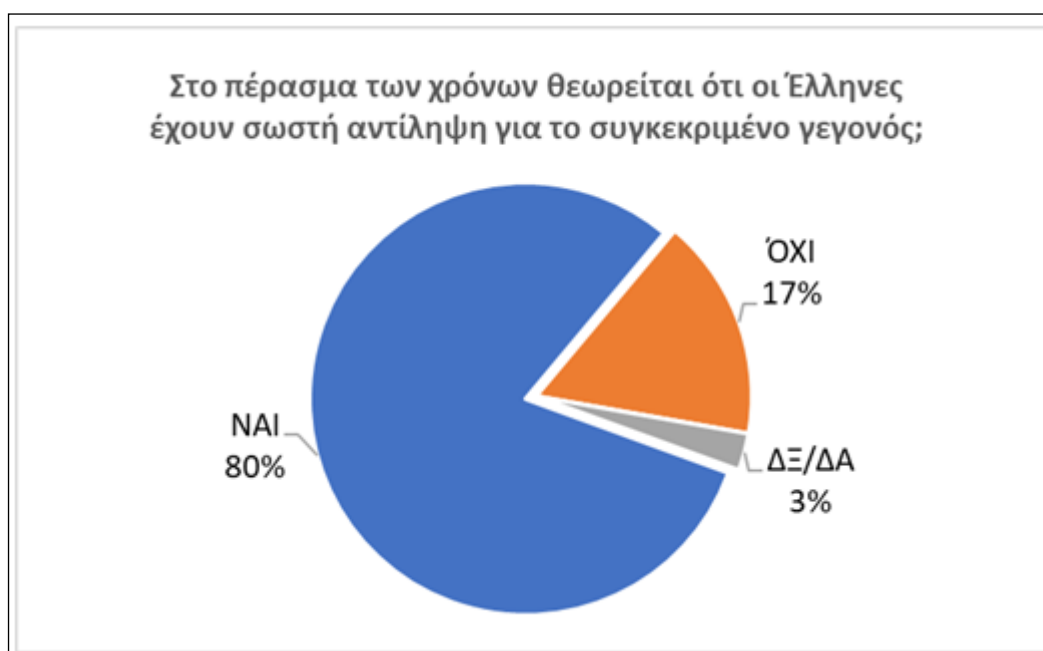
Οι ισχυροί δεσμοί των Αρμενίων με τη χώρα τους, αποτυπώνεται και στο παραπάνω διάγραμμα, όπου ένα μεγάλο ποσοστό δηλώνει πως έχει επισκεφθεί την Αρμενία και μάλιστα πολλοί από τους οποίους παραπάνω από μία φορά. Οι Αρμένιοι είναι από τους λαούς που κρατάνε τις παραδόσεις του, ενώ δεν είναι λίγοι αυτοί που έχουν συγγενείς στην Αρμενία.

Διάγραμμα 8: Πρόγονοι στην Γενοκτονία

Πολλοί από τους ερωτηθέντες δηλώνουν πως είχαν προγόνους που υπέστησαν τη Γενοκτονία. Κάτι πολύ σημαντικό, καθώς σημαίνει πως είχαν ζωντανές μνήμες και περιγραφές από το τραγικό γεγονός που παραμένει ζωντανό μέχρι και σήμερα. Τον 19^ο αιώνα πολυάριθμοι Αρμένιοι για να αποφύγουν τους τουρκικούς διωγμούς και τις κακουχίες αναζητούν εργασία και τόπο διαμονής στην Ελλάδα. Αργότερα κατά τη διάρκεια των σφαγών του 1894-96, του 1909 και κυρίως κατά την Αρμενική Γενοκτονία του 1915, καταφεύγουν στην Ελλάδα Αρμένιοι πρόσφυγες που εγκαθίστανται σε διάφορες περιοχές της χώρας: Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Δράμα, Κομοτηνή, Ξάνθη, Καβάλα, Αλεξανδρούπολη, Βόλο, Καλαμάτα, Λάρισα, Τρίπολη, χωριά του Άργους, Κόρινθο, Μέγαρο, Λαύριο, Κέρκυρα κ.α. Οι τελευταίοι πρόσφυγες που κατέφυγαν στην Ελλάδα ήταν εκείνοι που ακολούθησαν τους Έλληνες μετά την καταστροφή της Σμύρνης, το 1922. Από αυτούς περισσότεροι από 30.000 εγκαταστάθηκαν τότε στην Ελλάδα, βρίσκοντας καταφύγιο στην αγκαλιά της (Κρικοριάν, 1997: 58).

Διάγραμμα 9: Αντίληψη των Ελλήνων για τη Γενοκτονία

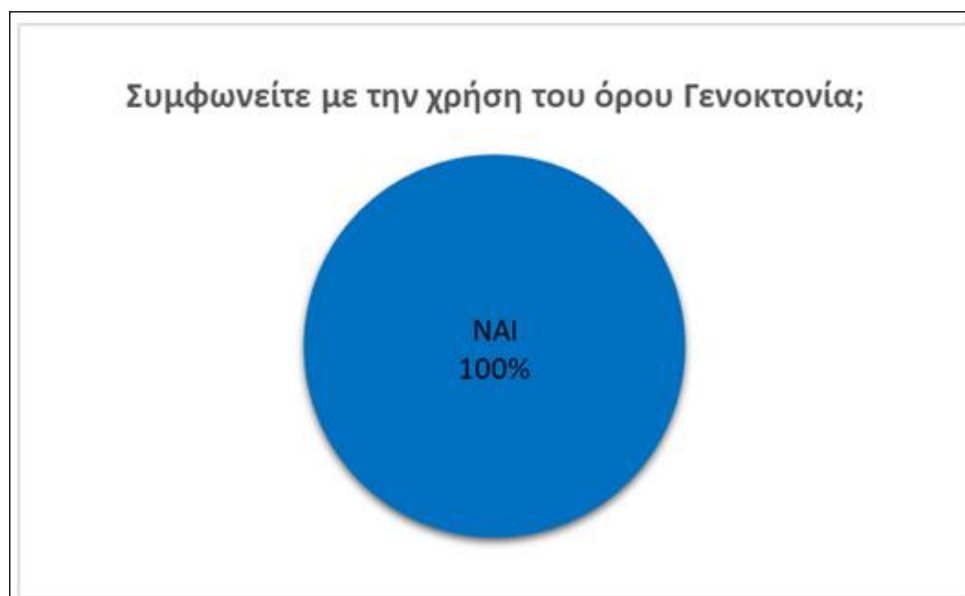
Οι Αρμένιοι πιστεύουν ότι ένα μεγάλο μέρος του ελληνικού λαού έχει σωστή αντίληψη του όρου Γενοκτονία. Μιας Γενοκτονίας που σημάδεψε τους Αρμένιους, πολλοί από τους οποίους βρήκαν καταφύγιο στην Ελλάδα. Το 1925 και στα 1929-1932 άρχισε η σταδιακή μετοικεσία ενός τμήματος του ελληνοαρμενικού προσφυγικού στοιχείου της Ελλάδας προς τη σοβιετική Αρμενία. Αλλά η μεγάλη “έξοδος” 18.000 περίπου Αρμενίων της χώρας μας θα

πραγματοποιηθεί στα 1946-47, κατά την πολυσυζητημένη “nerkaght” κατά την οποία το 10% περίπου της διασποράς (πάνω από 100.000 άτομα) επαναπατρίστηκε στην Αρμενία. Πάντως από τις μετοικεσίες αυτές δημιουργήθηκε ένας ακόμη ελληνοαρμενικός κρίκος: τον συνιστούν οι Αρμένιοι της Ελλάδας, που εγκαταστάθηκαν στην Αρμενική Δημοκρατία και που διατηρούν ακόμη σταθερούς δεσμούς με τον ελληνικό χώρο. Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 οι δύο εθνότητες άρχισαν και πάλι να συγκλίνουν.

Στην αρχή δραστηριοποιήθηκαν οι αρμενικές παροικίες της Ελλάδας για την αναγνώριση της γενοκτονίας του 1915. Η στροφή αυτή συνέπεσε με τα τούρκικα πογκρόμ εις βάρος των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, το 1955 και της Ίμβρου και Τενέδου, το 1964, αλλά και με τις εντυπωσιακές αντιτουρκικές κινητοποιήσεις στα μέσα της δεκαετίας του 1960, των Αρμενίων της διασποράς. Έτσι, η ανανέωση της ελληνοαρμενικής συνεργασίας συνέπεσε με την ευαισθητοποίηση της ελληνικής κοινής γνώμης έναντι της αυξανόμενης τουρκικής επιθετικότητας και κατ’ επέκταση της γενοκτονίας. Η ευαισθητοποίηση αυτή θα κορυφωθεί, όπως ήταν φυσικό, μετά την τούρκικη εισβολή στην Κύπρο το 1974. Πρακτικά, πάντως, αποτελέσματα της προσέγγισης εκείνης μπορεί κανείς να διακρίνει στην ενεργοποίηση του αρμενικού και του ελληνικού στοιχείου των ΗΠΑ, όπου φάνηκε προς στιγμήν να σχηματίζεται επιτέλους κοινό μέτωπο έναντι των ισχυρών φιλοτουρκικών lobbies στο Κογκρέσο και στο State Department.

Η ανεξαρτητοποίηση της Αρμενίας, το Σεπτέμβριο του 1991, άλλαξε πια τους όρους της ελληνοαρμενικής συνεργασίας, η οποία πέρασε από το επίπεδο των κινητοποιήσεων της κοινής γνώμης και της διασποράς στο επίπεδο των επίσημων διακρατικών σχέσεων. Στις 20 Ιανουαρίου 1992 και στις 25 Μαΐου 1993 υπογράφηκαν τρεις ελληνοαρμενικές συμφωνίες οικονομικής, πολιτιστικής και εκπαιδευτικής συνεργασίας. Οι προσεγγίσεις αυτές ανήκουν αναμφισβήτητα σε μια καινούρια φάση. Οι δύο λαοί χρειάστηκε να επανασχεδιάσουν τους όρους της συνεργασίας τους, λαμβάνοντας υπόψη τους όχι μόνο το ρόλο της Τουρκίας (που εξακολουθεί να επηρεάζει ακόμη και σήμερα, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τη μοίρα των δύο λαών), αλλά και νέους παράγοντες που αναδύθηκαν μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ (Χασιώτης (b), 1997: 12).

Διάγραμμα 10: Χρήση του όρου Γενοκτονία

Το αξιοσημείωτο στο παρών διάγραμμα είναι ότι υπάρχει 100% ταύτιση με την ερώτηση για το αν συμφωνούν οι Αρμένιοι με τον όρο της Γενοκτονίας. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτέλεσε καταστατικό στόχο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Η έννοια "Γενοκτονία" εκφράζεται για πρώτη φορά το 1944 από τον Ραφαήλ Λέμκιν καθηγητή του Πανεπιστημίου του Γέιλ και αναδείχθηκε λίγο πριν από τη Δίκη της Νυρεμβέργης, όπου δικάστηκαν οι υπεύθυνοι της εξολόθρευσης των Εβραίων και των ευρωπαϊκών λαών πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Λέμκιν, επιζώντας του Ολοκαυτώματος, εισήγαγε τον όρο Γενοκτονία, χρησιμοποιώντας την ελληνική λέξη "Γένος" και τη λατινική "Cide" και για να στηρίξει τα επιχειρήματά του αναφέρθηκε στην εξόντωση των Αρμενίων και των Ελλήνων. Η Γενοκτονία αποτέλεσε το κύριο μέρος του κατηγορητηρίου στη Δίκη της Νυρεμβέργης κατά των Ναζί, αναφέροντας ότι «...επιδόθηκαν στη σκοπίμη και συστηματική γενοκτονία, δηλαδή στην εξόντωση φυλετικών και εθνικών ομάδων μεταξύ του αμάχου πληθυσμού ορισμένων κατεχομένων περιοχών, προκειμένου να εξοντώσουν καθορισμένες φυλές ή τάξεις πληθυσμών και εθνικές, φυλετικές ή θρησκευτικές ομάδες». Μετά την απόφαση του Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης ο ΟΗΕ ασχολείται το 1946, με το ζήτημα της « πρόληψης και της καταστολής του εγκλήματος της γενοκτονίας» επιφορτίζοντας το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο, την επιτροπή ανθρωπίνων δικαιωμάτων και Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου στην οποία ανήκε και ο Λέμκιν να αναλάβει την εκπόνηση ενός σχεδίου σύμβασης για τη Γενοκτονία. Το σχέδιο ψηφίστηκε το 1948 ως

Σύμβαση για την πρόληψη και τιμωρίας του εγκλήματος της Γενοκτονίας η οποία αποτελείται από 19 άρθρα (Hofmann, 2011: 52).

Σύμφωνα με τη Σύμβαση, η Γενοκτονία αφορά ένα έγκλημα που αποβλέπει στη συστηματική, με βίαια μέσα, εξόντωση ολόκληρης φυλής ή τμήματος αυτής σε ορισμένο τόπο. Πρόκειται για ένα έγκλημα, το οποίο δεν έχει συνάρτηση με πολεμικές συγκρούσεις, είναι η καταστροφή ενός έθνους ή μιας εθνικής ομάδας, ένα σχέδιο που τείνει να καταστρέψει τα θεμέλια της ζωής των εθνικών ομάδων με στόχο να εξοντωθούν. Όμως ο ΟΗΕ δεν μπόρεσε να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων και δεν ξέφυγε από την διαδικασία της εξάλειψης της μνήμης και της άρνησης. Υπό την πίεση της Τουρκίας, οι μεταπολεμικές αναφορές στην Γενοκτονία των Αρμενίων έτυχαν αρνησικυρίας ("βέτο") σε όλα τα μέρη και για διάφορες περιστάσεις. Για παράδειγμα, στην προκαταρκτική αναφορά στην παρεμπόδιση και τιμωρία του Εγκλήματος της Γενοκτονίας, ο ειδικός του ΟΗΕ Ν. Ρουχσιάνκικο (Ρουάντα) που παρουσίασε στην Υποεπιτροπή για την Παρεμπόδιση της Διάκρισης και Προστασίας των Μειονοτήτων το 1973, οι αρμενικές σφαγές αρχικά χαρακτηρίστηκαν ως «η πρώτη γενοκτονία του εικοστού αιώνα». Την επόμενη χρονιά και μετά από παρέμβαση του εκπροσώπου της Τουρκίας, η Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα διέταξε τον ειδικό να παραβλέψει κάθε αναφορά στην Γενοκτονία των Αρμενίων στην τελική έκθεση. Μόνο με άλλον ειδικό, τον Β. Γουιτάκερ, η Γενοκτονία των Αρμενίων αναφέρθηκε ξανά μετά από έντεκα χρόνια. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, σημαδεύεται από την επανεμφάνιση της Γενοκτονίας και ως εκ τούτου δόθηκε βαρύτητα στην πρόληψή της και όχι μόνο στην καταδίκη της, η οποία έχει εκ των υστέρων σημασία μόνο ηθική έχει, αφού έχουν συντελεστεί τα αδικήματα και έχουν υπάρξει θύματα.

Έτσι ο ΟΗΕ ιδρύει το 1993 τη θέση του ύπατου αρμοστή για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ το ίδιο έτος δημιουργεί το διεθνές δικαστήριο για τα εγκλήματα στην πρώην Γιουγκοσλαβία και για τη Ρουάντα. Με τον πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία αναδείχθηκε το ζήτημα της «εθνοκάθαρσης», την απομόνωση δηλαδή καθορισμένης περιοχής από εθνική ή εθνοτική ομάδα χωρίς να αφεθούν ίχνη. Από την πλευρά του ο ΟΗΕ αποδέχθηκε την εθνοκάθαρση ως σχέδιο Γενοκτονίας. Μία πολύ σημαντική εξέλιξη στο ζήτημα της Γενοκτονίας αποτελεί η προβολή των θέσεων του Τζόρτζ Στάντιον, καθηγητή στο πανεπιστήμιο Γέιλ, για τα στάδια του εγκλήματος (1.Ομαδοποίηση, 2.Στιγματισμός ή Συμβολισμός, 3.Απανθρωποποίηση ή Θηριοποίηση, 4.Οργάνωση, 5.Πόλωση, 6.Προετοιμασία, 7.Εξολόθρευση, 8.Απόσχιση ευθυνών ή άρνηση ενοχής), στάδια τα οποία εμφανίστηκαν και στην Γενοκτονία των Αρμενίων.

Παράλληλα τέθηκε εκ νέου το ζήτημα των ξεχασμένων γενοκτονιών όπως ήταν η Αρμενική. Όμως η γενική διαπίστωση είναι παρόλο που η Γενοκτονία, είναι σοβαρό αδίκημα, τα διεθνή όργανα και κείμενα, σε όλες τις περιπτώσεις υπήρξαν ανενεργά. Επίσης πολλές φορές συμφέροντα και κρατικές προτεραιότητες δεν άφησαν να αναδειχθεί η αλήθεια και να υπάρξει τιμωρία των ενόχων. Για παράδειγμα μπορούν να αναφερθούν οι παρεμβάσεις των Αρμενίων στον ΟΗΕ για την Γενοκτονία για τις οποίες υπήρξε αντίδραση, ή οι απειλές από την Τουρκία για κάθε κράτος που αναγνωρίζει τη Γενοκτονία ή που θεσπίζει νόμους που προβλέπουν ποινές για άρνηση του μαζικού εγκλήματος (Khojayan, 2015: 3).

Διάγραμμα 11: Τι χαρακτηρίζει την Αρμενική Γενοκτονία

Όταν οι Αρμένιοι ρωτήθηκαν για το ποιο είναι το πράγμα που τους έρχεται στο μυαλό όταν ακούν την λέξη γενοκτονία, οι περισσότεροι απάντησαν πως είναι η εξαφάνιση/εξόντωση ενός έθνους. Σαν δεύτερη απάντηση ήταν το έγκλημα, ενώ τρίτη ήταν οι Αρμένιοι. Η μνήμη βρίσκεται στο συναίσθημα και την αλληλεγγύη. Η αρμενική μνήμη του 1915 εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από ένα τραύμα που αντιπροσωπεύεται ως γενοκτονία. Το τραύμα επιβιώνει, αναδιαρθρώνεται και γίνεται ο πυρήνας της ταυτότητας μέσω της μνήμης. Οι Αρμένιοι ως έθνος επιδιώκουν να εκφράσουν την πίστη τους, το άγχος και την οργή τους όσον αφορά τη γενοκτονία. Έτσι, η γενοκτονία συγκεντρώνει όλα αυτά τα διαφορετικά συναισθήματα παρέχοντας παράλληλα μια ουσιαστική κοινωνική εικόνα για τη δημιουργία των συνόρων του αρμενικού εθνικισμού ενώνοντας ταυτόχρονα τον Αρμενικό λαό. Η αρμενική διασπορά

επιμένει στη χρήση της γενοκτονίας για να περιγράψει τι συνέβη. Κατά μία έννοια, η μελέτη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ολόκληρης της αρμενικής ιστορίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία περιορίζεται στην έννοια της γενοκτονίας. Γιατί συμβαίνει αυτό; Πρώτον, η γενοκτονία διατηρεί τα συναισθήματα στη συζήτηση και σταθεροποιεί ιδιαίτερα μια αρμενική ταυτότητα με επίκεντρο τη γενοκτονία. Με άλλα λόγια, η γενοκτονία κατατάσσει ισχυρά συναισθήματα μεταξύ των Αρμενίων για να σχηματιστούν ισχυροί πολιτικοί δεσμοί και να δημιουργηθεί μια αίσθηση κοινότητας. Η γενοκτονία γίνεται ουσιαστικά το “τσιμέντο” της Αρμενικής ταυτότητας για να ξεπεραστούν οι θρησκευτικές, ιδεολογικές και ταξικές διαιρέσεις. Με αυτό τον τρόπο προβάλλεται μια ενοποιημένη ομάδα θυμάτων (Αρμένιοι), η οποία με το πρόσχημα της γενοκτονίας εμποδίζει τον ίδιο της τον λαό να αναγνωρίσει τη δική του ιστορία αγνοώντας την εσωτερική ποικιλομορφία και τους συνεχείς αγώνες εντός των αρμενικών κοινοτήτων, ενώ ταυτόχρονα μειώνει την εχθρότητα μεταξύ των αρμενικών πολιτικών κομμάτων. Δεύτερον, ομογενοποιεί τους Αρμένιους ως θύματα και τους Τούρκους ως δράστες. Η γενοκτονία προωθεί επίσης τη μνήμη των θυμάτων και αγνοεί τη μνήμη και τα δεινά των Μουσουλμάνων-Τούρκων και των Κούρδων. Επιτρέπει στους Αρμένιους να προσελκύσουν τη συμπάθεια της παγκόσμιας κοινής γνώμης με την αξίωση μιας μοναδικής “θυματοποίησης” (Yanuz, 2014: 120-121).

Διάγραμμα 12: Άντληση πληροφοριών για το γεγονός

Και σε αυτό το διάγραμμα η απάντηση ήταν ως ένα βαθμό αναμενόμενη, καθώς ένα μεγάλο μέρος των ερωτηθέντων είχε συγγενείς που υπέστησαν το Ολοκαύτωμα. Οπότε γνώριζαν από τους ίδιους τι ακριβώς συνέβη τότε. Ένα άλλο σημαντικό μέσο πληροφόρησης είναι τα βιβλία και τα περιοδικά, ενώ σαν επόμενη απάντηση είναι το σχολείο. Τελευταίο έρχεται το internet και οι ηλεκτρονικές πηγές.

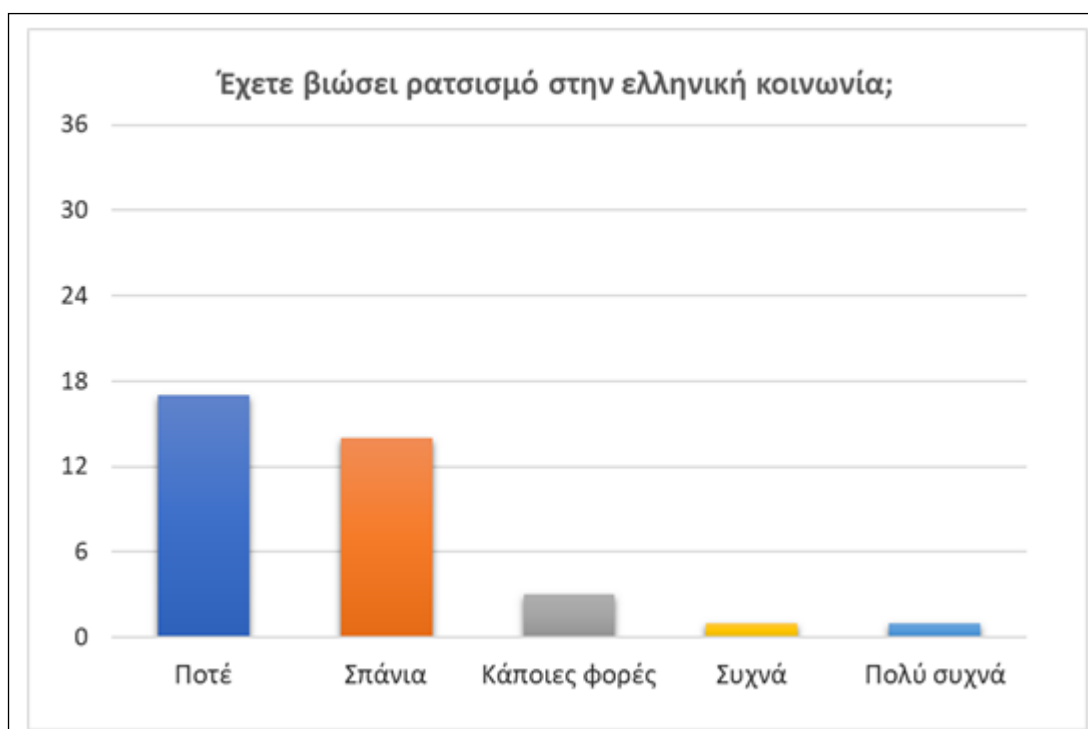
Διάγραμμα 13: Ένταξη Αρμενίων στην ελληνική κοινωνία

Από εύκολη έως πολύ εύκολη χαρακτηρίζουν την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία οι Αρμένιοι, ενώ αντίθετα είναι πολύ μικρό ποσοστό των ανθρώπων από δύσκολη έως πολύ δύσκολη. Μετά την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων, μεταξύ αυτών και του συμμάχου αυτών, της Τουρκίας, οι Αρμένιοι και Έλληνες πολιτικοί πιστεύουν, ότι στο μέλλον μπορούν να αποσοβήσουν την επανάληψη των θηριωδών αυτών. Το πρώτο βήμα τον Σεπτέμβριο του 1918 κάνει η μικρή αρμενική παροικία της Ελλάδος. Η Βουλή των Ελλήνων ανακηρύττει την αλληλεγγύη της για την αποκατάσταση του αρμενικού κράτους. Η Ελλάδα είναι το πρώτο κράτος που αναγνωρίζει την Αρμενική Δημοκρατία. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προτείνει τη σύσταση ενιαίου αρμενο-ελληνοποντιακού κράτους. Το 1919 ελληνική αποστολή έρχεται στο Ερεβάν, με σχέδιο τη σύναψη αρμενο-ελληνικής στρατιωτικής συμμαχίας κατά των Τούρκων. Αλλά τα σχέδια αυτά ήταν καταδικασμένα να μην πραγματοποιηθούν. Οι Τούρκοι, με τη βοήθεια των Μεγάλων Δυνάμεων τα εκμηδένισαν, δίνοντας τη δυνατότητα στους Τούρκους να

δώσουν τη χαριστική βολή το 1922 στη Σμύρνη. Ο ελληνικός λαός σε μία από τις πιο θλιβερές και δραματικές στιγμές της ιστορίας του, όταν έπρεπε να εξασφαλίσει άσυλο και στέγη σε ένα εκατομμύριο Έλληνες της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης, άνευ διακρίσεως έπραξε το αυτό για τους χιλιάδες της ίδιας μοίρας Αρμένιους. Και την 7^η Δεκεμβρίου του 1988, όταν τα στοιχεία της φύσης εξεγέρθηκαν εναντίον τους, ο ελληνικός λαός και πάλι έτεινε χείρα βοηθείας στους σεισμόπληκτους Αρμένιους. Το καλοκαίρι του 1989 ο ελληνικός λαός δέχθηκε πρόθυμα πολλά σεισμόπληκτα αρμενόπουλα, στην Καλαμάτα και Ρόδο. Η ευγενική, φιλική και ανθρωπιστική χειρονομία του ελληνικού λαού έχει βαθιά σφραγισθεί στη συνείδηση του αρμενικού λαού, των Αρμενίων της Ελλάδας, οι οποίοι θεωρούν τη χώρα αυτή δεύτερη τους πατρίδα και με κάθε δυνατό μέσο συμμετέχουν στην πρόοδο και προκοπή της (Μπαρτικιάν, 1990: 116-117).

Διάγραμμα 14: Ο ρατσισμός στην Ελλάδα

Στην ερώτηση αν έχουν δεχτεί ρατσισμό στην Ελλάδα η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων απάντησε πως δεν έχει δεχτεί ποτέ ή αν έχει δεχτεί είναι σπάνιο φαινόμενο. Από την άλλη πλευρά, είναι πολύ μικρό το ποσοστό των ανθρώπων που έχουν βιώσει τον ρατσισμό στην ελληνική κοινωνία. Μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τον Μάιο του 1919, ο

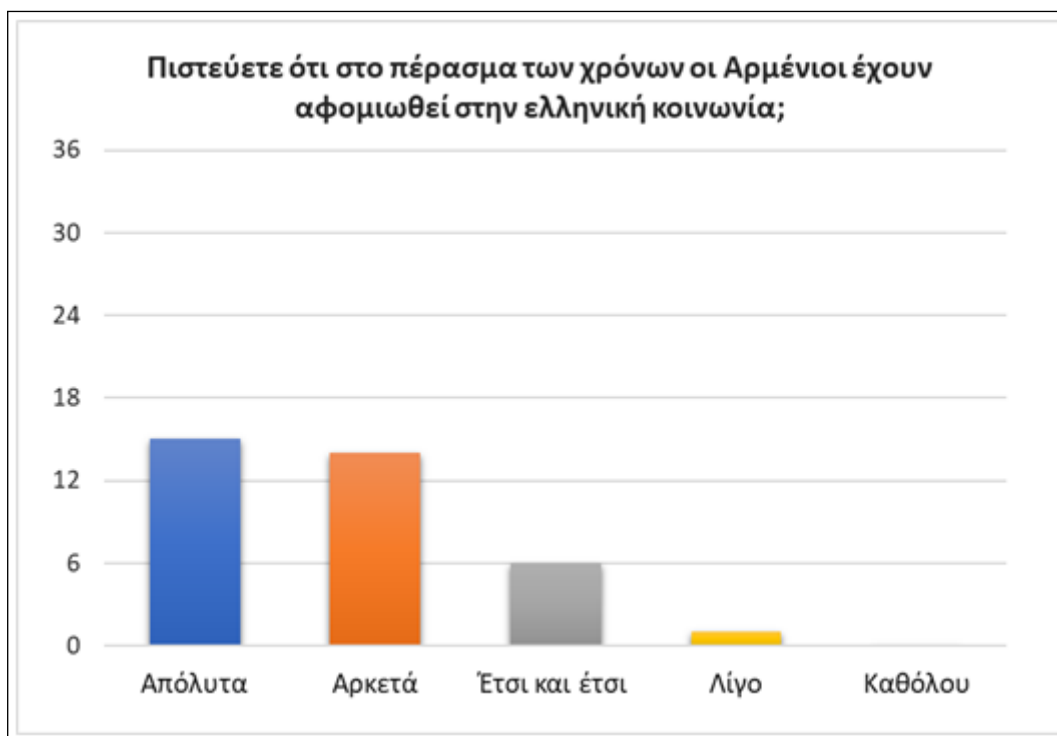
ελληνικός στρατός, με τη συνοδεία της βρετανικής συμμαχικής ναυτικής δύναμης, αποβιβάστηκε στη Σμύρνη, και έγινε δεκτός με ενθουσιασμό από τους Έλληνες.

Εν τω μεταξύ, στο εσωτερικό της ηττημένης Τουρκίας, είχε δρομολογηθεί το εθνικιστικό κίνημα με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ. Η νικηφόρα προέλαση του ελληνικού στρατού προς την ανατολή συνεχίστηκε μέχρι το 1921, όταν έφθασε σχεδόν προ των πυλών της Άγκυρας. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1922 καταλήφθηκε η Σμύρνη και παραδόθηκε στις φλόγες και την καταστροφή, ενώ τον Οκτώβριο καταλήφθηκε και η Θράκη. Με την υποχώρηση του ελληνικού στρατού και την ανελέητη καταστροφή της Σμύρνης, οι χριστιανοί κάτοικοι, Έλληνες και Αρμένιοι, αναζήτησαν απεγνωσμένα τρόπο διαφυγής προς το Αιγαίο και την Ελλάδα. Η Ελλάδα άνοιξε διάπλατα τις πύλες της στους πρόσφυγες που συνέρρεαν κατά χιλιάδες. Υπολογίζεται ότι περίπου ένα εκατομμύριο Έλληνες και πάνω από εκατό χιλιάδες Αρμένιοι πρόσφυγες βρήκαν καταφύγιο στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο. Συγκεκριμένα, μέχρι το Δεκέμβριο του '21, έφθασαν στις ελληνικές ακτές 3.950 Αρμένιοι, από την Κιλικία και την Νικομήδεια, στον Πειραιά, το Λαύριο, το Βόλο, την Καλαμάτα και τα νησιά της Σύρου, της Σάμου, της Μυτιλήνης και της Χίου. Ο αριθμός των προσφύγων αυξήθηκε το 1922, ιδιαίτερα στο διάστημα Ιουλίου - Νοεμβρίου, όταν Έλληνες και Αρμένιοι κυρίως από Σμύρνη και Θράκη, έφθασαν και εγκαταστάθηκαν σε πρόχειρες εγκαταστάσεις σε Αθήνα και Πειραιά, στο Δουργούτι (Νέος Κόσμος), το Παγκράτι, την Κοκκινιά (Νίκαια), τα Λιπάσματα.

Η κυβέρνηση κατέβαλε υπεράνθρωπες προσπάθειες για να εξασφαλίσει τη στοιχειώδη τροφή, στέγη, ένδυση, διότι οι πρόσφυγες δεν είχαν τίποτε και δεν είχαν μπορέσει να διασώσουν το παραμικρό από την περιουσία τους. Είναι σαφές ότι οι συνθήκες διαβίωσης, ιδιαίτερα κατά το πρώτο διάστημα, δεν ήταν καθόλου ευνοϊκές. Αρρώστιες, ανεπαρκής σίτιση και ανύπαρκτες συνθήκες υγιεινής έρχονταν να προστεθούν στην απόγνωση αυτών των ανθρώπων. Λόγω αυτών των συνθηκών, μέχρι τα τέλη του 1922, υπολογίζεται ότι έχασαν τη ζωή τους πάνω από τρεις χιλιάδες πρόσφυγες. Το καλοκαίρι του 1923, με την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης, στις 24 Ιουλίου, η Ανατολική Θράκη περνά στην επικράτεια της Τουρκίας, συμφωνείται η ανταλλαγή των πληθυσμών και νέο ρεύμα Ελλήνων και Αρμενίων προσφύγων καταφθάνει στην Ελλάδα. Διασχίζοντας τον Έβρο, εγκαθίσταται κυρίως στη Βόρειο Ελλάδα, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Ξάνθη, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη. Μεταξύ των προσφύγων περιλαμβάνονται και αρκετές χιλιάδες ορφανά Αρμενόπουλα, που επέζησαν, μετά τη Γενοκτονία των Αρμενίων το 1915, και διασώθηκαν κυρίως χάρη στο ανθρωπιστικό έργο

ιεραποστολικών οργανώσεων. Βάσει των υπαρχόντων στοιχείων, 17.520 ορφανά Αρμενόπουλα βρήκαν καταφύγιο στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν ως εξής στα διάφορα ορφανοτροφεία και άλλες εγκαταστάσεις της χώρας: στο Λουτράκι 3.300, στην Κέρκυρα 2.720, στον Ωρωπό 2.000, και στο Ζάππειο 2.000. Με την πάροδο του χρόνου, οι πρόσφυγες, με μόχθο και σκληρή δουλειά, εξασφάλισαν τον βιοπορισμό τους, κυρίως ως βιοτέχνες, τεχνίτες ή έμποροι, ξυλουργοί, σιδηρουργοί, υποδηματοποιοί, οικοδόμοι, αρτοποιοί, υφαντουργοί, χρυσοχόοι, αλλά και ως δάσκαλοι και γραφιάδες. Καθώς δεν ήταν ευκαταφρόνητος ο αριθμός των Αρμενίων, προτάθηκε από την ελληνική κυβέρνηση να τους χορηγηθεί η ελληνική υπηκοότητα. Η πρόταση, ωστόσο, απορρίφθηκε από αρμενικής πλευράς, καθώς, για μεγάλο διάστημα, οι πρόσφυγες θεωρούσαν προσωρινή την παραμονή τους στην Ελλάδα, ήθελαν να κρατήσουν την τουρκική υπηκοότητα, ελπίζοντας ότι θα επιστρέψουν στις εστίες τους και θα ανακτήσουν τις περιουσίες τους. Μάλιστα, οι επικεφαλής της αρμενικής κοινότητας προέβησαν σε διαβήματα προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, στην Επιτροπή Προσφύγων της Κοινωνίας των Εθνών και στην Εθνική (διπλωματική) Αντιπροσωπεία του Μπογός Νουμπάρ πασά (<http://armenika.gr/koinotita/75-istoria-paroikias/609-i-parousia-ton-armenion-ston-elladiko-xoro-meros-b>, 2014).

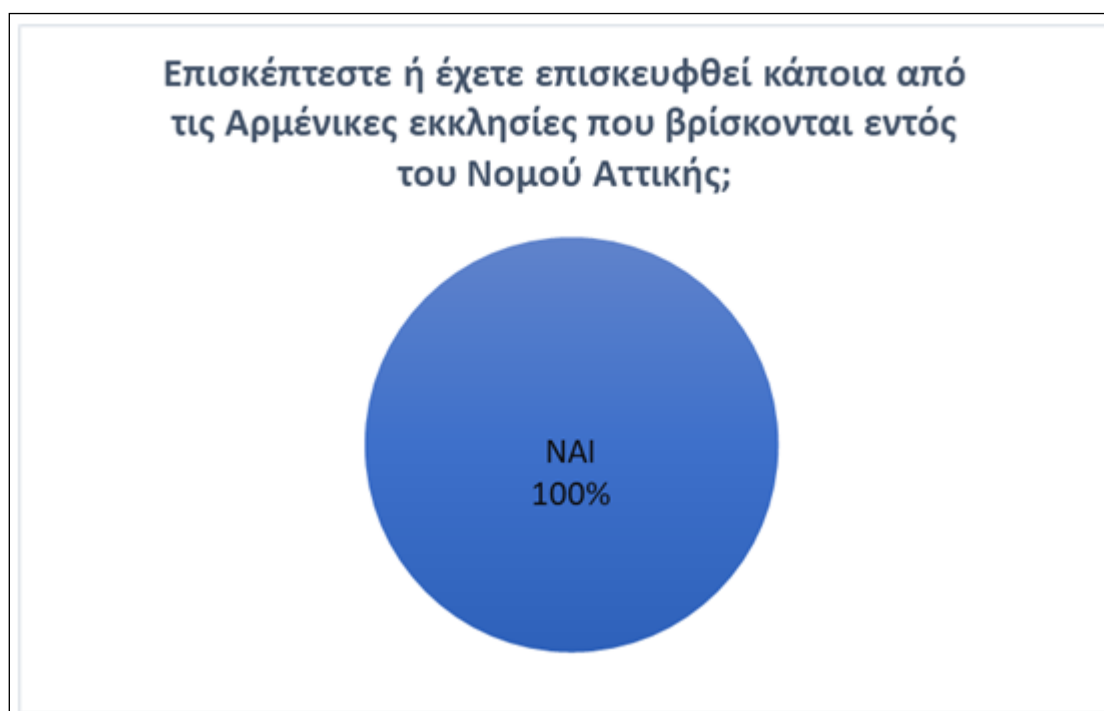
Διάγραμμα 15: Αφομοίωση των Αρμενίων στην ελληνική κοινωνία

Το παραπάνω διάγραμμα αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου ερωτήματος, καθώς σχετίζεται με την ένταξη των Αρμενίων στην ελληνική κοινωνία. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων εκτιμά πως οι Αρμένιοι έχουν αφομοιωθεί από την ελληνική κοινωνία σε μεγάλο βαθμό. Ελάχιστοι πιστεύουν ότι ισχύει το αντίθετο. Η Μεγάλη Ιδέα με το απροσδιόριστο εδαφικό της περιεχόμενο (οι ορθόδοξες και μη κοινότητες ήταν διάσπαρτες μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και επιπλέον εντάσσονταν σε περιοχές με ανάμεικτο πληθυσμό) προσέδωσε στο έθνος υπερεδαφικό χαρακτήρα. Το έθνος εθεωρείτο ότι απαρτιζόταν από τρία υποσύνολα: από όσους κατοικούσαν εντός των εκάστοτε συνόρων του ανεξάρτητου κράτους, από τους Έλληνες που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και από τους Έλληνες της διασποράς. Η διαβίωση υποσυνόλων του ελληνικού έθνους και όχι μόνο, οι συνθήκες διαμόρφωσης του έθνους-κράτους με διαδοχικές προσαρτήσεις εδαφών και οι απόπειρες ενδυνάμωσης της ομοιογένειας στην επικράτειά του υπήρξαν καθοριστικοί λόγοι για την υιοθέτηση και διατήρηση του *jus sanguinis*, τη θεσμοθέτηση της διάκρισης μεταξύ ομογενών, δηλαδή ορθόδοξων λαών με “κοινή καταγωγή”, όπως οι Έλληνες με τους Αρμένιους.

Η θεσμοθέτηση του *jus sanguinis* και η διάκριση ομογενών-αλλογενών αλλοδαπών εξυπηρέτησε πολλαπλούς στόχους, η βαρύτητα των οποίων διέφερε σε κάθε εποχή. Πρώτα απ’ όλα, να διακριθούν οι χριστιανοί αυτόχθονες από τους μουσουλμάνους και να παροτρυνθούν οι τελευταίοι να απομακρυνθούν από τη χώρα, να μειωθεί η κοινωνική ορατότητα των διαφορών και των διιστάμενων συμφερόντων ανάμεσα στα τρία υποσύνολα του έθνους με τη διάπλαση της ομοιότητας ή ομοιογένειάς τους, να διευρυνθεί το πολιτικό έθνος, να ενσωματωθούν οι “αλύτρωτοι” (έως τότε Οθωμανοί υπήκοοι) μετά την προσάρτηση των κοιτίδων τους, να ενταχθούν οι ορθόδοξοι (ξένης υπηκοότητας όπως οι Αρμένιοι) πρόσφυγες και μετανάστες που εισέρρεαν στη χώρα από την εποχή της Επανάστασης (1821) έως το 1922-1924 και τέλος να παροτρυνθούν οι πάροικοι και οι μετανάστες να εγκατασταθούν ή να παλιννοστήσουν στην Ελλάδα (Παύλου-Σκουλαρίκη, 2009: 108-109).

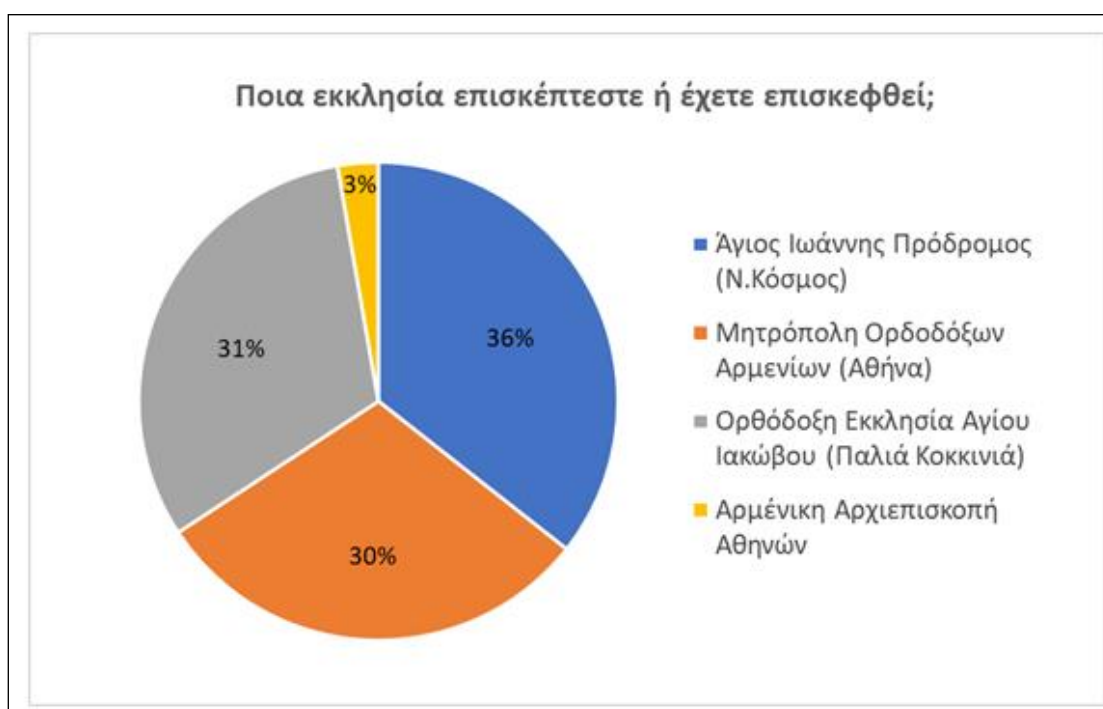
Διάγραμμα 16: Η επίσκεψη στις αρμενικές εκκλησίες της χώρας

Και σε αυτό το διάγραμμα, (όπως και στο διάγραμμα 9) υπάρχει απόλυτη ταύτιση με την ερώτηση, καθώς όλοι απάντησαν θετικά στην ερώτηση, αν επισκέπτονται κάποια από τις Αρμενικές εκκλησίες που βρίσκονται εντός του νομού Αττικής. Κάτι που δείχνει τους ισχυρούς δεσμούς που έχουν οι Αρμένιοι με τη θρησκεία, αλλά και την παράδοσή τους. Από τον 16^ο αιώνα στην Ελλάδα και κυρίως στη Μακεδονία, τη Θράκη και την Κρήτη υπήρχαν μητροπόλεις που υπάγονταν στην Αποστολική Εκκλησία της Αρμενίας. Όσοι πρόσφυγες διασώθηκαν από τις τουρκικές σφαγές του 1894-96, του 1915 και από τη Μικρασιατική Καταστροφή, προσπάθησαν να φτιάξουν στους νέους τόπους που εγκαταστάθηκαν παρεκκλήσια από ξύλο ή λαμαρίνα. Στην Αθήνα και τις γύρω περιοχές είχαν ανεγερθεί οι εκκλησίες: του Αγίου Γρηγορίου του Φωτιστή (χτίστηκε το 1933), των Αγίων Πάντων στην Κοκκινιά (1921), του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στο Νέο Κόσμο (1922) και της Παναγίας στο Περιστέρι (1917). Επιπλέον, στη Θεσσαλονίκη, οι Αρμένιοι έχουν παρεκκλήσι από το 1884, στις 6 Νοεμβρίου 1903 εγκαινίασαν την Αρμενική Εκκλησία της Παναγίας και έως σήμερα, έχουν το νεκροταφείο τους (Κρικοριάν, 1997: 58-59). Η Αρμενική Εκκλησία χαρακτηριζόταν ως “μονοφυσιτική” Εκκλησία. Το γεγονός ότι έχει χαρακτηριστεί ως μονοφυσιτική χωρίς η ίδια ποτέ να έχει σαφώς εκφραστεί υπέρ του μονοφυσιτισμού και να έχει αποδεχθεί αυτή την προσωυμία, δημιουργούσε σοβαρά

πρόβλημα με τις υπόλοιπες Εκκλησίες. Πάντως, φαίνεται ότι οι οπαδοί της Αρμενικής Εκκλησίας δέχονται στο Χριστό μετά την ένωση μια φύση, σύνθετη από τη θεότητα και την ανθρωπότητα και αρνούνται τις δύο θελήσεις σε Αυτόν. Ο χρόνος, η απομόνωση και οι ειδικές συνθήκες διαβίωσης, οδήγησαν τους Αρμένιους στην καθιέρωση συνηθειών που διέφεραν, από εκείνες των λοιπών Ορθοδόξων. Αυτές όμως, δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως βασικές και ουσιώδεις ως προς την πίστη και έχουν σχέση με τον αριθμό των Οικουμενικών Συνόδων, την τιμή Πατέρων της Εκκλησίας, λειτουργικά έθιμα, διοικητικές δομές και ειδικά κανονικά ζητήματα. Η Αρμενική Εκκλησία έχει κοινή εκκλησιολογική βάση και παράδοση με την Ορθόδοξη ανατολική Εκκλησία και με τα στοιχεία αυτά εκφράζει την υψηλή εκκλησιαστική ζωή και πνευματικότητά της (Ζαχαρόπουλου, 1997: 26-27).

Διάγραμμα 17: Οι αρμένικες εκκλησίες που επισκέπτονται στην Αττική

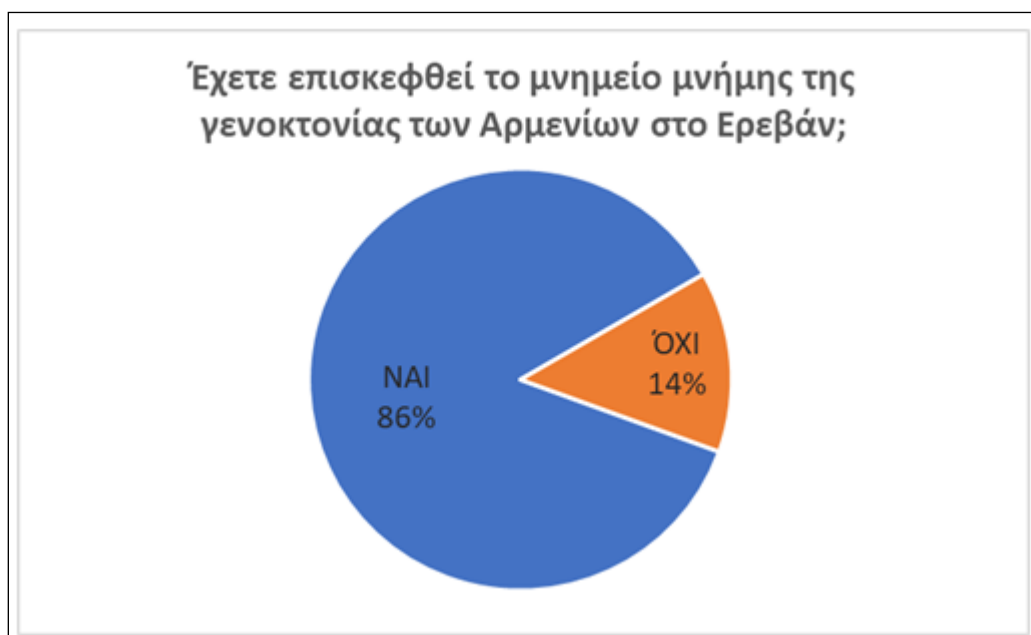

Στο παραπάνω διάγραμμα υπάρχει μια σχετική ισορροπία, καθώς φαίνεται πως οι 3 βασικές εκκλησίες που επισκέπτονται οι Αρμένιοι βρίσκονται στην Αθήνα, στον Νέο Κόσμο και την Παλαιά Κοκκινιά. Κάτι που είναι αναμενόμενο, καθώς όπως φάνηκε στο διάγραμμα 5 μεγάλο μέρος του πληθυσμού ζει στον Νέο Κόσμο, την Νέα Σμύρνη και το Παλαιό Φάληρο. Επίσης, υπάρχει σημαντικό μέρος του πληθυσμού που κατοικεί στην Νίκαια, άρα είναι φυσικό επακόλουθο να επισκέπτεται την εκκλησία στην Παλαιά Κοκκινιά, καθώς είναι η πιο κοντινή

στη Νίκαια. Ο μητροπολιτικός ναός του Σουρπ Κρικόρ Λουσαβορίτς στην Αθήνα αρχιτεκτονικά μπορεί να χαρακτηριστεί ως σταυροειδής εγγεγραμμένος, μονόχωρος, με τρούλο και τύμπανο. Ο όρος «σταυροειδής εγγεγραμμένος» σημαίνει ότι ο χώρος του ναού διατάσσεται έτσι, ώστε, είτε εσωτερικά είτε στη στέγη του, να σχηματίζει το σχήμα του σταυρού, στη μέση του οποίου βρίσκεται ο τρούλος. Εσωτερικά υποβαστάζεται από τέσσερις ημικυκλικές καμάρες που διατάσσονται σταυροειδώς, διαγράφοντας στη στέγη του ναού έναν σταυρό. Το τύμπανο κάτω από τον τρούλο είναι επίσης πολυγωνικό εξωτερικά, με δέκα πλευρές και με ισάριθμους φεγγίτες που επιτρέπουν τον φυσικό φωτισμό. Μεταγενέστερος αρχιτεκτονικά τύπος είναι ο ναός του Σουρπ Αγκόπ στη Νίκαια. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως τρίκλιτος βασιλικός, με το μεσαίο κλίτος υψηλότερο από τα δύο πλαϊνά κλίτη, χωρίς τρούλο. Το μεσαίο και υψηλότερο κλίτος καλύπτεται από αμφικλινή, πιθανόν, ξύλινη στέγη, χωρίς παράθυρα, ενώ τα πλάγια κλίτη δια μονόριχτης στέγης. Τα κιονόκρανα, στηριζόμενα σε απλά βάθρα, ενώνονται μεταξύ τους χωρίς τόξα και είναι διακοσμημένα με φυτικά θέματα και σταυρούς.

Οι κίονες είναι λείοι, χωρίς ραβδώσεις. Το επιστύλιο πάνω από τα κιονόκρανα είναι απλό, ευθύγραμμο, χωρίς παραστάσεις. Στους ελληνικούς ναούς συνήθως οι κίονες ενώνονται μεταξύ τους με τόξα. Εσωτερικά, ο ναός έχει τρεις ημικυκλικές αψίδες, με τρεις Άγιες Τράπεζες, από τις οποίες η μεσαία είναι η μεγαλύτερη. Παρόμοιου τύπου ναοί υπήρξαν στην Αρμενία από τον 4ο έως τον 5ο αιώνα, όπως ο ναός του 5ου αιώνα στο Ερερούκ. Ο νεότερος αρχιτεκτονικά ναός του Σουρπ Καραμπέτ στο Νέο Κόσμο μπορεί να χαρακτηριστεί ως κάθετης-έμφασης ορθογώνιος, μορφή που πρωτοεμφανίστηκε στο ναό της Σουρπ Καγιανέ τον 7ο αιώνα. Αυτός ο τύπος ναού είναι μεγαλύτερος ως προς το ύψος, σε σχέση με το πλάτος. Διαθέτει πολυγωνικό-πυραμοειδή γυάλινο τρούλο, στον οποίο εσωτερικά απεικονίζονται σε βιτρό γυαλί οι δύο απόστολοι και οι δέκα άγιοι. Ο ναός διαθέτει στην είσοδο καμπάνα, η οποία υπήρχε στον προγενέστερο ξύλινο ναό. Επίσης, σύμφωνα με την αρμενική εκκλησιαστική παράδοση, κατά τη θεμελίωση του ναού τοποθετούνται ιεροί λίθοι οι οποίοι και αγιάζονται. Στο εσωτερικό υπάρχουν 16 σταυροί στα σημεία που τοποθετηθήκαν οι ιεροί λίθοι στα θεμέλια του ναού (<http://armenika.gr/koinotita/127-koinotites/787-2017-05-29-08-44-36>, 2017).

Διάγραμμα 18: Επίσκεψη στο μνημείο Γενοκτονίας

Μεγάλος μέρος των Αρμενίων έχει επισκεφθεί το πιο γνωστό μνημείο της γενοκτονίας στο Ερεβάν, την ίδια ώρα που είναι πολύ μικρό το ποσοστό που δεν έχει πάει. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι περισσότερες πόλεις στον κόσμο, έχουν τα δικά τους σύμβολα, μνημεία και χαρακτηριστικές τοποθεσίες. Όποιος ταξιδέψει μέχρι το Ερεβάν της Αρμενίας, πρέπει να ανεβεί μέχρι τον συγκεκριμένο λόφο, όχι μόνο να απολαύσει τη θέα της πρωτεύουσας της Αρμενίας, αλλά και να προσκυνήσει και αποτίσει φόρο τιμής σ' ένα ιερό μνημείο της χώρας. Δύο τρίτα των κατοίκων της, διαβιούν σήμερα σε αστικές περιοχές, ενώ περίπου το ένα τρίτο σε αγροτικές κοινότητες. Η πολυσύχναστη και ταχέως αναπτυσσόμενη πρωτεύουσα, το Ερεβάν φιλοξενεί στις μέρες μας πάνω από ένα εκατομμύριο κατοίκους. Το Τσιτσερνακαμπέρντ, είναι αφιερωμένο στα θύματα της Γενοκτονίας των Αρμενίων και βρίσκεται σε ένα λόφο με θέα το Ερεβάν. Κάθε χρόνο στις 24 Απριλίου, εκατοντάδες χιλιάδες Αρμένιοι συγκεντρώνονται για να θυμηθούνε τα θύματα της Γενοκτονίας των Αρμενίων, το 1915, που έλαβε χώρα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το Μνημείο βρίσκεται σε έναν από τους τρεις λόφους κατά μήκος του ποταμού Χραζντάν, που φέρει το όνομα Τσιτσερνακαμπέρντ, περιοχή που κάποτε φιλοξενούσε ένα παλιό φρούριο, ίχνη του οποίου ακόμα παρατηρούνται σήμερα. Η κατασκευή του μνημείου ξεκίνησε το 1966, κατά τη σοβιετική εποχή, για την αντιμετώπιση των διαδηλώσεων που έγιναν το 1965, όπου ένα εκατομμύριο Αρμένιοι διαδήλωσαν για 24 ώρες για να γιορτάσουν την 50η επέτειο της

Γενοκτονίας τους. Ολοκληρώθηκε το 1968. Η υψηλή, 44 μέτρων, στήλη συμβολίζει την εθνική αναγέννηση των Αρμενίων. Δώδεκα πλάκες είναι τοποθετημένες σε έναν κύκλο που αντιπροσωπεύουν τις δώδεκα χαμένες επαρχίες στη σημερινή Τουρκία. Στο κέντρο του κύκλου, σε βάθος 1,5 μέτρων, υπάρχει η αιώνια φλόγα. Κατά μήκος του πάρκου στο χώρο του μνημείου, υπάρχει ένα τείχος εκατό μέτρων με τα ονόματα των πόλεων και των χωριών, όπου είναι γνωστό και τεκμηριωμένο ότι έγιναν ανελέητες σφαγές. Στην πίσω πλευρά του τοίχου, βρίσκονται πλάκες με τα ονόματα των ατόμων που βοήθησαν με όποιο τρόπο μπόρεσαν, τα θύματα και τους συγγενείς τους. Το Μουσείο της Γενοκτονίας των Αρμενίων άνοιξε τις πύλες του το 1995, με σκοπό να τιμήσει την ογδοηκοστή επέτειο της Γενοκτονίας. Από την ημερομηνία έναρξης της λειτουργίας του, το Μουσείο δέχτηκε και συνεχίζει πολλές χιλιάδες επισκέπτες, συμπεριλαμβανομένων μαθητών, φοιτητών, απλών πολιτών, αλλά και ένα μεγάλο αριθμό τουριστών από το εξωτερικό, τους οποίους και ξεναγεί με τρόπο μοναδικό σε διάφορες γλώσσες. Η Δημοκρατία της Αρμενίας έχει κάνει επίσης την επίσκεψη του συγκεκριμένου Μουσείου της Αρμενικής Γενοκτονίας, μέρος του επίσημου πρωτοκόλλου του κράτους, με πολλές επίσημες ξένες αντιπροσωπείες και προσωπικότητες να έχουν ήδη επισκεφθεί το Μουσείο (Hofmann, 2011: 56).

Διάγραμμα 19: Σημαντικότερο μνημείο για τη Γενοκτονία

Στη συνέχεια του προηγούμενου ερωτήματος οι περισσότεροι Αρμένιοι θεωρούν ως το πιο σημαντικό μέρος ή μνημείο που να θυμίζει τη γενοκτονία το Ερεβάν. Κάτι που είναι λογικό αν σκεφτούμε ότι το Τσιτσερνακαμπέρντ (Tsitsernakaberd), είναι αφιερωμένο στα θύματα της Γενοκτονίας των Αρμενίων και βρίσκεται στην ίδια τους τη χώρα. Κάθε χρόνο στις 24 Απριλίου, χιλιάδες Αρμένιοι εντός της χώρας και της Διασποράς, καθώς και ξένοι επισκέπτες, ανεβαίνουν προς το Μνημείο για να καταθέσουν στεφάνια στην άσβηστη φλόγα που καίγεται στο κέντρο του Μνημείου και να αποτίσουν φόρο τιμής στα 1,5 εκατομμύρια θύματα της Αρμένικης Γενοκτονίας που έγινε το 1915 στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από την νεοσύστατη τότε κυβέρνηση των Νεότουρκων.

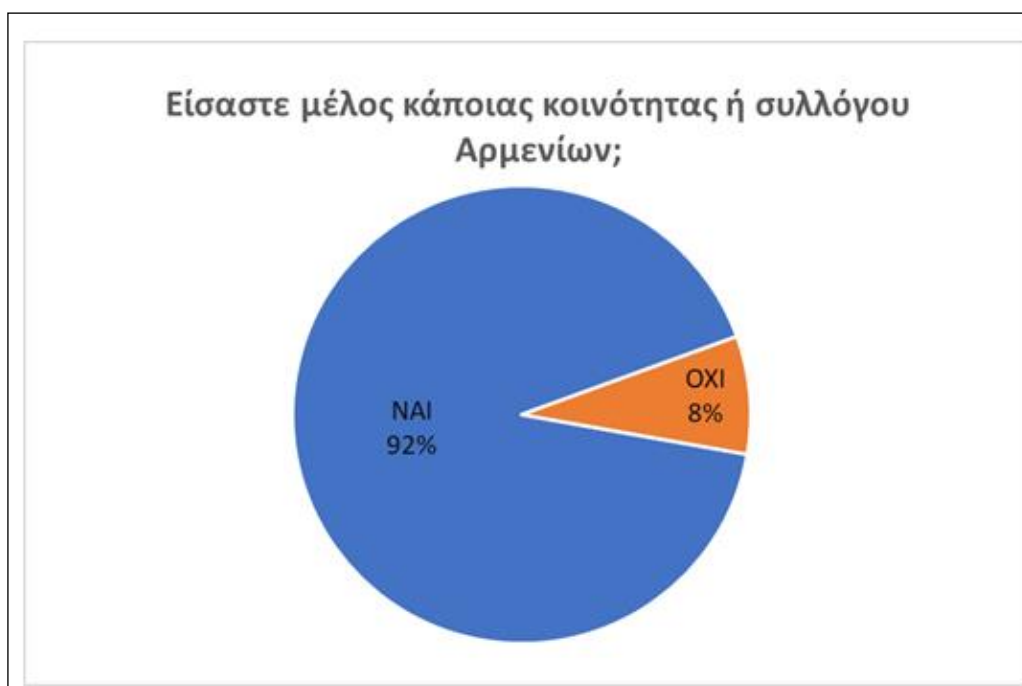
Διάγραμμα 20: Ποια γλώσσα χρησιμοποιείτε περισσότερο στην καθημερινότητά σας;

Οι Αρμένιοι χρησιμοποιούν και τα ελληνικά και τα αρμενικά στην καθημερινότητά τους, κάτι που δείχνει ότι έχουν ισχυρούς δεσμούς και με τις δύο χώρες. Βέβαια, το ίδιο ποσοστό απάντησε πως μιλάει κυρίως ελληνικά σε καθημερινή βάση δείχνοντας με αυτό τον τρόπο ότι οι τελευταίες γενιές των Αρμενίων μιλούν αρκετά συχνά τα ελληνικά. Ελάχιστοι είναι αυτοί που μιλούν μόνο αρμενικά. Βέβαια, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι Αρμένιοι υιοθέτησαν την ελληνική γλώσσα από την εποχή της σύστασής τους ως έθνος έως τις αρχές του 5^{ου} αιώνα. Τότε επινόησαν αρμενική αλφάβητο, με 36 γράμματα, κρατώντας τη σειρά της ελληνικής. Από τα μέσα του 5^{ου} έως τον 8^ο αιώνα ίδρυσαν τη σχολή “Ελληνόφιλων” με στόχο τη μετάφραση

ελληνικών κειμένων, σπουδάζοντας συγχρόνως σε ελληνικά κέντρα: Αθήνα, Αλεξάνδρεια, Κωνσταντινούπολη, Έδεσσα. Η Αρμενία, εξαρτημένη τότε γεωπολιτικά και θρησκευτικά, επηρεάστηκε καθοριστικά από την ελληνική σκέψη (Τζελαλιάν, 1997: 49). Το 1700 μάλιστα συντελείται μια δεύτερη αναγέννηση των αρμενικών γραμμάτων δια των Μεχιταριστών (θρησκευτικό τάγμα με έδρα τη Βενετία). Κύρια εργασία, ο σχολιασμός και η δημοσίευση χειρογράφων, μεταξύ των οποίων πολλά είναι μεταφράσεις ελληνικών κειμένων. Η ελληνική αφύπνιση και επανάσταση απηχείται στα έργα των Αρμενίων συγγραφέων και στον Τύπο. Το πνεύμα του απελευθερωτικού αγώνα μεταφέρεται στους Αρμένιους ποιητές. Άξιο αναφοράς είναι ότι ο ελληνικός Τύπος απηχεί το δράμα των Αρμενίων της Ανατολίας, ενώ οι αρμενικές εφημερίδες ασχολούνται με την ελληνικής καταγωγής πατριωτική λογοτεχνία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα: Το 1929 ο Καβάφης γράφει το “Τιγρανόκερτα” και αλλού ταυτίζει τους δύο λαούς. Ο Νικηφόρος Βρεττάκος “συνθέτει” την “Αρμενική παροικία”, ενώ κυκλοφορεί η “Ελληνική λύρα” του Β. Εσαγιάν, ελληνική ποίηση σε αρμενική μετάφραση (Τζελαλιάν, 1997: 50-51).

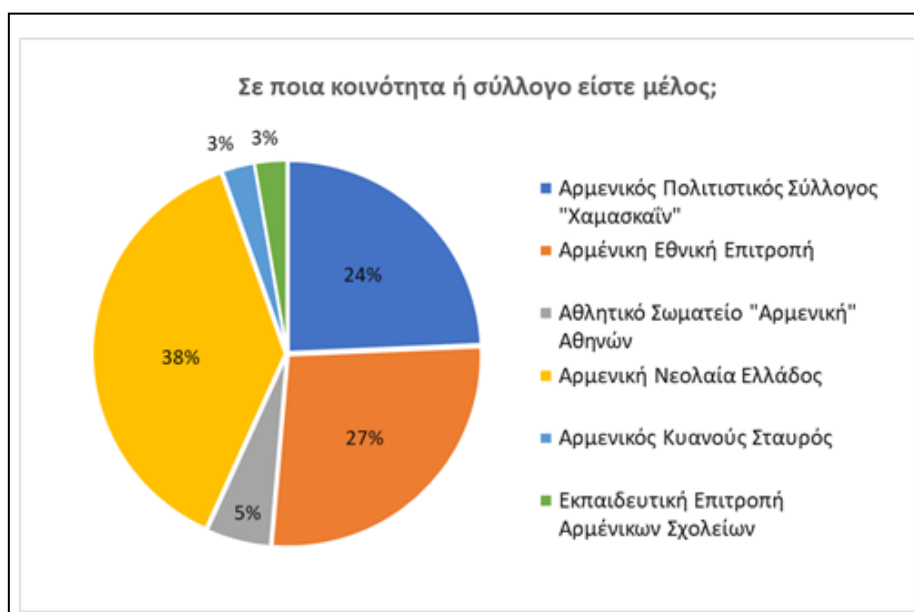
Διάγραμμα 21: Συμμετοχή σε κοινότητα και συλλόγους Αρμενίων

Εννιά στους δέκα ερωτώμενους είναι μέλος κάποιας κοινότητας ή συλλόγου. Αυτό αποδεικνύει ότι μεγάλο και σημαντικό ποσοστό των Αρμενίων διατηρεί και θέλει να διατηρεί δεσμούς με την αρμενική κοινότητα μέσω κάποιου συλλόγου ή κοινότητας. Η ιστορία της

αρμενικής Διασποράς παρουσιάζει πολλές αναλογίες με την αντίστοιχη νεοελληνική. Στην αρμενική μάλιστα περίπτωση, η επί αιώνες έλλειψη ελεύθερου αρμενικού κράτους είχε ως αποτέλεσμα ο ρόλος των Αρμενίων αποδήμων στις διαδικασίες της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής, αλλά και της πολιτικής εξέλιξης του συνολικού αρμενικού κόσμου να είναι συχνά σημαντικότερος σε σχέση με τους ομοεθνείς που ζούσαν είτε υπό οθωμανική και τουρκική, είτε υπό τσαρική και σοβιετική κυριαρχία. Επιπλέον, οι Αρμένιοι των δυτικών κυρίως χωρών ξεπερνούσαν το οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο εκείνων που ζουν στα υψίπεδα της Αρμενίας. Για αυτό η επιρροή τους τόσο στον αρμενικό κόσμο, όσο και στις χώρες φιλοξενίας ήταν σαφώς επιβλητικότερη. Ο σχηματισμός των σημαντικότερων αρμενικών παροικιών του εξωτερικού άρχισε στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Αλλά η κατακόρυφη δημογραφική τους ανάπτυξη και η μεγάλη γεωγραφική τους έκταση σημειώθηκε μετά τη διαφυγή προς τα δυτικά των επιζώντων της Γενοκτονίας του 1915 (Χασιώτης, 1997: 61). Οι αρμενικές κοινότητες της Διασποράς οργανώθηκαν με βάση ιδιαίτερους εθνοτικοθρησκευτικούς θεσμούς που καθιερώθηκαν από τον 19^ο αιώνα. Αρχικά, κύριος στόχος τους ήταν η επιβίωση, η οικονομική αποκατάσταση των μελών τους και η διατήρηση της εθνικής τους ιδιαιτερότητας. Στα τέλη της δεκαετίας του '60 άρχισε μια απροσδόκητη αλλαγή. Οι Αρμένιοι της Διασποράς, εγκαταλείποντας την ενδοκοινοτική τους εσωστρέφεια, παρουσίασαν μια εντυπωσιακή αναθέρμανση της αρμενικότητάς τους. Το γεγονός αυτό πιστοποιείται από τις παράλληλες σε όλες σχεδόν τις παροικίες αντιτουρκικές εκδηλώσεις τις επετείους της Γενοκτονίας, ενός γεγονότος –κλειδιού, ανάλογου με το εβραϊκό Ολοκαύτωμα. Την ίδια ώρα χιλιάδες Αρμένιοι συμμετείχαν στα κοινά των συλλόγων τους, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια μεγάλη δυναμική ανά τον κόσμο. Το φαινόμενο οφειλόταν: στην κοινωνική αυτοπεποίθηση που είχε αποκτήσει η τρίτη και η τέταρτη γενιά, στην ανάγκη αναστολής της επιταχυνόμενης αφομοίωσής τους και στην ιδεολογική ανασύνδεση της Διασποράς με τη Σοβιετική Αρμενία. Μετά την ανεξαρτητοποίησή της (Σεπτέμβριος του 1991) η Αρμενία κατέφυγε και πάλι, για να αντιμετωπίσει τα τεράστια οικονομικά, διοικητικά, αλλά και πολιτικά της προβλήματα, στον πατριωτισμό της Διασποράς και των κοινοτήτων. Οι αρμενικές κοινότητες (μεταξύ των οποίων και η ελληνική) ανταποκρίθηκαν, σπεύδοντας να καλύψουν οικονομικές, διοικητικές και πολιτικές ανάγκες του νέου κράτους, αλλά και εκείνες που είχαν προκαλέσει πρώτα οι σεισμοί στο Σπιτάκ (1988), στη συνέχεια ο ασταμάτητος αρμενο-αζερικός πόλεμος στο Αρτσάχ και τέλος, ο ασφυκτικός αποκλεισμός από τους γείτονες της Υπερκαυκασίας και από την Τουρκία (Χασιώτης (b), 1997: 61-62).

Διάγραμμα 22: Οι κοινότητες και οι σύλλογοι που συμμετέχουν

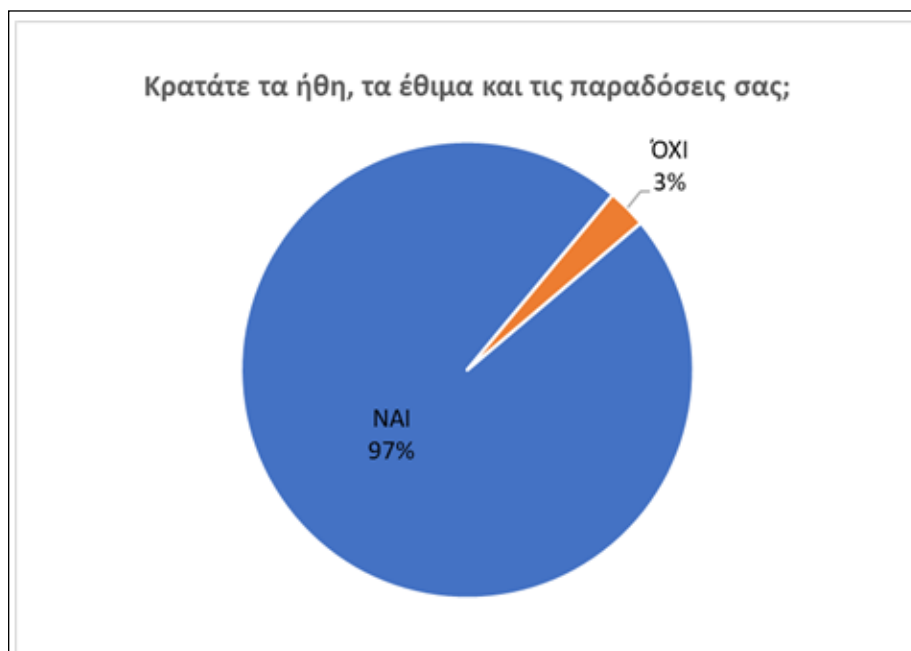
Σχεδόν 4 στα 10 άτομα είναι μέλη της Αρμενικής Νεολαίας Ελλάδας, ενώ σημαντικό είναι και το ποσοστό των ατόμων που είναι μέλη της Αρμενικής Εθνικής Επιτροπής και του Αρμενικού Πολιτιστικού Συλλόγου Χαμασκαϊν. Αξίζει να αναφερθεί ότι όπως και στο διάγραμμα 2 πολλά από τα άτομα που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο είναι νεαρής ηλικίας, κάτω από 30 ετών. Συνεπεία αυτού είναι λογικό να υπάρχουν πολλά μέλη της Νεολαίας στο διάγραμμα.

Διάγραμμα 23: Επικοινωνία με την Αρμενική κοινότητα

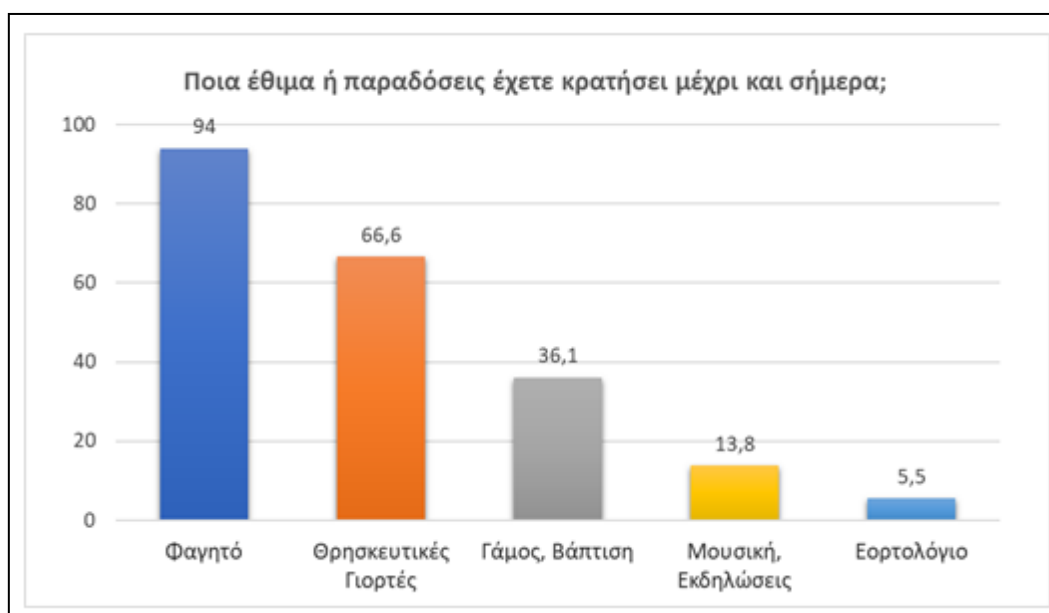
Οι Αρμένιοι έχουν πολύ συχνή επικοινωνία με την κοινότητά τους, ενώ είναι ελάχιστοι αυτοί που έχουν σπάνιες ή αραιές επαφές με την κοινότητά. Το παραπάνω διάγραμμα αποδεικνύει ότι διατηρούν ισχυρούς δεσμούς με την εκάστοτε κοινότητα.

Διάγραμμα 24: Διατήρηση των εθίμων και των παραδόσεων

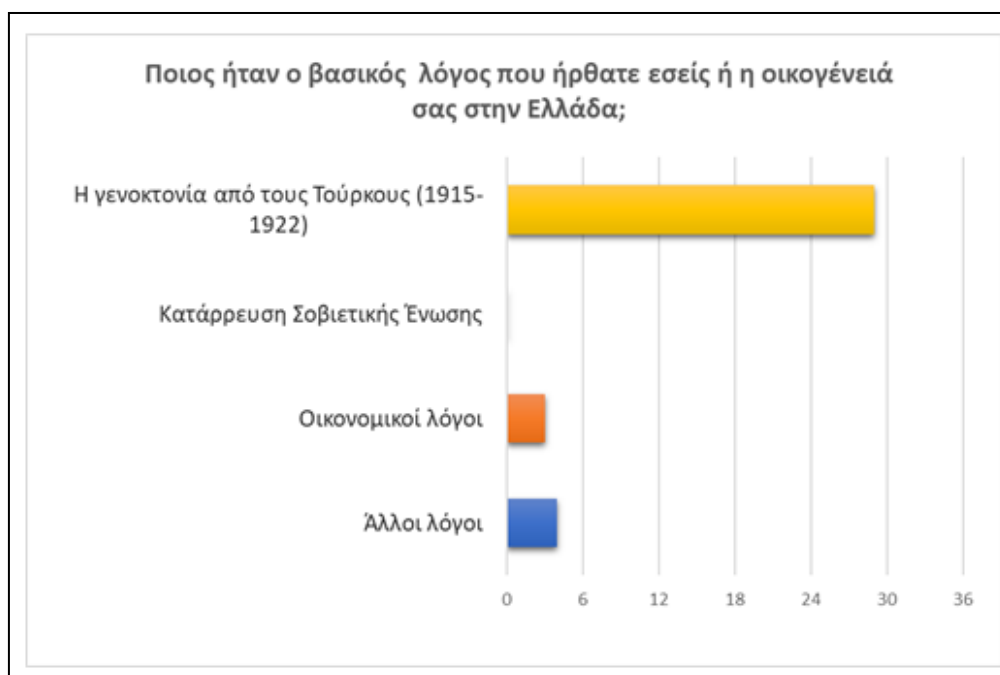
Οι Αρμένιοι σε μεγάλο βαθμό διατηρούν τα ήθη και τα έθιμά τους, καθώς σχεδόν όλοι απάντησαν “ναι” στο ερώτημα αν κρατούν τις παραδόσεις τους. Γενικά, οι Αρμένιοι θεωρούνται ένας λαός που ανέκαθεν κρατούσε τις παραδόσεις. Ίσως με αυτό τον τρόπο πίστευαν ότι ειδικά μετά τη γενοκτονία θα μπορούσαν να κρατήσουν την σπίθα τους ζωντανή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η μουσική. Ο αρμενικός λαός διαμόρφωσε αξιόλογη μουσική παράδοση που διατηρείται έως σήμερα ζωντανή. Λαός προικισμένος με εξαιρετική μουσική ευαισθησία, εκφραστική δύναμη και δημιουργική φαντασία, καλλιέργησε με πάθος τη μουσική από την αρχαιότητα. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα εμφανίζονται Αρμένιοι συνθέτες που θεμελιώνουν πλέον την εθνική κλασική μουσική. Η έντονη εθνική συνείδηση δημιουργεί στους Αρμένιους συνθέτες την ανάγκη να αναζητήσουν τις δικές τους πνευματικές ρίζες. Οι λαϊκές μελωδίες, οι λαϊκοί ρυθμοί και οι ιδιότυπες κλίμακες της αρμενικής λαϊκής μουσικής παράδοσης, έγιναν οι βάσεις όπου στήριξαν την έμπνευσή τους οι νεότεροι και σύγχρονοι Αρμένιοι συνθέτες (Ντιρουί, 1997: 56).

Διάγραμμα 25: Ποια έθιμα και παραδόσεις έχουν διατηρήσει

Όσον αφορά τα έθιμα παρατηρείται στο παραπάνω διάγραμμα ότι σχεδόν όλοι κρατούν τα έθιμα του φαγητού, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό συμμετέχει σε θρησκευτικές γιορτές. Από τον 19^ο αιώνα οι αγωνιστές του Απελευθερωτικού Κινήματος βρήκαν καταφύγιο στην Ελλάδα, όπου εξάπλωσαν τη δράση τους ελεύθερα και χωρίς να διατρέχουν κίνδυνο από την τουρκική καταδίωξη. Μετά από τις σφαγές της Κωνσταντινούπολης, τρία εθνικά κόμματα μεταφέρουν τα κέντρα δράση τους, με σημαντικότερο απ' όλα, το Αρμενικό Επαναστατικό Κόμμα "Τασνάκ", που εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1922, ενώ στην Αθήνα ιδρύθηκε στις 7 Δεκεμβρίου 1922. Από το 1910 λειτουργούν μέσα στην ελληνοαρμενική παροικία, πατριωτικοί, πολιτιστικοί και φιλανθρωπικοί σύλλογοι. Κυριότεροι είναι: Η Γενική Αρμενική Ένωση Αγαθοεργίας, από το 1910. Ο Αρμενικός Κυανούς Σταυρός, στην Αθήνα από το 1926. Το πολιτιστικό σωματείο «Χαμασκάϊν» στην Αθήνα, από το 1943. Ο Φιλολογικός και Αθλητικός Σύλλογος "Αραράτ" που ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1948. Η Αρμενική Αθλητική Ένωση "Χο Μεν Ετ Μεν" από το 1923. Το 1890 κυκλοφόρησε στην Αθήνα το "Ασπαρέζ" (Στίβος), το πρώτο αρμενικό έντυπο περιοδικό Τύπου, που ήταν δεκαπενθήμερο σατιρικό. Σήμερα, κυριότερο κέντρο περιοδικού τύπου είναι η Αθήνα όπου εκδίδεται η καθημερινή εφημερίδα "Αζάτ Ορ" (Ελεύθερη Ημέρα). Οι Αρμένιοι που κατέφυγαν στην Ελλάδα, από την πρώτη στιγμή είχαν ενεργή δράση και συμμετοχή στην κοινωνική ζωή του τόπου. Κράτησαν τις παραδόσεις που τους συνόδευσαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία σχεδόν στο ακέραιο, καθώς με αυτόν τον τρόπο θέλησαν να κρατήσουν την μνήμη ζωντανή (Κρικοριάν, 1996: 60).

Διάγραμμα 26: Ο λόγος μετανάστευσης προς την Ελλάδα

Ο πιο σημαντικός λόγος μετανάστευσης των Αρμενίων στην Ελλάδα ήταν η γενοκτονία από τους Τούρκους. Ακολουθούν με πολύ χαμηλό ποσοστό οι άλλοι λόγοι, ενώ είναι ελάχιστοι αυτοί που επέλεξαν τους οικονομικούς λόγους. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενα κεφάλαια, η πρόσφατη Αρμενική Διασπορά είναι το αποτέλεσμα επανειλημμένων διώξεων, ανασφάλειας και καταστροφής της ιστορικής περιοχής του οικισμού. Τα τρία γεγονότα που προκάλεσαν τις πιο μαζικές φυγές και την μετανάστευση των Αρμενίων ήταν η εισβολή των Σελτζούκων στη Μικρά Ασία, η Οθωμανική γενοκτονία του 1915/16 και η διάλυση της ΕΣΣΔ (1991), όπου σύμφωνα με τους ειδικούς εκτιμάτε ότι μετανάστευσαν πάνω και ένα εκατομμύριο κάτοικοι της Σοβιετικής Αρμενίας. Πιστεύεται ότι οι Αρμένιοι ζουν σήμερα σε όλες σχεδόν τις χώρες του κόσμου, με τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στη Ρωσία, τις ΗΠΑ, τη Γαλλία και σε αυτές τις χώρες που είναι γεωγραφικά κοντά ή άμεσοι γείτονες της Αρμενίας: Ιράν, Συρία, Γεωργία και (έως το 1990) το Αζερμπαϊτζάν.

Υπό συνθήκες εξορίας και διασποράς, οι Αρμένιοι υπέστησαν βαθιές κοινωνικές αλλαγές, που μετέτρεψαν έναν κυρίως αγροτικό πληθυσμό σε αστικούς κατοίκους. Σε αυτές τις κοινωνίες των μη μουσουλμάνων (Χριστιανοί και Εβραίοι) απαλλάχθηκαν από τις εθνικές υπηρεσίες και τις στρατιωτικές υποχρεώσεις, ενώ ταυτόχρονα η θρησκεία απαγόρευε στους Μουσουλμάνους να λαμβάνουν δάνεια. Εμπορικές δραστηριότητες έδωσαν τη δυνατότητα να

λάβουν μια καλή οικονομική θέση οι χριστιανοί και οι εβραίοι της Ανατολής, παρόμοια με τη θέση που καταλάμβαναν οι Εβραίοι στη Μεσαιωνική Ευρώπη, όπου οι ίδιες θρησκευτικές απαγορεύσεις εμπόδιζε τις χριστιανικές πλειοψηφίες από ορισμένες εμπορικές δραστηριότητες. Η Αρμενική Διασπορά είναι πολύ διαφοροποιημένη και πολύπλευρη. Ο βασικός διαχωρισμός εμφανίζεται σαν μια συνέχεια της παραδοσιακής διχοτόμησης Ανατολής-Δύσης ή της διχοτόμησης των απογόνων από την οθωμανική-τουρκική και τη ρωσική κυριαρχία στην Αρμενία. Η πλειοψηφία των Αρμενίων στην κοντινή Ανατολή, στη Γαλλία, τις ΗΠΑ και την Αυστραλία βλέπουν τον εαυτό τους σαν απόγονοι των επιζώντων της γενοκτονίας, ενωμένοι με κοινούς σκοπούς, όπως οι Αρμένιοι του Καναδά, της Γαλλίας, των ΗΠΑ και της Ελλάδας. Η αρμενική διασπορά που προέρχεται από μετανάστες από την ανατολική Αρμενία και γειτονικές χώρες δίνει ισχυρή έμφαση στην ενοποίηση του αρμενικού κράτους και την υποστήριξη των κοινοτήτων (Hofmann, 2011: 76-77).

Διάγραμμα 27: Τι αισθάνονται περισσότερο

Στην ερώτηση αν αισθάνονται περισσότερο Έλληνες, Αρμένιοι ή και τα δύο, εκείνοι απάντησαν πως αισθάνονται και τα δύο σε ποσοστό που ξεπερνά το 70%, ενώ όλοι οι υπόλοιποι απάντησαν πως αισθάνονται κυρίως Αρμένιοι. Η σχέση Αρμενίων-Ελλήνων είναι βαθιά και συνεχόμενη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Φιλικής Εταιρείας. Είναι γνωστό άλλωστε, ότι στα της Φιλικής Εταιρείας μύηθηκαν και οι Αρμένιοι. Υπάρχουν έγγραφα, τα οποία επικυρώνουν τη συμμετοχή των Αρμενίων του Ισμαήλ. Η επανάσταση του 1821 βρήκε αντίπαλο όχι μόνο στην Αρμενία και τον Καύκασο, αλλά και σε όλες τις αρμενικές παροικίες

του εξωτερικού. Το 1822 αρμενικό περιοδικό της Καλκούτας των Ινδιών έγραφε, ότι “το έθνος των Αρμενίων πρέπει να δράσει σαν Έλληνες”, δηλαδή να εξεγερθεί κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Και τα επόμενα χρόνια οι μορφές των Ελλήνων ηρώων του '21 δεν έλειπαν από τις σελίδες των αρμενικών εφημερίδων και περιοδικών. Οι μορφές των Ελλήνων αναπτέρωναν το ηθικό των Αρμενίων, η δε απελευθέρωση της Ελλάδας ενίσχυε την πεποίθηση ότι και η τουρκοκρατούμενη Αρμενία μπορεί και έτσι να λυτρωθεί. Άξιο αναφοράς είναι ότι κατά τον ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877-1878, όταν και πάλι τέθηκε στην ημερήσια διάταξη το ζήτημα της απελευθέρωσης της δυτικής Αρμενίας, σε ένα αρμενικό περιοδικό της Τιφλίδας δημοσιεύεται η αρμενική μετάφραση του Θούριου του Ρήγα (Μπαρτικιάν, 1990: 115). Η αναλογία που παρουσιάζουν οι διώξεις των Ελλήνων της Ιωνίας και της Ανατολικής Θράκης στα 1913-14 και του ποντιακού Ελληνισμού στα 1916-1922 με την μεγαλύτερης έκτασης και φρικαλεότητας αρμενική Γενοκτονία του 1915-16, υπογραμμίζει την εκτίμηση ότι τελικά όλες αυτές οι τραγωδίες ήταν, παρά τις ποσοτικές τους διαφορές, όψεις του ίδιου νομίσματος. Στις εκθέσεις τους για τη Γενοκτονία, οι Έλληνες πρόξενοι συχνά δεν κάνουν διάκριση μεταξύ των διώξεων εναντίον του ενός και του άλλου στοιχείου, αφού πραγματοποιούνταν σχεδόν ταυτόχρονα και μερικές φορές σε απόλυτο συνδυασμό μεταξύ τους. Στις ίδιες εκθέσεις δεν περιέχονται μόνο γενικές πληροφορίες για τον κοινό σχεδόν χαρακτήρα των διώξεων, αλλά και σαφείς ακόμα δηλώσεις νεοτουρκικών κύκλων της πρωτεύουσας και της επαρχίας, ότι αμέσως μετά το “τέλος” του αρμενικού ζητήματος, το καθεστώς θα προχωρούσε και στη “λύση” του ελληνικού προβλήματος. Από την πλευρά τους, άλλωστε οι Τούρκοι επεδίωκαν με τις διώξεις να προκαλέσουν την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο των Γερμανών, για να χρησιμοποιήσουν ακριβώς ως πρόσχημα όχι μόνο για να ανακτήσουν τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, αλλά και για να έχουν τη δυνατότητα να ολοκληρώσουν την εκδίωξη των ελληνικών πληθυσμών, με τον ίδιο τρόπο που είχαν επιχειρηματολογήσει και τους εκτοπισμούς και τη συνακόλουθη εξόντωση των Αρμενίων. Πέρα, εξάλλου από τις εκθέσεις των Ελλήνων (και πολλών ξένων) προξένων, υπάρχουν και ανάλογες πληροφορίες των Γερμανών διπλωματών. Στις αρχές Οκτωβρίου του 1915, προτού δηλαδή φτάσει στο τέλος της η διαδικασία της Γενοκτονίας, ο Γερμανός ναυτικός ακόλουθος στην Κωνσταντινούπολη, Humann, διαβίβαζε στον πρεσβευτή στην Αθήνα, Falkenhayn, τις εκμυστηρεύσεις που του είχε κάνει ο Ενβέρ πασάς για την πρόθεση του Κομιτάτου να συμπληρώσει, κατά τη διάρκεια του πολέμου, την αρμενική Γενοκτονία με την ανάλογη εξόντωση και του ελληνικού στοιχείου (Χασιώτης (b), 1997: 13).

Διάγραμμα 28: Η μεταχείριση των Αρμενίων από το ελληνικό κράτος

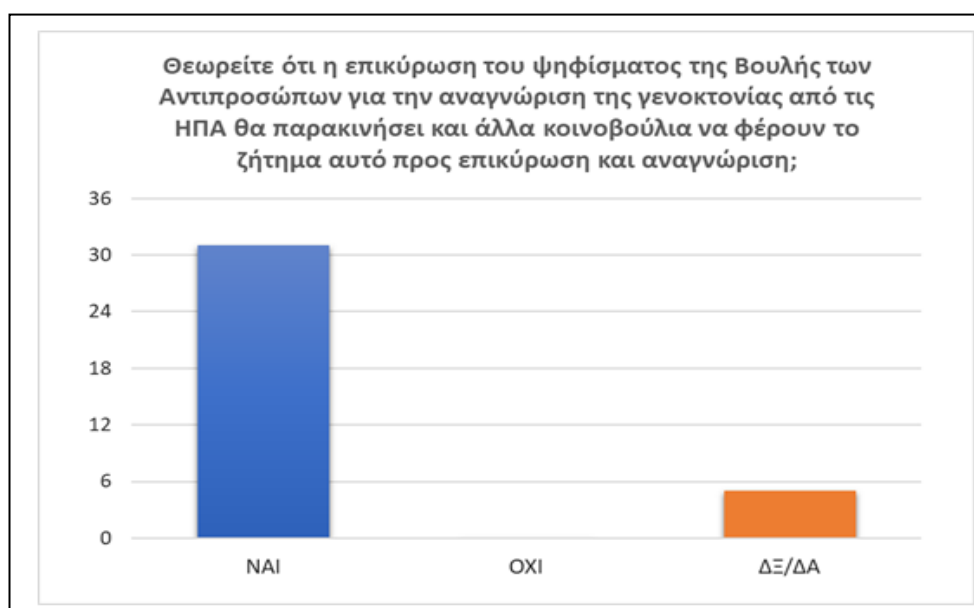

Μία σημαντική πλειοψηφία πιστεύει ότι το ελληνικό κράτος έχει βοηθήσει τους Αρμένιους να τύχουν ευνοϊκής μεταχείρισης, ενώ αρκετοί προτίμησαν να μην απαντήσουν δίνοντας την απάντηση Δεν ξέρω/Δεν απαντώ. Τέλος, ήταν πολύ μικρός ο αριθμός όσων απάντησαν ότι οι Αρμένιοι δεν ευνοήθηκαν από το ελληνικό κράτος. Η υπαγωγή του μεγαλύτερου τμήματος των δύο λαών υπό τον ίδιο αλλόθρησκο ζυγό, που επισφραγίστηκε με δύο μεγάλες καταστροφές, την ήττα του Μαντζικέρτ (1071) και την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453), δημιούργησε στο ελληνικό και αρμενικό στοιχείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τις ίδιες σχεδόν συνθήκες οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ανέλιξης. Γι' αυτό και οι Έλληνες και οι Αρμένιοι, ιδιαίτερα της Μικράς Ασίας παρουσίασαν πολλές αναλογίες στην οικονομική, την κοινωνική και την πολιτιστική τους ζωή, αλλά και στην εξάρτησή τους από τους ίδιους παράγοντες που επηρέαζαν τις γενικότερες πολιτικές εξελίξεις στον ευρύτερο χώρο της Ανατολής.

Οι αναλογίες αυτές φαίνονται στις ειρηνικές και παραγωγικές τους δραστηριότητες, αλλά και στις διώξεις που υπέστησαν από τους ίδιους κυρίαρχους. Με τις προϋποθέσεις αυτές, η ελληνική "ανταπόκριση" στις περιπέτειες του αρμενικού λαού δεν μπορούσε παρά να είναι προκαταβολικά φιλοαρμενική. Αυτό φάνηκε, τόσο στις αρμενικές σφαγές της δεκαετίας του 1890, όσο και στις ελληνικές διώξεις του 1913 - 1914 και 1919 - 1922, αλλά και στη μεγαλύτερη σε έκταση και φρικαλεότητα αρμενική γενοκτονία του 1915 - 1916. Παρά τις αναλογίες αυτές, οι ηγεσίες των δύο λαών δεν φαίνεται να συνειδητοποίησαν την ανάγκη για

την πολιτική σύγκλιση των δύο εθνοτήτων παρά μόνο όταν πια ήταν πολύ αργά. Μόνο κατά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και μετά τη συνθηκολόγηση της Τουρκίας στην ανακωχή του Μούδρου (Οκτώβριος 1918) άρχισαν να γίνονται μερικές συστηματικές προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή. Μέσα σε μια τριετία έγιναν περισσότερα από όσα δεν είχαν γίνει σε διάστημα αιώνων: κοινά προγράμματα περίθαλψης χιλιάδων ορφανών και προσφύγων, προσπάθειες για την ίδρυση ελληνοαρμενικής ομοσπονδίας στον Πόντο, οργάνωση κοινής στρατιωτικής άμυνας στα δυτικά σύνορα της Αρμενικής Δημοκρατίας και αλληλοϋποστήριξη στο διπλωματικό επίπεδο. Όλες σχεδόν οι πρωτοβουλίες αυτές ξεκίνησαν ύστερα από παρότρυνση του ίδιου του Ελευθέριου Βενιζέλου, του πρώτου και ίσως του μοναδικού πολιτικού που επιδίωξε τη μακροπρόθεσμη συνεργασία των δύο λαών. Αλλά οι αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι δύο λαοί σε όλα σχεδόν τα μέτωπα και ιδιαίτερα στο στρατιωτικό, δεν επέτρεψαν να ολοκληρωθεί η συγκεκριμένη προσπάθεια. Η υπογραφή, συνεπώς, της συνθήκης των Σεβρών στα 1920, που δικαίωνε ταυτόχρονα τα αλυτρωτικά οράματα και των Ελλήνων και των Αρμενίων, είχε περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα. Τελικά, η ελληνική συμπαράσταση αποδείχθηκε αποτελεσματική στη διάσωση 100.000 περίπου Αρμενίων, που ακολούθησαν τους Έλληνες κατά τη δραματική εκκένωση της ανατολικής Θράκης και της Ιωνίας (Χασιώτης (b), 1997: 8-12).

Διάγραμμα 29: Οι κινήσεις άλλων κρατών για την αναγνώριση της Γενοκτονίας, μετά από τις Η.Π.Α.

Οι Αρμένιοι θεωρούν ότι η αναγνώριση της γενοκτονίας από τις ΗΠΑ, θα παρακινήσει και άλλα κοινοβούλια να προβούν στην αναγνώριση της γενοκτονίας. Μικρό είναι το ποσοστό που απάντησε “Δεν ξέρω/Δεν απαντώ”. Το θέμα της αναγνώρισης της γενοκτονίας των Αρμενίων είναι ένα σημαντικό συστατικό των εσωτερικών πολιτικών συζητήσεων, τόσο στο εσωτερικό της Τουρκίας όσο και της Αρμενίας και έχει συνέπειες για τις εθνικές ταυτότητες και των δύο εθνών. Η αναγνώριση της γενοκτονίας στην Τουρκία έχει απεικονισθεί ότι θεωρείται κοινωνικά και πολιτικά απαράδεκτη. Μεταξύ των Αρμενίων, ωστόσο, η υπεράσπιση της αναγνώρισης της γενοκτονίας και η συνειδητοποίηση του κοινού πένθους είναι ένα βασικό συστατικό της αρμενικής εθνικής ταυτότητας και συμβάλλει στη διατήρηση ενός υψηλού βαθμού κοινωνικής συνοχής μεταξύ των πληθυσμών των Αρμενίων στη χώρα και εκείνων της διασποράς. Λόγω του μεγάλου αριθμού των Αρμενίων που κατοικούν στο εξωτερικό, αυτό το ενοποιητικό στοιχείο είναι κρίσιμο και δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω της διατήρησης μιας κοινής εικόνας του εχθρού (υπό αυτή την έννοια, Τουρκία), αλλά και μέσα από μια ενιαία αίσθηση του ανήκειν στην «πατρίδα» (η Δημοκρατία της Αρμενίας ή, 75 σύμφωνα με ορισμένους, αυτό που είναι γνωστό ως Δυτική Αρμενία). Επιπλέον, για ορισμένους Αρμενίους πολιτικούς και διανοούμενους, η αναγνώριση της γενοκτονίας θεωρείται ως ένα μέσο για την επίτευξη οικονομικής και εδαφικής αποκατάστασης μέσω της επαναφοράς των κατασχεθέντων περιουσιακών στοιχείων και την πιθανή επιστροφή της Δυτικής Αρμενίας, στην περίπτωση κατάρρευσης της Τουρκίας, όπως εικάζεται από μερικούς Αρμένιους ενόψει της κλιμάκωσης της σύγκρουσης μεταξύ του τουρκικού και του κουρδικού πληθυσμού (Avedian, 2019: 2-4).

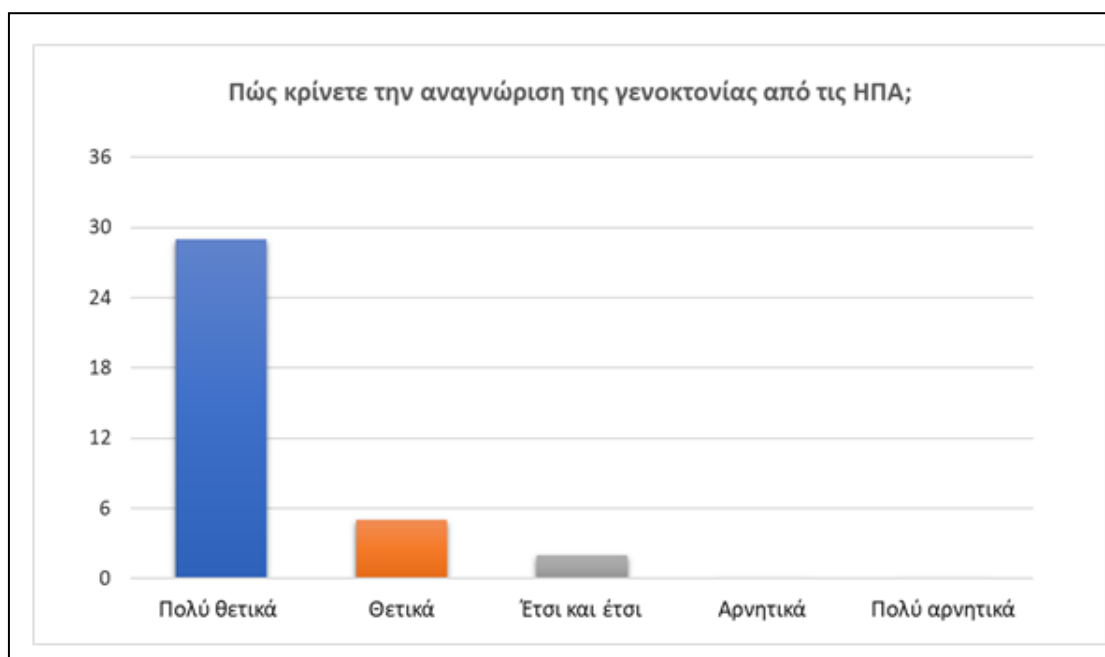
Το παράδειγμα της Κύπρου

Η Κυπριακή Δημοκρατία ήταν η πρώτη χώρα που έθεσε το ζήτημα της Αρμενικής Γενοκτονίας στο βήμα της Γενικής Συνέλευσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών στις 25 Ιανουαρίου 1965, δια στόματος του Υπουργού Εξωτερικών Σπύρου Κυπριανού. Πριν από την ομιλία του, τον είχε επισκεφθεί αντιπροσωπεία από τους Δρ. Παπκέν Παπαζιάν, Μπερτζ Μισιρλιάν (ΑΕΟ Τασνακτσουτιούν), Ανανία Μαχτεσιάν και Βαρτκές Σινανιάν (Αρμενική Εθνική Επιτροπή), ζητώντας τη στήριξη της Κύπρου για την έγερση του θέματος. Η Κύπρος ήταν η πρώτη ευρωπαϊκή χώρα (και η δεύτερη παγκοσμίως, μετά την Ουρουγουάη) που αναγνώρισε επίσημα την Αρμενική Γενοκτονία. Στις 24 Απριλίου 1975, χάρη στις αποφασιστικές προσπάθειες του Εκπροσώπου Δρ. Αντρανίκ Λ. Αστζιάν, ψηφίστηκε ομόφωνα το Ψήφισμα 36/1975 από τη Βουλή των Αντιπροσώπων. Ο Εκπρόσωπος Αράμ Καλαϊτζιάν συνέβαλε

ουσιαστικά στην ομόφωνη έγκριση του Ψηφίσματος 74 στις 29 Απριλίου 1982 και του Ψηφίσματος 103 στις 19 Απριλίου 1990, με το τελευταίο να ανακηρύσσει την 24η Απριλίου ως Εθνική Ημέρα Μνήμης της Γενοκτονίας. Μέχρι τον Οκτώβριο του 2019, 32 χώρες έχουν αναγνωρίσει τη Γενοκτονία των Αρμενίων, με τελευταία και πιο σημαντική την αναγνώριση από τη Βουλή των Αντιπροσώπων, στις ΗΠΑ. Στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1996 η Βουλή των Ελλήνων αναγνώρισε τη βαρβαρότητα της Γενοκτονίας των Αρμενίων (Aghbashian, 2015: 6).

Διάγραμμα 30: Η γνώμη των ερωτηθέντων για την αναγνώριση της Γενοκτονίας από τις Η.Π.Α.

Πολύ θετικά κρίνει η πλειοψηφία των ερωτηθέντων την αναγνώριση της Γενοκτονίας από τις ΗΠΑ. Η Βουλή των Αντιπροσώπων ενέκρινε με συντριπτική πλειοψηφία το ψήφισμα με το οποίο αναγνωρίζεται από τις ΗΠΑ η γενοκτονία των Αρμενίων πριν από έναν αιώνα, μια συμβολική αλλά ιστορική ενέργεια που είναι βέβαιο ότι θα υποδαυλίζει νέες εντάσεις με την Τουρκία.

Η Βουλή, που ελέγχεται από τους Δημοκρατικούς, ενέκρινε με ψήφους 405 υπέρ έναντι 11 κατά το ψήφισμα αυτό που αναφέρει ότι είναι πολιτική των ΗΠΑ να μνημονεύουν ως γενοκτονία τη σφαγή 1,5 εκατομμυρίου Αρμενίων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μεταξύ 1915-1923. Τη Γενοκτονία των Αρμενίων έχουν αναγνωρίσει στο παρελθόν 48 από τις 50 πολιτείες των ΗΠΑ, όμως με το παρόν ψήφισμα ανοίγει ο δρόμος για την επίσημη αναγνώριση του φριχτού ιστορικού γεγονότος σε επίπεδο κράτους. Μέχρι σήμερα, 26 κράτη έχουν

αναγνωρίσει επίσημα την Γενοκτονία των Αρμενίων, μεταξύ των οποίων η Ελλάδα, η Κύπρος, η Γαλλία, η Γερμανία και η Ιταλία. Η συνέχεια αναμένεται να δοθεί στη Γερουσία, όπου έχει κατατεθεί ένα σχεδόν πανομοιότυπο ψήφισμα (S. Res. 150). Τη στήριξη του στην αναγνώριση της Γενοκτονίας των Αρμενίων είχε εκφράσει ο γερουσιαστής Τεντ Κρουζ λίγο πριν την προγραμματισμένη ψηφοφορία στην Ολομέλεια της Βουλής. «Καλώ τους συναδέλφους μου στη Γερουσία να εξετάσουν αμέσως και να υποστηρίξουν ένα ψήφισμα που παρουσίασα με τον Γερουσιαστή Μενεντέζ για να αναγνωρίσουμε επίσημα την Αρμενική Γενοκτονία και να απορρίψουμε όλες τις μορφές άρνησης», είχε επισημάνει χαρακτηριστικά. Ο βουλευτής Άνταμ Σιφ, ο οποίος μαζί με τον Ρεπουμπλικάνο Γκας Μπιλιράκη εισήγαγε το δικομματικό ψήφισμα, είχε τονίσει ότι «αυτή είναι μια στιγμή που έχει προετοιμαστεί εδώ και πολλά χρόνια. Είμαι ευγνώμων για την ακούραστη υπεράσπιση πολλών που επέμειναν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν πρέπει ποτέ να είναι μέρος της άρνησης της Αρμενικής Γενοκτονίας». Στο ίδιο μήκος κύματος είχε κινηθεί και η πρόεδρος της αμερικανικής Βουλής, Νάνσι Πελόζι, η οποία είχε δηλώσει ότι «η βαρβαρότητα που διαπράχθηκε εναντίον του λαού της Αρμενίας ήταν γενοκτονία. Πρέπει να την αναγνωρίσουμε» (<https://www.reuters.com/article/us-usa-turkey-armenia/u-s-senate-passes-resolution-recognizing-armenian-genocide-angering-turkey-idUSKBN1YG2DZ>, 2019).

Επίλογος

Είναι η αρμενική γενοκτονία μία ιστορική έρευνα που ανήκει στο παρελθόν; Παρόλο, που αυτό είναι ένα από τα βασικά επιχειρήματα που χρησιμοποιείται απέναντι στην αναγνώριση της γενοκτονίας στις σύγχρονες διαμάχες, (κυρίως στις πολιτικές), πολλοί παράγοντες και παραδείγματα δείχνουν το αντίθετο. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν κάποια άλλα γεγονότα που έχουν ίση χρονική απόσταση από την αρμενική γενοκτονία που καταφέρνουν να προκαλέσουν παρόμοια έντονα συναισθήματα και διαμάχες στην εποχή μας. Αυτό μας φέρνει στο προσκήνιο και μία από τις βασικές ερωτήσεις της έρευνας. Πώς και γιατί αυτή η ερώτηση έμεινε ζωντανή και ποιοι παράγοντες συνέβαλλαν σε αυτή τη διαδικασία;

Παρά το γεγονός, ότι είναι μία από τις πιο μελετημένες περιπτώσεις γενοκτονίας στη σύγχρονη εποχή υπάρχουν κάποιες αναφορές για αμφιλεγόμενα ιστορικά δεδομένα και την εφαρμογή του όρου "γενοκτονία". Αυτό με τη σειρά του, έχει σαν αποτέλεσμα μια εμφανώς επίμονη ανάγκη να επανεξετάζουμε και να ερμηνεύουμε τις πληροφορίες, κυρίως σε συνδυασμό με πολιτικές βεβαιώσεις, ακαδημαϊκές έρευνες και αποτελέσματα. Το βασικό δίλημμα που προκύπτει έγκειται στο γεγονός ότι υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ της γνώσης και της αναγνώρισής της. Για να εξηγήσουμε αυτή τη διαφορά είναι αναγκαίο να κοιτάξουμε από τη μία την εξέλιξη της γνώσης και την τωρινή μας κατανόηση στα γεγονότα και από την άλλη την επίμονη αντίσταση που βρίσκεται στην πολιτική αρένα για την αναγνώριση της ίδιας γνώσης. Η εξήγηση πραγματοποιείται μέσω μελέτης κάποιων βασικών εννοιών, όπως η μνήμη και η ιστορία, αλλά και διαμέσου κάποιων βοηθητικών εννοιών και μηχανισμών όπως είναι η ταυτότητα, η δημοκρατία, οι νόμοι, οι συνθήκες, το έθνος και η συμφιλίωση. Αυτή η πολυδιάστατη φύση της αρμενικής γενοκτονίας δεν επιδεικνύει μόνο την εγγενή δύναμη της ιστορικότητας των γεγονότων, αλλά και τις περίπλοκες σχέσεις με κοινωνικές, πολιτικές και νομικές πτυχές και τους παράγοντές τους.

Μελετώντας τη διαδικασία αναγνώρισης της γενοκτονίας ανακαλύπτουμε ένα γεγονός που ξεπερνά τόσο τον χρόνο, όσο και τα γεωγραφικά σύνορα. Εκατό χρόνια μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, οι αναμνήσεις δεν επηρεάζουν μόνο το παρόν, αλλά και η ερμηνεία και η χρήση αυτών επαναπροσδιορίζουν την οπτική μας πάνω σε ένα γεγονός (Avedian, 2019: 3-4). Σε αυτό το σημείο δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η γενοκτονία των Αρμενίων είναι ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα του εικοστού αιώνα και της παγκόσμιας ιστορίας που για πολλά

χρόνια παρέμενε ανεπαρκής ως προς το κομμάτι της έρευνας. Παρά τη σημασία της ως η πρώτη σύγχρονη γενοκτονία, η οποία άλλαξε τη δημογραφική σύνθεση της Μέσης Ανατολής, έβαλε τέλος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αποτελούσε προτεραιότητα σε μελλοντικά προγράμματα γενοκτονίας, η επιστημονική της έρευνα ξεκίνησε σχετικά πρόσφατα. Η εξήγηση αυτής της σημαντικής παράλειψης είναι ένα πολύ δύσκολο έργο.

Είναι πιθανόν αυτό να οφείλεται στις τουρκικές πολιτικές λογοκρισίας οποιασδήποτε συζήτησης ή αναφοράς στη μοίρα των Αρμενίων, ακόμη και τη συνεργασία ορισμένων Τούρκων με διεθνή ιδρύματα. Ωστόσο, η σιωπή είναι πιο ευρύτερη και πιο περίπλοκη. Η εμφάνιση επιστημονικής έρευνας για την εξόντωση των Αρμενίων χρονολογείται από τη δεκαετία του 1980, όταν αρχικά αμφισβητήθηκε και στη συνέχεια απορρίφθηκε. Τελικά εντατικοποιήθηκε τη δεκαετία του 2000 και έλαβε αυξανόμενη αποδοχή σε ορισμένους τομείς της ακαδημαϊκής κοινότητας. Την πρώτη φορά που Τούρκος μελετητής έδειξε ενδιαφέρον για το θέμα ήταν το 1990. Παρεμπιπτόντως ένα χρόνο μετά τα οθωμανικά αρχεία άνοιξαν στους ερευνητές. Για πάνω από επτά δεκαετίες, η πρώτη σύγχρονη γενοκτονία θεωρήθηκε ασήμαντη και όχι άξια έρευνας σε ένα καθιερωμένο πανεπιστημιακό περιβάλλον. Δεν λογοκρίθηκε μόνο από το ίδιο το τουρκικό κράτος, αλλά αγνοήθηκε επίσης ως ασήμαντο γεγονός από έναν μεγάλο αριθμός μελετητών, διανοούμενων, καλλιτεχνών και θρησκευτικών προσωπικοτήτων. Πώς όμως κάτι τέτοιο είναι δυνατόν (Cheterian, 2017: 188);

Η παράλειψη ενός συμβάντος τέτοιου μεγέθους δεν μπορεί να είναι συμπτωματική, ούτε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς συνέπειες. Η επιστημονική συζήτηση ασχολήθηκε σε μεγάλο βαθμό με το ερώτημα εάν οι απελάσεις και οι σφαγές του 1915 αποτελούσαν γενοκτονία. Αυτή η συζήτηση ανήκει σε μεγάλο βαθμό στην νομική ή πολιτική φύση και δεν έχει να κάνει μόνο με την ιστορική έρευνα. Οι απελάσεις και σφαγές που έλαβαν χώρα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία διοργανώνονταν από την κυβερνητική επιτροπή Ένωσης και Προόδου (CUP) με στόχο την εξόντωση των Οθωμανών-Αρμενίων, καθώς και άλλων χριστιανικών πληθυσμών, όπως οι Ασσύριοι και οι Έλληνες (Cheterian, 2017: 189). Σε πολλές περιπτώσεις γενοκτονιών και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, έχουμε χιλιάδες στρώματα σιωπής. Υπάρχουν πολλά ταμπού, γεγονότα που καταστέλλονται, μία ιστορία που είναι αδύνατο να αφηγηθεί και να ακουστεί. Όπως και στην περίπτωση του Ολοκαυτώματος πολλοί επιζώντες είχαν δυσκολίες στην αφήγηση τραυματικών εμπειριών. Οι εγκληματίες ή μερικοί από αυτούς, συνέχιζαν να ασκούν ηγετικές πολιτικές με αποτέλεσμα να αναγκάζουν τα

θύματα να σιωπούν. Οι δράστες, οι διάδοχοί τους, ή οι θεσμοί τους αρνούνται το έγκλημα και ως εκ τούτου πράξεις βίας στο παρελθόν δικαιολογούνται ως νόμιμες. Τα θύματα συνεχίζουν να είναι θύματα, τα δεινά τους παραμένουν μη αναγνωρισμένα γεγονότα. Η ύπαρξη των θυμάτων και ο πολιτισμός τους, διαγράφεται από τη ζωντανή μνήμη. Δεν θα μπορούσε αυτή να είναι η τέλεια γενοκτονία, όπου, μετά τη δολοφονία των ανθρώπων και τη λεηλασία των σπιτιών, των σχολείων και των εκκλησιών τους, ακόμη και η προηγούμενη μνήμη της ύπαρξής τους καταστρέφεται και διαγράφεται; Η ύπαρξη των θυμάτων σιωπά, η μνήμη τους σβήνεται αποτελεσματικά.

Κάτι που ισχύει και στη γενοκτονία των Αρμενίων αν κρίνουμε τη πλειοψηφία της ελληνικής και ξενόγλωσσας βιβλιογραφίας που μελετήσαμε προκειμένου να υπάρξει μια ολοκληρωμένη άποψη για ένα τόσο σημαντικό γεγονός, που παραμένει επίκαιρο έως και σήμερα (Cheterian, 2017: 194). Η αναγνώριση λοιπόν της γενοκτονίας των Αρμενίων δεν είναι αυτοσκοπός και δεν θα μπορούσε να ήταν. Είναι μόνο και μόνο ένα στάδιο, σημαντικό βέβαια, ωστόσο παραμένει ένα στάδιο. Γι' αυτό, ας μη γελιόμαστε. Η ποινικοποίηση είναι αυτό που αποτελεί την πραγματική αλλαγή φάσης όσον αφορά στους δήμιους. Διότι αυτή τη φορά, εφαρμόζεται έμπρακτα η καταδίκη της μη αναγνώρισης. Η αναγνώριση αποτελεί πρόοδο σε εθνικό επίπεδο, αλλά δεν έχει καμιά επίδραση σε νομικό έναντι ενός προσώπου, ενός θεσμού ή ακόμα ενός κράτους χωρίς ήθος που χλευάζει ανοιχτά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Καμιά επίδραση, άρα καμιά ποινή. Αυτή η παρατήρηση φαίνεται ασήμαντη εκ πρώτης όψεως, όμως δεν είναι. Υπαινίσσεται με έμμεσο τρόπο ότι μερικά άτομα μπορούν να δεχτούν την αναγνώριση χωρίς ωστόσο να το πιστεύουν αληθινά επειδή γνωρίζουν ότι δεν υπάρχει αντίκτυπος. Έτσι η ποινικοποίηση μάς επιτρέπει να αναγνωρίσουμε μια πιο ύπουλη άρνηση της γενοκτονίας που είναι έτοιμη να θυσιάσει την ουσία της αναγνώρισης, η οποία όμως εξουδετερώνεται με την ποινικοποίηση.

Αυτή είναι η πραγματική προβληματική για το «μετά τη γενοκτονία». Δεν αρκεί, λοιπόν, να αναγνωρίσουμε τη γενοκτονία για να ξέρουμε αν δεχόμαστε ή όχι την ύπαρξή της. Διότι χωρίς την ποινικοποίηση, πρόκειται μόνο για μια ιδέα και τίποτα περισσότερο. Ενώ με τη φράση «μετά τη γενοκτονία», δεν χρειαζόμαστε αυτού του τύπου την κοινωνική απόκλιση. Γι' αυτόν το λόγο, ο αγώνας μας δεν μπορεί να σταματήσει μετά την αναγνώριση και δεν έχει νόημα χωρίς την ποινικοποίηση. Χωρίς την καταδίκη της βαρβαρότητας, δεν είναι παρά ένα ιστορικό γεγονός. Ας προσέξουμε γιατί η αναγνώριση θα υποβιβαστεί σε αυτό, αν δεν περάσει ο νόμος

της ποινικοποίησης. Η αναγνώριση λαμβάνει χώρα υπό τη μορφή δημοσίας τοποθετήσεως ενός επιφανούς προσώπου, διαμέσου διαφόρων φορέων εθνικού ή διεθνούς επιπέδου ή ακόμη υπό τη μορφή μιας κοινοβουλευτικής εισηγήσεως, αποφάσεως, διακηρύξεως, ενός ψηφίσματος ή ενός νόμου, ή ακόμη διαμέσου ακαδημαϊκών μελετών, βιβλίων, σχολικής και πανεπιστημιακής διδασκαλίας. Σε περίπτωση μακράς και επίμονης άρνησης, τέτοιες αναγνωρίσεις και καταδίκες συνιστούν ουσιώδη αντίμετρα σε πολιτικές αποσιώπησης και άρνησης. Αν και η επίσημη κοινοβουλευτική αναγνώριση δεν αντικαθιστά πλήρως την ποινική δίωξη και καταδίκη του αυτουργού και του εγκλήματος, εμπεριέχει εν τούτοις μια ηθική τιμωρία για τον θύτη και αρνητή του. Η επιμονή, λοιπόν, για επίσημη αναγνώριση και καταδίκη μιας γενοκτονίας από πανεπιστημιακά ιδρύματα, εθνικούς και διεθνείς οργανισμούς, φορείς κ.ά., λειτουργεί τιμωρητικά για τον θύτη, αφού οδηγεί στη διεθνοποίηση ενός μεγάλου εγκλήματος (mega-crime) και κατά συνέπεια στα αντίθετα αποτελέσματα από αυτά, τα οποία επεδίωκε και στα οποία αποσκοπούσε ο θύτης και αρνητής. Επιπλέον, η αναγνώριση μιας γενοκτονίας από τοπικά ή εθνικά Κοινοβούλια αποφέρει θετικές συνέπειες, όπως η ανέγερση μνημείων και χώρων μνήμης, η έκδοση βιβλίων, η τέλεση εκπαιδευτικών και άλλων γεγονότων υπό την αιγίδα κρατικών θεσμών. Ακόμη, η αναγνώριση και καταδίκη οδηγούν στη μείωση του εκθειαςμού της βίας, συμβάλλουν στην ενίσχυση των ανθρωπίνων και μειονοτικών δικαιωμάτων και στην ενδυνάμωση των διακρατικών σχέσεων, λειτουργώντας θεραπευτικά και επανορθωτικά για το θύμα, όσο αυτό είναι δυνατό και επιτεύξιμο, αλλά και συμβάλλοντας στην σταδιακή επούλωση των τραυμάτων του παρελθόντος.

Η ιστορία κάθε έθνους είναι σημαδεμένη από γεγονότα και ημερομηνίες που καθορίζουν την περαιτέρω πορεία του. Έτσι, στη μακρόχρονη ιστορία του αρμενικού λαού, υπάρχει ένα «πριν» και ένα «μετά» τη Γενοκτονία του 1915 (Gregorian, 2015: 2-3). Τίποτα δε συγκρίνεται με αυτό το τραγικό γεγονός, που, κυριολεκτικά και μεταφορικά, τραυμάτισε γενιές ολόκληρες. Κανένα άλλο γεγονός και καμιά άλλη ημερομηνία δε σημάδεψαν ποτέ τόσο βαθιά τη συλλογική μνήμη και συνείδηση της Αρμενίας. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1920, όταν οι σφαγές και ο εκτοπισμός ολοκληρώθηκαν, πάνω από 1 εκατομμύριο Αρμένιοι της Τουρκίας ήταν νεκροί και πολλοί περισσότεροι απομακρύνθηκαν βίαια από τη χώρα. Οι περισσότεροι ιστορικοί μιλούν για γενοκτονία. Μια προμελετημένη και συστηματική εκστρατεία για την εξόντωση ενός ολόκληρου λαού. Ωστόσο, η τουρκική κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει το τεράστιο μέγεθος αυτών των γεγονότων. Παρά την πίεση από τους Αρμένιους και τους υποστηρικτές της κοινωνικής δικαιοσύνης σε όλο τον κόσμο, εξακολουθεί να είναι παράνομη στη γειτονική χώρα

οποιαδήποτε συζήτηση γύρω από τα γεγονότα αυτής της εποχής. (Suny, 2015: 5). Αναγνωρίσεις, παγκόσμιο ενδιαφέρον, ινστιτούτα, μουσεία και πανεπιστημιακές έδρες, βιβλία και κινηματογραφικές ταινίες, και κυρίως βιωματική σχέση με το ζήτημα της Γενοκτονίας. Έτσι η Γενοκτονία σαν ζήτημα, διεθνοποιείται από τους Αρμένιους, οι οποίοι με συνεχή προσπάθεια και έχοντας απέναντί τους κράτη, συμφέροντα, και προπαγάνδα, οδηγούν σε αναγνωρίσεις της Γενοκτονίας. Από τα κρατικά και περιφερειακά κοινοβούλια και πολιτείες, μέχρι τους διεθνείς οργανισμούς. Τέλος, κλείνοντας την παρούσα εργασία, θεωρώ σημαντικό να αναφέρω πως μετά τη συνεχή μελέτη ενός χρόνου, το διάβασμα δεκάδων ελληνικών - ξενόγλωσσων βιβλίων και άρθρων, το συμπέρασμα για ένα τέτοιο γεγονός, αλλά και το πώς φτάσαμε μέχρι εδώ δεν μπορεί να είναι κάτι απλό και μονοδιάστατο.

Σίγουρα μπορούμε να πούμε ότι η πλειοψηφία της βιβλιογραφίας (ακόμη και η τούρκικη – όχι καθολικά) αναγνωρίζει το γεγονός της γενοκτονίας, με διαφωνίες μεν, αλλά το αναγνωρίζει δε. Η αναγνώριση βέβαια, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω πολλές φορές δεν είναι αρκετή, ειδικά όταν μιλάμε για ένα τόσο σημαντικά ιστορικό γεγονός, που το “φάντασμά” του περιπλανιέται ακόμη και σήμερα. Τα νούμερα από αναφορά σε αναφορά μπορεί να διαφέρουν, μπορεί να υπάρχουν αποκλίσεις, ακόμη και διαφωνίες από συγγραφέα σε συγγραφέα, αλλά σχεδόν όλοι παραδέχονται το έγκλημα της Τουρκίας απέναντι στην Αρμενία. Λάθη έγιναν και από τις δύο πλευρές, καθώς και οι Αρμένιοι στην προσπάθειά τους να αμυνθούν ή να αντισταθούν στις προκλήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προκάλεσαν ηθελημένα ή μη και τα δικά τους θύματα, που δεν μπορούν βέβαια να συγκριθούν με τα αντίστοιχα των Οθωμανών. Το μόνο σίγουρο είναι ότι η Γενοκτονία των Αρμενίων διαπράχθηκε και μάλιστα ήταν ένα καλά οργανωμένο σχέδιο του νεωτερικού Τουρκικού εθνικισμού. Δυστυχώς, οι διαφορές που αναπτύσσονται και αναπαράγονται μεταξύ των εθνών, καθώς και η συνεχής άνοδος του εθνικισμού έχει προκαλέσει πολλά αντίστοιχα γεγονότα, τα οποία με τη σειρά τους έχουν σημαδέψει τα έθνη. Κρίνεται απαραίτητη η καθολική τιμωρία του, έτσι ώστε να μην ξανασυμβεί η γενοκτονία των Αρμενίων, το Ολοκαύτωμα των Εβραίων και άλλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Εξάλλου, «μια κοινωνία που αποδέχεται τις θηριωδίες του παρελθόντος, με μεγάλη άνεση μπορεί να αποδεχθεί και τις όποιες θηριωδίες διαπράττονται σήμερα.

Οι θηριωδίες που διαπράχθηκαν εναντίον των μη μουσουλμάνων στην Τουρκία μένουν ατιμώρητες εδώ και 100 χρόνια. Όμως, τα έθνη τα οποία προσπαθούν να ξεχάσουν,

αναπόφευκτα ζουν με τα φαντάσματά τους. Η ατιμωρησία αυτών των εγκλημάτων, η βία που δεν καταδικάστηκε, διαπέρασε την κοινωνία και κατέστη η κυρίαρχη πολιτική κουλτούρα στην Τουρκία σήμερα» είχε δηλώσει πρόσφατα ο Τούρκος καθηγητής Πολιτικών Επιστημών, δημοσιογράφος και συγγραφέας Cengiz Aktar.

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία:

- 1) Αλμπάνης Ευστράτιος, *Παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Libro, 2003)
- 2) Κρητικός Γιώργος, *Έθνος και χώρος : προσεγγίσεις στην ιστορική γεωγραφία της σύγχρονης Ευρώπης* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007)
- 3) Λιάκος Αντώνης, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;* (Αθήνα: Πόλις, 2005)
- 4) Καιρίδης Δημήτρης, *Εθνικισμός, εθνοτικές συγκρούσεις και διεθνείς σχέσεις : θεωρία και πράξη στα Βαλκάνια* (Αθήνα: Σιδέρης, 2015)
- 5) Λέκκας Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία : πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2011)
- 6) Κοππά Μαριλένα, *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια : πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις* (Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1997)
- 7) Χριστόπουλος Δημήτρης, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας : όψεις της Ελληνικής, Βαλκανικής και Ευρωπαϊκής εμπειρίας* (Αθήνα: Κριτική, 2002)
- 8) Μακρυνιώτη Δήμητρα, *Περί θανάτου : η πολιτική διαχείριση της θνητότητας* (Αθήνα: Νήσος, 2008)
- 9) Μάζης Ιωάννης, *Γεωπολιτικά ζητήματα στην ευρύτερα Μέση Ανατολή και την Μεσόγειο* (Αθήνα: Λειμών, 2017)
- 10) Μπελί Μεχμέτ Μιχρί, *Οι οικονομικές πλευρές της υποχρεωτικής ανταλλαγής μειονοτήτων μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας* (Αθήνα: Νήσος, 2017)
- 11) Πρεβελάκης Γιώργος, *Τα Βαλκάνια : πολιτισμοί και γεωπολιτική* (Αθήνα: Libro, 2001)
- 12) Χασιώτης Ιωάννης, *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1993)
- 13) Αγτζίδης Βλάσης, *Έλληνες του Πόντου : οι ακρότητες του Τούρκικου εθνικισμού* (Αθήνα: Ελληνικές εκδόσεις, 2009)
- 14) Ιωσηφίδης Θεόδωρος και Σπυριδάκης Μάνος, *Ποιοτική κοινωνική Έρευνα* (Αθήνα: Κριτική, 2016)

- 15) Τράιου Ελευθερία (Εφημερίδα: Καθημερινή), *Ελληνισμός και ανατολή : Αρμενία, Τουρκμενία, Βακτριανή, Ινδία* (Αθήνα: Καθημερινή, 1997)
- 16) Χασιώτης Ιωάννης (b), *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης : μετοικεσίες και εκτοπισμοί: οργάνωση και ιδεολογία* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1997)
- 17) Σκουλαρίκη Αθηνά, *Μετανάστες και μειονότητες : λόγος και πολιτικές* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009)
- 18) Ζαχαροπούλου – Τζελαλιάν – Ντιρουί - Κρικoriάν - Μπαρτικιάν (Εφημερίδα: Καθημερινή), *Ελληνισμός και ανατολή : Αρμενία, Τουρκμενία, Βακτριανή, Ινδία* (Αθήνα: Καθημερινή, 1997)
- 19) Kevorkian Garo, *Προσωπικό Ημερολόγιο Γκάρο Κεβορκιάν*, (Αθήνα: 1957)
- 20) Εταιρεία Μελέτης Επιστημών του Ανθρώπου, *Ο ορισμός της Γενοκτονίας* (Αθήνα: 2017)

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία:

- 1) Heywood Andrew, *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή* (Αθήνα: Κριτική, 2013)
- 2) Hobsbawm Eric J., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα : πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα* (Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Μ. Καρδαμίτσα, 1994)
- 3) Gellner Ernest, *Εθνικισμός: πολιτισμός, πίστη και εξουσία* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2002)
- 4) Mazower Mark, *Σκοτεινή Ήπειρος: ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2001)
- 5) Bruneau Michel, *Από τη Μικρά Ασία στην Τουρκία : μειονότητες, εθνοτική-εθνική ομογενοποίηση, διασπορά* (Αθήνα: Κυριακίδη, 2019)
- 6) Attarian Varoujan, *Η Γενοκτονία των Αρμενίων στον ΟΗΕ* (Αθήνα: Γόρδιος, 2001)
- 7) Gunter, Michael M., *Armenian history and the question of genocide* (New York: Palgrave Macmillan, 2011)
- 8) Bozarslan Hamit, *Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας* (Αθήνα: Σαββάλας, 2004)
- 9) Bernard Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2001)
- 10) Vahakn N. Dadrian, *Η γενοκτονία των Αρμενίων: μια κοινωνιολογική προσέγγιση* (Αθήνα: Σύλλογος Αρμενίων Φοιτητών & Επιστημόνων, 1982)

- 11) Χατσεριάν Καραμπέτ, *Στη Σμύρνη το 1922* (Αθήνα: Πατάκης, 2008)
- 12) Mazower Mark (b), *Τα Βαλκάνια* (Αθήνα: Πατάκης, 2015)
- 13) Akcam Taner, *From empire to republic: Turkish nationalism and the Armenian genocide* (London: Zed Books, 2004)
- 14) Cohen Raymond, *Negotiating across cultures: international communication in an interdependent world* (Washington: United States Institute of Peace Press, 1997)
- 15) Ferro Marc, *Πώς αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2000)
- 16) Miller Donald E., *Επιζώντες : μια προφορική ιστορία της γενοκτονίας των Αρμενίων* (Λευκωσία: Αρμενικό Κέντρο Ερευνών, 1993)
- 17) Vahakn N. Dadrian (b), *Η γενοκτονία των Αρμενίων* (Αθήνα: Στοχαστής, 1997)

Επιστημονικά άρθρα:

- 1) Laycock Jo (2015) "Beyond National Narratives? Centenary Histories, the First World War and the Armenian Genocide Armenian Genocide", *Revolutionary Russia*: <http://www.tandfonline.com/loi/frvr20>, p.95-100
- 2) Hofmann Tessa (2011) "The case of Armenia and her Diaspora", *One Nation – Three Sub-Ethnic Groups*, p. 13, 55-77
- 3) Sotirovic Vladislav B. (2018) "The Armenian Genocide: The first modern Islamic jihad ethnic cleansing", *JOURNAL OF SECURITY STUDIES AND GLOBAL POLITICS*, p. 121-125
- 4) Annali di Ca' Foscari (2014) " Thoughts on Metz Yeghern, the Great Armenian Catastrophe", *Expulsion and Genocide: from Ostensible Irreconcilability to Complementarity*, p. 269-270
- 5) Gust Wolfgang (2012) "The Question of an Armenian Revolution and the Radicalization of the Committee of Union and Progress toward the Armenian Genocide", Article 8, *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, p. 251-257
- 6) Suny Ronald Grigor (2015) " The Armenian Genocide One Hundred Years Later", *The Armenian Mirror-Spectator*, p. 1-6
- 7) Durmus Karatas (2017) "FROM INSURGENCY TO SCORCHED EARTH POLICY: ARMENIAN NATIONALIST POLICY AGAINST THE OTTOMAN EMPIRE AND EMERGING TURKEY, 1914-

1923", *The So-Called Armenian Genocide and the Jurisprudence Of International Court of Justice*, p. 502-504

- 8) Seferian Nareg (2017) " THE CLASH OF TURKISH AND ARMENIAN NARRATIVES: THE IMPERATIVE FOR A COMPREHENSIVE AND NUANCED PUBLIC MEMORY", p. 14-17
- 9) Cengizer Altay (2015) " THE PAIN FAVORED FOREVER: THE YOUNG TURKS AND THE END OF THE OTTOMAN EMPIRE", *PROSPECTS FOR TURKISH-ARMENIAN RELATIONS*, p. 12-14
- 10) Balakian Peter (2007) "Siamanto Foreshadowing the Violence of 1915 and Postmodernism in 1909", *The Armenian Mirror-Spectator*, p. 159-160
- 11) Bishku Michael B. (2017) "The Interactions and Experiences of Armenians and Jews in the Ottoman Empire and Republic of Turkey from the Young Turk Revolution of 1908 to the Present", *THE YOUNG TURK REVOLUTION THROUGH THE BALKAN WARS*, p. 434-435
- 12) Schrodt Nikolaus (2014) "Modern Turkey and the Armenian Genocide", *An Argument About the Meaning of the Past*, p. 112-114
- 13) Kaiser Hilmar (2002) "Financing the Ruling Party and Its Militants in Wartime: The Armenian Genocide and the Kemah Massacres of 1915", p. 152-156
- 14) Palabıyık Mustafa Serdar (2015) " Understanding the Turkish Armenian Controversy over 1915", p. 75-77
- 15) Vidlickova Alica (2012) "Turkish-Armenian Relations and the Issue of the Recognition of the claims of the Armenian genocide", *Turkey and Armenia before and after the Cold War*, p. 9-11
- 16) Lütem Ömer Engin (2015) "Facts and Comments", *Review of Armenian Studies*, p. 47-65
- 17) Mirak-Weissbach Muriel (2015) "Germans Say It Was Genocide", *The Armenian Mirror-Spectator*, p. 1-2
- 18) Yavuz M. Hakan (2014) "Orientalism, the 'Terrible Turk' and Genocide", p. 123-124
- 19) Khojoyan Sara (2015) "Syrian Armenians Appeal for Saving Children from Aleppo", *The Armenian Mirror-Spectator*, p. 3
- 20) Avedian Vahagn (2019) "State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide", p. 2-4
- 21) Aghbashian Hambersom (2015) "Turkish Intellectuals Who Have Recognized the Reality of the Armenian Genocide", p. 6

22) Vicken Cheterian (2017) "The Last Closed Border of the Cold War: Turkey –Armenia", p. 194-196

23) Gregorian Alin K. (2015) " The Genocide of the Armenians", p. 2-4

Ηλεκτρονικές Πηγές:

- 1) Minority Rights (2010), Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation, <https://www.refworld.org/docid/4db80ca52.html>, [πρόσβαση 10/3/2010]
- 2) Αγαμπατιάν Σαρκίς (2016), "Οι εθνικές μειονότητες στην Αρμενία", <https://armenika.gr/koinotita/127-koinotites/778-2017-03-13-14-07-34>, [πρόσβαση 10/2016]
- 3) Pamuk Humeyra (2019), "U.S. Senate passes resolution recognizing Armenian genocide, angering Turkey", <https://www.reuters.com/article/us-usa-turkey-armenia/u-s-senate-passes-resolution-recognizing-armenian-genocide-angering-turkey-idUSKBN1YG2DZ>, [πρόσβαση 12/12/2019]
- 4) Γαζαριάν Οβαννές (2016), "Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Δουργουτίου", <http://armenika.gr/koinotita/75-istoria-paroikias/767-2017-02-08-09-49-05>, [πρόσβαση 10/2016]
- 5) Μαντζικιάν Ασμπέτ (2014), "Η παρουσία των Αρμενίων στον Ελλαδικό χώρο", <http://armenika.gr/koinotita/75-istoria-paroikias/609-i-parousia-ton-armenion-ston-elladiko-xoro-meros-b>, [πρόσβαση 14/9/2014]
- 6) Μιζρακιάν Αρτίν-Αγκόπ (2017), "Η Αρχιτεκτονική των Αρμενικών Ναών της Αθήνας", <http://armenika.gr/koinotita/127-koinotites/787-2017-05-29-08-44-36>, [πρόσβαση 10/2/2017]

Παράρτημα Α' - Εικόνες

Εικόνα 1: Αρμένιοι στο Marash περιμένουν την εκτέλεσή τους

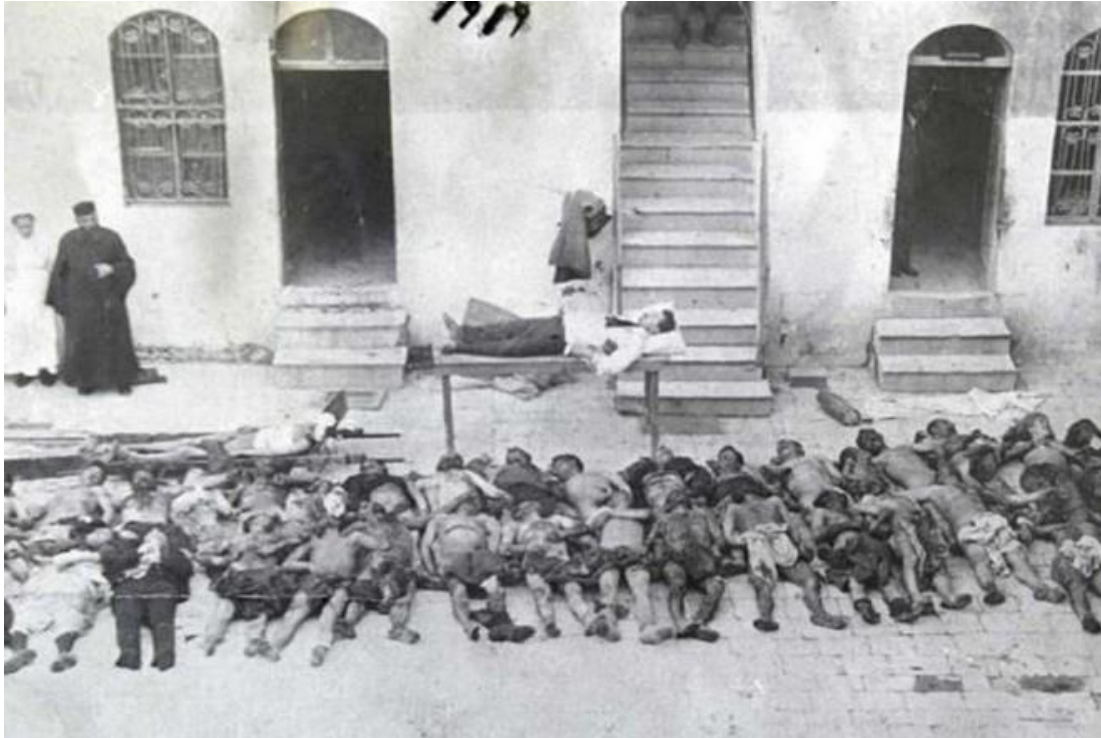
Πηγή: <https://www.theguardian.com/news/2015/apr/16/the-armenian-genocide-the-guardian-briefing>, 2015

Εικόνα 2: Πάνω από τρεις χιλιάδες Αρμένιοι πρόσφυγες αναζήτησαν καταφύγιο στην προτεσταντική εκκλησία του Μπαχτσέ (Κιλικία)

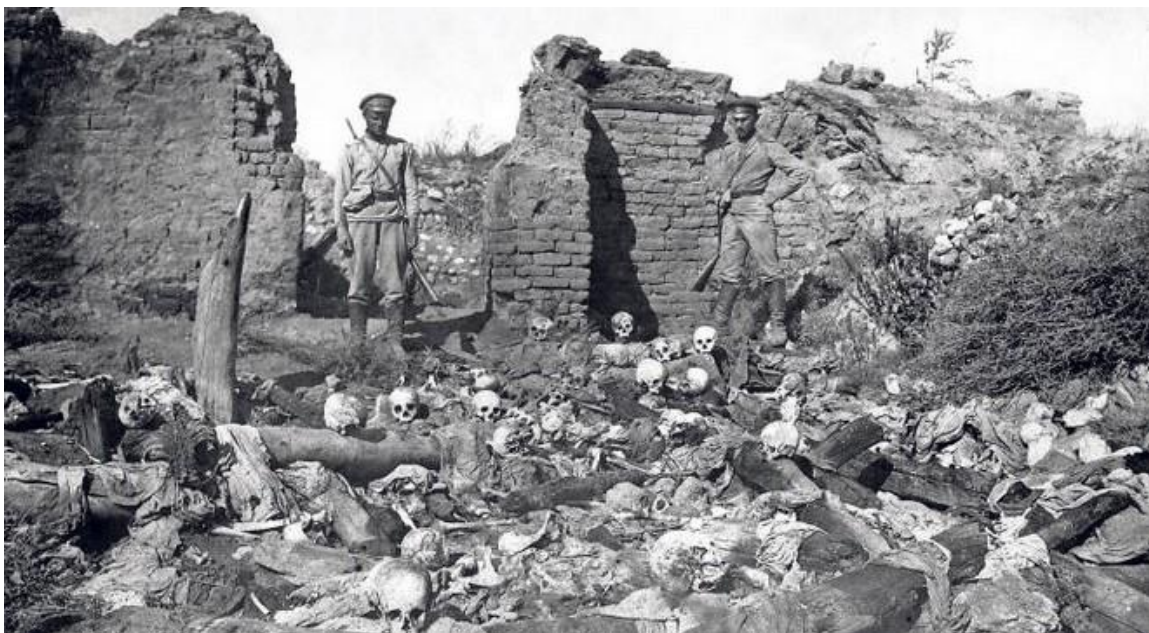
Πηγή: <http://www.genocide-museum.am/eng/adana.php>, 1992

Εικόνα 3: Θύματα της Γενοκτονίας

Πηγή: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/the-1915-armenian-genocide-finding-a-fit-testament-to-a-timeless-crime-9241154.html>, 2014

Εικόνα 4: Αυτή η φωτογραφία του 1915 δείχνει στρατιώτες να κοιτούν τα κρανία των θυμάτων τους σε ένα Αρμενικό χωριό

Πηγή: <https://www.ft.com/content/56d61e36-e28d-11e4-aa1d-00144feab7de>, 2015

Εικόνα 5: Το μνημείο της Γενοκτονίας στο Ερεβάν

Πηγή: <https://www.e-ir.info/2016/07/11/review-feature-the-armenian-genocide/>, 2016

Εικόνα 6: Το μνημείο της Γενοκτονίας στο Ερεβάν

Πηγή: <https://armenianweekly.com/2018/04/24/whitehorn-a-brief-global-history-of-genocide/>, 2018

Εικόνα 6: Αρμένιοι πρόσφυγες

Πηγή: <https://www.themonthly.com.au/monthly-essays-robert-manne-turkish-tale-gallipoli-and-armenian-genocide-459#mtr>, 2018

Εικόνα 7: Αρμένιοι αποχωρούν από τα εδάφη της Τουρκίας

Πηγή: <https://www.bostonglobe.com/opinion/2015/03/09/why-does-turkey-continue-deny-armenian-genocide/rV7dcOXrDb7wz01AoXgZM/story.html>, 2015

Εικόνα 8: Αρμένιοι αποχωρούν από τα εδάφη της Τουρκίας

Πηγή: <https://www.reader.gr/news/diethni/309806/oi-ipa-enekrinan-psifisma-gia-ti-genoktonia-ton-armenion-orgi-tsavoysoyloy>, 2019

Εικόνα 9: Καταυλισμός Αρμενίων

Πηγή: <https://www.britannica.com/event/Armenian-Genocide>, 2018

Εικόνα 10: Αρμένιοι στην Ανατολία

Πηγή: <https://www.britannica.com/event/Armenian-Genocide>, 2018

Εικόνα 11: Το διοικητικό συμβούλιο και τα παιδιά του αρμενικού εθνικού ορφανοτροφείου

Πηγή: http://www.genocide-museum.am/eng/pre-genocide_photos.php, 2017

Εικόνα 12: Η φιλαρμονική Ορχήστρα των Αρμενίων το 1910

Πηγή: http://www.genocide-museum.am/eng/pre-genocide_photos_02.php, 2017

Εικόνα 13: Ομάδα Αρμενίων στο Ερζερούμ

Πηγή: http://www.genocide-museum.am/eng/pre-genocide_photos_04.php, 2017

Εικόνα 14: Συνοικία των Αρμενίων

Πηγή: http://www.genocide-museum.am/eng/pre-genocide_photos_02.php, 2017

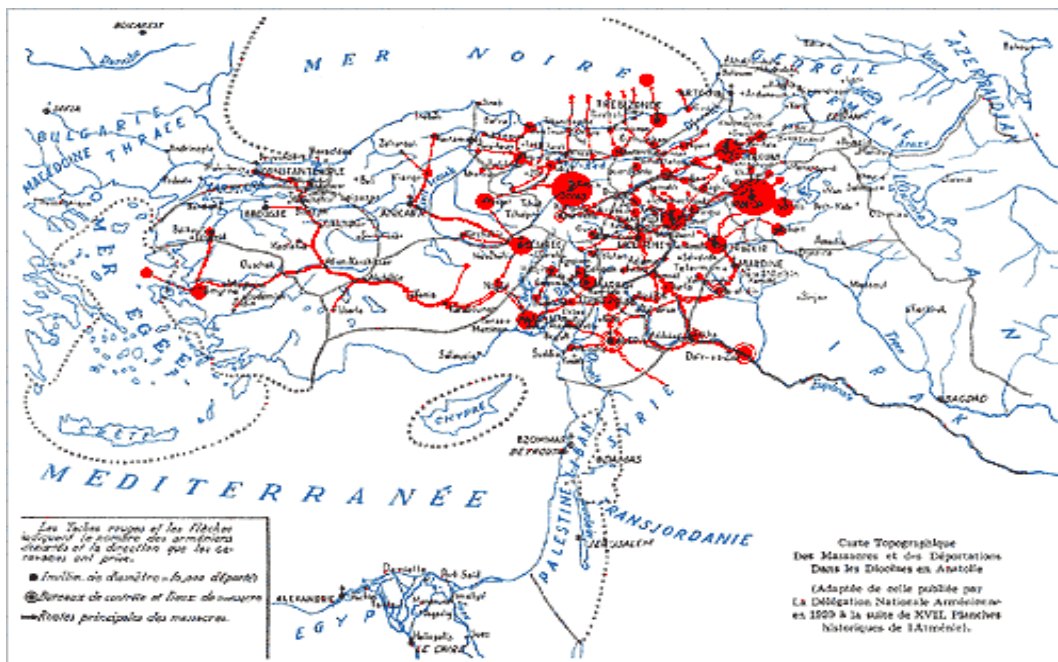
Εικόνα 15: Συνοικία των Αρμενίων στη Μπούρσα

Πηγή: http://www.genocide-museum.am/eng/pre-genocide_photos_02.php, 2017

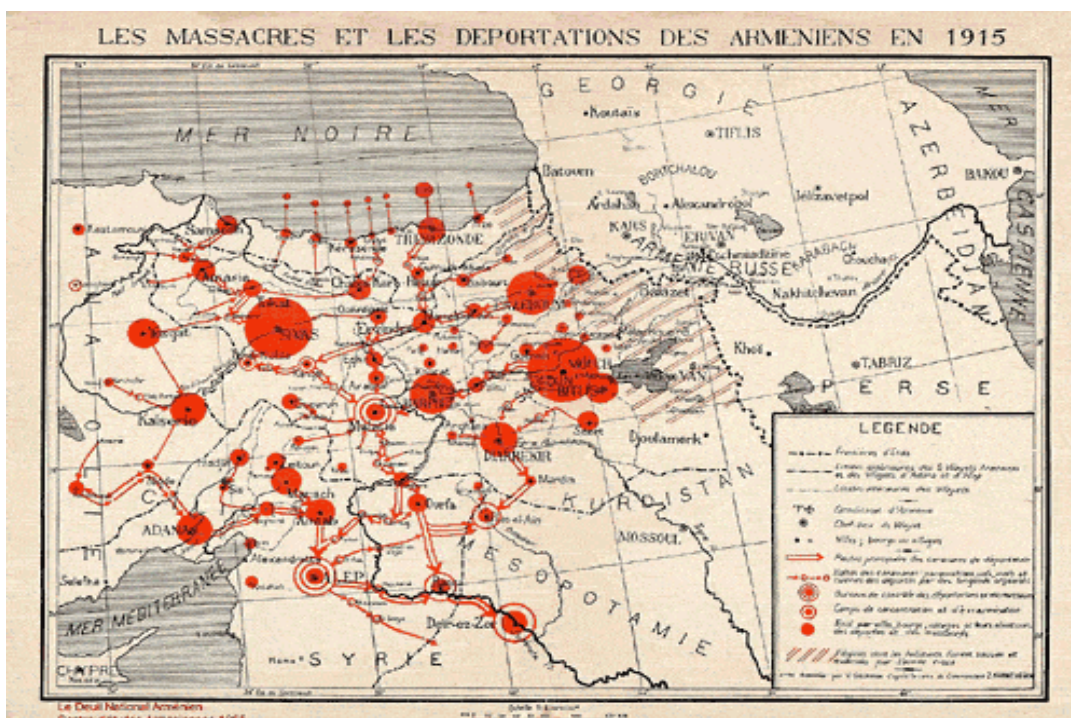
Παράρτημα Β' - Χάρτες

Χάρτης 1: Η γενοκτονία του Αρμενικού λαού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

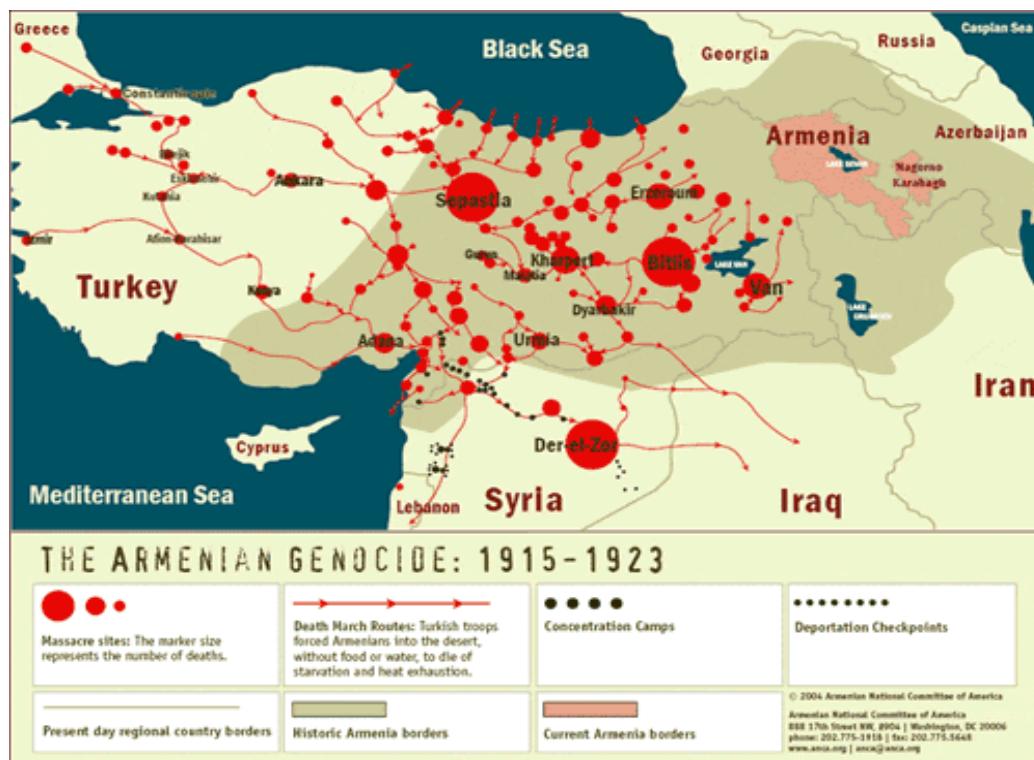
Πηγή: http://www.genocide-museum.am/eng/mapping_armenian_genocide.php, 2018

Χάρτης 2: Η γενοκτονία του Αρμενικού λαού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

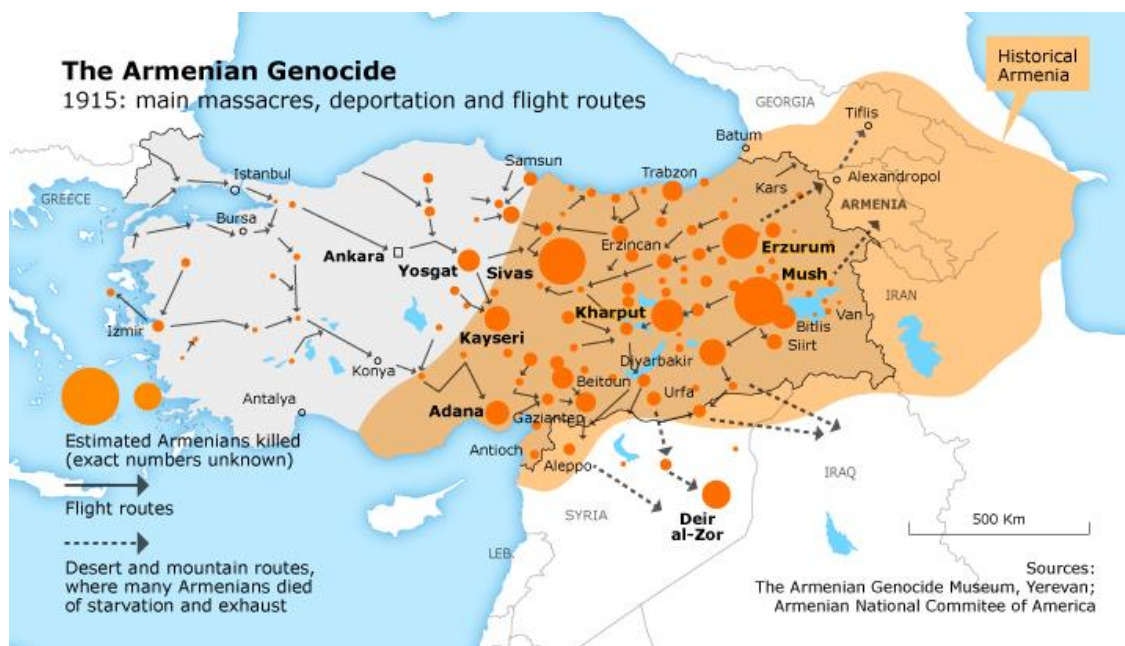
Πηγή: http://www.genocide-museum.am/eng/mapping_armenian_genocide.php, 2018

Χάρτες 3: Η Αρμενική Γενοκτονία (1915-1923)

Πηγή: http://www.genocide-museum.am/eng/mapping_armenian_genocide.php, 2018

Χάρτης 4: Οι εκτοπίσεις των Αρμενίων

Πηγή: <https://blog.realinstitutoelcano.org/en/conflictive-centenaries-armenian-genocide-gallipoli/>, 2015

Χάρτης 5: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία

Πηγή: <https://www.historyplace.com/worldhistory/genocide/armenians.htm>, 2015

Χάρτης 6: Η σημερινή Τουρκία

Πηγή: <https://www.historyplace.com/worldhistory/genocide/turkey-armenia.gif>, 2015

Χάρτης 7: Η Αρμενία

Πηγή: <https://www.britannica.com/place/Armenia>, 2018

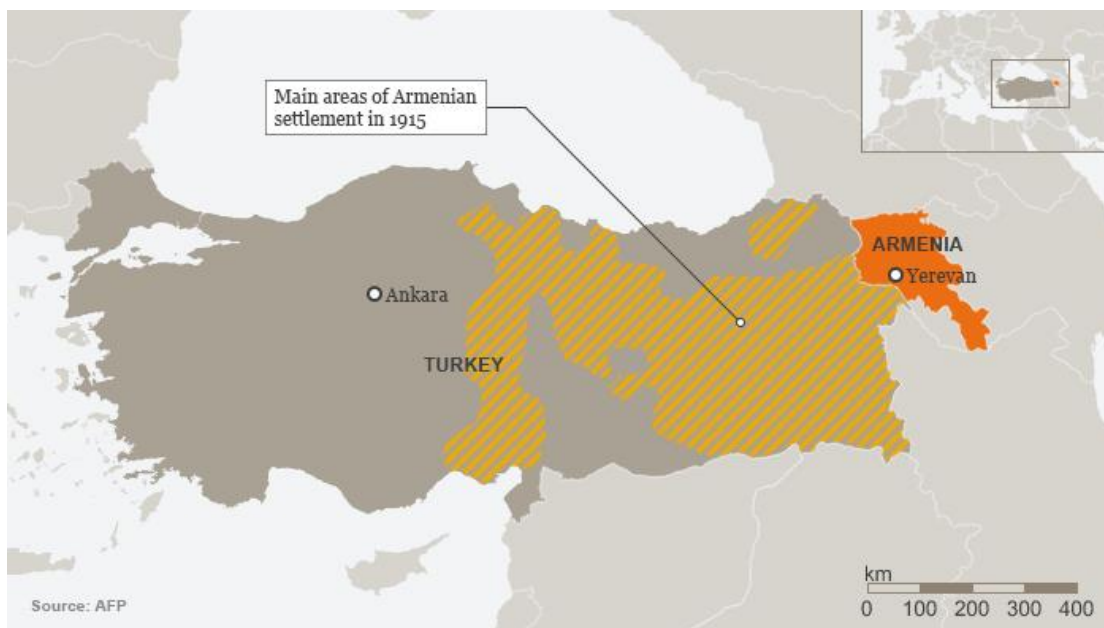
Χάρτης 8: Χάρτης που αποτυπώνει τη γενοκτονία των Αρμενίων

Mass killings of Armenians in 1915-17

Πηγή: <https://twitter.com/afp/status/1189365992016601089>, 2019

Χάρτης 9: Οι περιοχές που έλαβε χώρα η Γενοκτονία των Αρμενίων

Πηγή: <https://www.dw.com/en/dutch-parliament-recognizes-1915-armenian-genocide/a-42702730>, 2017

Χάρτης 10: Η ιδέα της μεγάλης Αρμενίας

Πηγή: <http://www.armenica.org/history/en/overview/inhistory.html>, 2013

Παράρτημα Γ' - Πίνακες

Πίνακας 1.1: Σημαντικές ημερομηνίες για την Αρμενία

ΑΡΜΕΝΙΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ
550 περίπου	Κατάκτηση από τον Κύρο. Η Αρμενία γίνεται σατραπεία της Περσικής Αυτοκρατορίας
350	Κατάκτηση από τον Αλέξανδρο
189 π.Χ.	Γέννηση του αρμενικού κράτους. Αρδάχης Α'
66	Συνθήκη με τον Πομπήιο. Η Αρμενία περνά στη ρωμαϊκή κυριαρχία
301	Η Αρμενία γίνεται το πρώτο χριστιανικό βασίλειο στην ιστορία
451	Πόλεμος ενάντια στην Περσία. Μάχη του Αβαρέρ. Η Αρμενία μπορεί να παραμείνει χριστιανική
491	Απόσχιση της αρμενικής Εκκλησίας
536	Εξέγερση κατά του Βυζαντίου
645-852	Αραβική κυριαρχία
1048-1071	Οι Σελτζούκοι Τούρκοι κατακτούν την Αρμενία. Τέλος της ανεξαρτησίας
1081-1375	Αρμενικό βασίλειο της Κιλικίας
1236	Συμμαχία ανάμεσα στην Κιλικία και στους Μογγόλους
1512	Πρώτα έντυπα βιβλία στην αρμενική γλώσσα
1555	Πρώτη διανομή της Αρμενίας ανάμεσα στην Τουρκία και στην Περσία
1677	Σύνοδος του Εχμιατζίν για την απελευθέρωση της Αρμενίας
1794	Πρώτη αρμενική εφημερίδα: η Αζνταράρ
1804-1813	Ρωσοπερσικός πόλεμος
1806-1812	Ρωσοτουρκικός πόλεμος
1862	Ηρωική εξέγερση στο Ζεϊτούν
1877-1878	Ρωσοτουρκικός πόλεμος και Ειρήνη του Αγίου Στεφάνου
1895	Πρώτοι μεγάλοι διωγμοί των Αρμενίων στην Τουρκία

1904	Εξέγερση του Σασσούν
1915	Γενοκτονία των Αρμενίων στην Τουρκία
28 Μαΐου 1918	Ανεξαρτησία της Αρμενίας. Το κόμμα Ντοσνάκ καταλαμβάνει την εξουσία
Νοέμ. 1919	Ο Κεμάλ συνθλίβει την αρμενική εθνική εστία στην Κιλικία
Ιαν. 1920	Η Συνθήκη των Σεβρών αναγνωρίζει την ύπαρξη του αρμενικού κράτους
Μάιος 1920	Η αμερικανική Γερουσία αποκρούει την κηδεμονία της Αρμενίας
Σεπτ. 1920	Ο Ατατούρκ εισβάλλει στη δημοκρατία της Αρμενίας
1921	Εγκαθίδρυση αρμενικής κυβέρνησης μπολσεβίκων στο Εριβάν
1923	Συνθήκη της Λοζάνης: δεν γίνεται πλέον λόγος για το αρμενικό ζήτημα

Πηγή: Ferro, 2000

Σημαντικές ημερομηνίες κατά τη διάρκεια της Αρμενικής γενοκτονίας

12 Φεβρουαρίου 1915: Απολύονται οι Αρμένιοι δημόσιοι υπάλληλοι. Οι τουρκικές αρχές διατάζουν την άμεση αποστράτευση και τον αφοπλισμό των Αρμενίων στρατιωτών.

8 Απριλίου 1915: Εκμεταλλευόμενοι την άμυνα που οργανώθηκε από ομάδα νέων Αρμενίων, ο τουρκικός στρατός με τη βοήθεια ντόπιων Τούρκων, εισβάλλει στο Ζεϊτούν, όπου και αρχίζουν οι σφαγές των Αρμενίων.

15-18 Απριλίου 1915: Οι τουρκικές δυνάμεις επιτίθενται σε χωριά. Καταστρέφουν 80 και σφαγιάζουν 24.000 Αρμένιους στην πόλη του Βαν.

24 Απριλίου 1915: Διατάσσεται η σύλληψη 250 Αρμενίων ηγετών στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς καμία κατηγορία. Είναι βουλευτές, πολιτικοί, γιατροί, δάσκαλοι, διανοούμενοι.

3 Ιουλίου 1915: Ξεκινούν οι σφαγές στο Σασούν και το Μπιτλίκ. Από τους 15.000 Αρμένιους θα επιζήσουν μόνο 500 άτομα.

1 Ιανουαρίου 1917: Η τουρκική κυβέρνηση με διάταγμα της καταργεί το άρθρο 61 της Συνθήκης του Βερολίνου περί θρησκευτικής ελευθερίας.

28 Μαΐου 1918: Η Αρμενία ανακηρύσσει την ανεξαρτησία της, η οποία θα διαρκέσει 2,5 χρόνια μέχρι τη σοβιετοποίησή της.

15 Σεπτεμβρίου 1918: Με εντολή της τουρκικής κυβέρνησης πραγματοποιείται σφαγή 30.000 Αρμενίων στο Μπακού

Νοέμβριος 1918: Η ηττημένη Τουρκία αναγνωρίζει το κράτος της Δημοκρατίας της Αρμενίας

5 Αυγούστου 1919: Κατά τη διάρκεια δίκης για τα εγκλήματα κατά των Αρμενίων αποδεικνύεται ότι οι ηγέτες του κόμματος των Νεότουρκων σκόπευαν στη φυσική εξολόθρευση όλου του αρμενικού πληθυσμού.

Φεβρουάριος 1920: Οι γαλλικές δυνάμεις αποχωρούν αναπάντεχα από την μεταπολεμική κατοχή της Κιλικίας. Οι Τούρκοι εκμεταλλεύονται την ευκαιρία και σφαγιάζουν 30.000 Αρμένιους.

10 Αυγούστου 1920: Με τη Συνθήκη των Σεβρών, αναγνωρίζεται η Δημοκρατία της Αρμενίας και τα σύνορα Αρμενίας-Τουρκίας. Σύμφωνα με το συμφωνητικό ειρήνης η Τουρκία αναλαμβάνει την ευθύνη για τα εγκλήματα κατά των Αρμενίων και υποχρεώνεται να αποζημιώσει για τις απώλειες.

16 Μαΐου 1921: Ενσωματώνεται η Δημοκρατία της Αρμενίας στη Σοβιετική Ένωση

3 Ιανουαρίου 1922: 250.000 Αρμένιοι μεταναστεύουν στη Συρία, το Λίβανο και σε άλλες χώρες

Σεπτέμβριος 1922: Καταστροφή της Σμύρνης. 60.000-80.000 Αρμένιοι κατέφυγαν στην Ελλάδα μαζί με εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες πρόσφυγες (Αρμενική εθνική επιτροπή Ελλάδος, 1915 - Akcam, 2004 - Attarian, 2001).

Πίνακας 1.2: Οι Αρμένιοι στον κόσμο

Χώρα	1966	1976	1985
ΗΠΑ και Καναδάς	450.000	500.000	800.000
Τουρκία	250.000	100.000	70.000
Γαλλία	200.000		300.000
Ιράν	200.000		200.000
Συρία	150.000	130.000	100.000
Αργεντινή	130.000	100.000	100.000
Άλλες χώρες	570.000		233.000

Πηγή: Cohen, 1997

Πίνακας 1.3: Η κατανομή της Αρμενικής διασποράς

<i>Χώρες</i>	<i>Πληθυσμοί</i>
Απχαζία	48.000
Αργεντινή	128.000
Αυστραλία	85.000
Βραζιλία	47.000
Γαλλία	400.000
Γερμανία	47.000
Γεωργία	249.000
Ελλάδα	25.000
Ιράν	240.000
Ισπανία	8.000
Ισραήλ	6.000
Καναδάς	57.000
Λευκορωσία	35.000
Λίβανος	130.000
Μεγάλη Βρετανία	11.000
Ουγγαρία	35.000
Ουζμπεκιστάν	70.000
Ουκρανία	100.000
Πολωνία	45.000
Ρωσία	1.980.000
Τουρκία	70.000
Συρία	120.000 (πριν τον πόλεμο)

Πηγή: Time to analyze, 2015

Οι μεγαλύτερες κοινότητες βρίσκονται στις ΗΠΑ, στη Ρωσία, στη Γαλλία, στο Ιράν, στη Συρία, στο Λίβανο και στην Αργεντινή.

Σύμφωνα με το **Time to analyze**, οι πόλεις όπου ζει ο μεγαλύτερος αριθμός Αρμενίων είναι:

Πόλεις	πληθυσμός
Βηρυτός	100.000
Βοστώνη (ΗΠΑ)	75.000
Γκλέντεϊλ (ΗΠΑ)	85.000
Κρασνοστάρ & Σταυρούπολη (Ρωσία)	900.000
Λος Άντζελες	980.000
Λυόν	68.000
Μασσαλία	94.000
Μόσχα	400.000
Μπουένος Άιρες	81.000
Παρίσι	95.000
Ροσντόβ (Ρωσία)	200.000
Τεχεράνη	70.000
Χαλέπι (Συρία)	50.000 (πριν τον πόλεμο)

Πηγή: Time to analyze, 2015

Παράρτημα Δ' - Ερωτηματολόγιο

Ερωτηματολόγιο για την Αρμενική κοινότητα της Αθήνας

1. Ποιο είναι το φύλο σας;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ Άνδρας
☐ Γυναίκα

2. Έτος γέννησης

3. Ποιο είναι το επάγγελμά σας;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ Διευθυντής/ διευθυντικό στέλεχος
☐ Επιστημονικό/ τεχνικό επάγγελμα
☐ Απασχολούμενος σε δουλειά γραφείου
☐ Έμπορος/πωλητής
☐ Ειδικευμένος εργάτης
☐ Ημί-ειδικευμένος/ ανειδίκευτος εργάτης
☐ Αγρότης
☐ Συνταξιούχος
☐ Οικιακά
☐ Φοιτητής/Σπουδαστής
☐ Δεν ξέρω/ δεν απαντώ

4. Έχετε γεννηθεί στην Ελλάδα;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ ναι
☐ όχι
☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

5. Ποιο είναι το επίπεδο της εκπαίδευσής σας;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ Βασική εκπαίδευση (9 έτη)
- ☐ ΤΕΙ
- ☐ ΑΕΙ
- ☐ Μεταπτυχιακό
- ☐ Διδακτορικό
- ☐ Άλλο: _____

6. Πόσα χρόνια ζείτε στην Ελλάδα;

7. Σε ποιο δήμο της Αττικής κατοικείτε;

8. Έχετε επισκεφθεί ποτέ την Αρμενία;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ ναι
- ☐ όχι
- ☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

9. Συμφωνείτε με τη χρήση του όρου Γενοκτονία;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ ναι
- ☐ όχι
- ☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

10. Είχατε συγγενείς ή προγόνους που χάθηκαν στη γενοκτονία;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ ναι
- ☐ όχι
- ☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

11. Στο πέρασμα των χρόνων θεωρείται ότι οι Έλληνες έχουν σωστή αντίληψη για το συγκεκριμένο γεγονός;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ ναι
☐ όχι
☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

12. Αν έχετε απαντήσει όχι στην παραπάνω ερώτηση, πού πιστεύετε ότι οφείλεται αυτό;

13. Τι είναι το πρώτο πράγμα που σας έρχεται στο μυαλό όταν ακούτε τη λέξη γενοκτονία; (απαντήστε συνοπτικά)

14. Από πού έχετε αντλήσει τις περισσότερες πληροφορίες που γνωρίζετε για τη γενοκτονία;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ προσωπική εμπειρία
☐ βιβλία - περιοδικά
☐ Internet - ηλεκτρονικές πηγές
☐ κάτι άλλο (.....)
☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

15. Πόσο εύκολη ήταν η ένταξή σας μέσα στην ελληνική κοινωνία;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

	1	2	3	4	5	
	☐	☐	☐	☐	☐	
πολύ εύκολη						πολύ δύσκολη

16. Έχετε βιώσει ρατσισμό στην ελληνική κοινωνία;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

	1	2	3	4	5	
ποτέ	☐	☐	☐	☐	☐	πολύ συχνά

17. Πιστεύετε ότι στο πέρασμα των χρόνων οι Αρμένιοι έχουν αφομοιωθεί στην ελληνική κοινωνία;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

	1	2	3	4	5	
απόλυτα	☐	☐	☐	☐	☐	καθόλου

18. Επισκέπτεστε ή έχετε επισκεφθεί κάποια από τις Αρμένικες εκκλησίες που βρίσκονται εντός του νομού Αττικής;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

☐	ναι
☐	όχι
☐	δεν ξέρω/δεν απαντώ

19. Αν έχετε απαντήσει "ναι" στην προηγούμενη ερώτηση τότε πείτε μας ποια εκκλησία επισκέπτεστε ή έχετε επισκεφθεί (όνομα εκκλησίας και περιοχή)

20. Έχετε επισκεφθεί το μνημείο μνήμης της γενοκτονίας των Αρμενίων στο Ερεβάν;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

☐	ναι
☐	όχι
☐	δεν ξέρω/δεν απαντώ

21. Αν το έχετε επισκεφθεί πείτε μας ποια ήταν τα πρώτα συναισθήματά σας όταν φτάσατε εκεί;

22. Υπάρχει κάποιο σημαντικό μέρος ή μνημείο που να συμβολίζει τη γενοκτονία των απανταχού Αρμενίων;

23. Στην καθημερινότητά σας ποια γλώσσα χρησιμοποιείται περισσότερο;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ Αρμενικά
☐ Ελληνικά
☐ και τις δύο
☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

24. Είσαστε μέλος κάποιας κοινότητας ή συλλόγου Αρμενίων; (π.χ. Αθλητικός ή Πολιτιστικός σύλλογος, σύλλογος νεολαίας)

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ ναι
☐ όχι
☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

25. Αν έχετε απαντήσει "ναι" στην παραπάνω ερώτηση πείτε μας το όνομα του συλλόγου ή της κοινότητας που είστε μέλος

26. Έχετε επαφές με την Αρμενική κοινότητα;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

	1	2	3	4	5	
πολύ συχνά	☐	☐	☐	☐	☐	πολύ αραιά

27. Κρατάτε τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις σας;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ ναι
- ☐ όχι
- ☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

28. Αν απαντήσατε “ναι” στην παραπάνω ερώτηση περιγράψτε μας (συνοπτικά) κάποια από τα έθιμα ή παραδόσεις που έχετε κρατήσει μέχρι και σήμερα (π.χ. Φαγητό, Γάμος, Ενδυμασία)

29. Ποιος ήταν ο βασικός λόγος που ήρθατε εσείς ή η οικογένειά σας στην Ελλάδα;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ Η γενοκτονία από τους Τούρκους (1915-1922)
- ☐ κατάρρευση Σοβιετικής Ένωσης
- ☐ οικονομικοί λόγοι
- ☐ άλλοι λόγοι (.....)
- ☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

30. Νιώθετε περισσότερο Αρμένιος, Έλληνας ή και τα δύο;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ Αρμένιος
- ☐ Έλληνας
- ☐ Και τα δύο
- ☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

31. Θεωρείτε ότι οι Αρμένιοι τυγχάνουν ευνοϊκής ή μη-ευνοϊκής μεταχείρισης από το Ελληνικό κράτος;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ ναι
- ☐ όχι
- ☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

32. Θεωρείτε ότι η επικύρωση του ψηφίσματος της Βουλής των Αντιπροσώπων για την αναγνώριση της γενοκτονίας από τις ΗΠΑ θα παρακινήσει και άλλα κοινοβούλια να φέρουν το ζήτημα αυτό προς επικύρωση και αναγνώριση;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ☐ ναι
- ☐ όχι
- ☐ δεν ξέρω/δεν απαντώ

33. Πώς κρίνετε την αναγνώριση της γενοκτονίας από τις ΗΠΑ;

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

	1	2	3	4	5	
πολύ θετικά	☐	☐	☐	☐	☐	πολύ αρνητικά